

Část pátá

1918–1938

V zájmu republiky
Literární cenzura
v době avantgard a obrany
liberální demokracie

Tomáš Pavlíček

Otevřenost vůči světu, ve znamení avantgard: literární komunikace v novém státě	696
K charakteru literární kultury	696
Národnostní skladba, ideové základy a tvůrci ČSR	698
Kulturní politika, její stimulační nástroje	701
Knižní trh, knihovny a čtenáři pod dohledem	703
Cenzurní legislativa v proměnách	709
Z dobových polemik: diskurz o cenzuře	714
Oprávněnost a působnost cenzury, cenzura v historických reminiscencích	714
Pohledy do zahraničí	716
Cenzurní praxe v pluralitě názorů	719
Pole cenzurních interakcí: synchronní pohled	726
Dohled nad autory, nakladateli a tiskaři	726
Anatomie zásahu, strategie využívané proti konfiskacím	727
Cenzurní zásah a jeho veřejný ohlas	730
Transparentnost cenzury. Počty konfiskovaných titulů	733
Jazyk a tematické zaměření hlavních skupin cenzurovaných tiskovin, konfiskace beletrie	736
Jazyková skladba konfiskátů	736
Postihy německých nacionalistických tiskovin	736
Cenzurou proti revoluci	741
Erotika a pornografie v konfliktu se společenskými normami a cenzurní praxí	746
Z dalších konfiskačních postihů	751
Recepty na řešení krizových jevů z druhé poloviny třicátých let	755

Dvacetiletí první republiky je v řadě ohledů obdobím kontinuálně navazujícím na epochu před rokem 1914. Světový válečný konflikt, jenž přinesl zhroutil a zánik habsburského soustátí, se v širší perspektivě jeví jako krátký retardační přerov ve směřování k všestranné liberalizaci. Tato tendence, navenek nově signalizovaná republikánskou státní formou, se po válce uplatňuje v akcelerované formě a výrazně transformuje politickou sféru, právní řád i hospodářský život, v důsledku čehož dochází i k proměnám samotné společnosti. V centru dynamiky přitom i nadále stojí představa o suverénním lidském individuu limitovaném pouze částečně ohledem na „svobody těch druhých“ zakotvené v právních normách. Praktické prosazování liberálních idejí vyžadovalo fungování mechanismů zajišťujících pluralitu a toleranci k individualitě i odlišnostem napříč celou společností. Toto směřování se paralelně uplatňovalo rovněž ve sféře kulturního života. K jeho základním charakteristikám pak ve sledovaném období patřila zejména otevřenost vůči vnějším impulzům, v části dobového uměleckého spektra cílené a soustavné vstřebávání „toho nejnovějšího“, co přinášela světová kulturní scéna. I zde bylo zásadním předpokladem odbourání bariér, jež by zamezovaly přílivu myšlenkových a uměleckých podnětů bez ohledu na jejich původ či ideové zdroje.

Působnost státní cenzury byla s odkazem na požadovanou autonomii kulturní sféry vykazována mimo centrum literárního dění, tedy zejména mimo oblast náročné beletrie. To se v konečném důsledku promítalo do – v porovnání s kvantitou dobové produkce – nevysokého výsledného počtu cenzurních zásahů postihujících domácí elitní literaturu. Obecně lze přitom hovořit o liberálním typu cenzury, mezi jehož základní principy patřilo důsledné respektování legislativních norem upravujících pravidla vlastních zásahů, transparency konfiskační praxe i existence opravných mechanismů umožňujících revidování případných chybných rozhodnutí, respektive obranu neoprávněně postižených subjektů. V oblasti knižní tvorby byl tento typ cenzury založen na postihu následném, nevstupoval tedy bezprostředně do fáze před výrobou a distribucí tiskovin; jeho účinnost pak spočívala zejména v ekonomických sankcích uplatňovaných vůči výrobcům. Převážná část dobových cenzurních zásahů se týkala periodik, ta podléhala stejně jako v předchozím období soustavné kontrole. Další významný okruh dobových konfiskátů představovaly letáky, drobné brožurky a další publikace do pěti tiskových archů, méně četné byly postihy tiskovin rozsáhlejších.

Ve většině zmíněných aspektů, připomeneme-li rovněž přetrvávající základ právního rámce cenzury (zejména nadále platná ustanovení rakousko-uherské tiskové legislativy), lze sledovat výrazné prvky continuity s obdobím předválečným. Přesto se při volbě periodizačního mezníku pro náš výklad přikláníme k tradičnímu řešení zvýrazňujícímu přerov mezi epochou monarchie a obdobím nově utvořené republiky. Důvodů pro tuto volbu je více. Výsledky války a události podzimu 1918, současníky vnímané jako revoluční, přinášejí podstatné změny týkající se národnostní situace, nejmarkantněji v souvislosti s postavením německého a maďarského obyvatelstva. Novým faktorem se vedle změny státního uspořádání stala i cílená programová orientace státu na západní demokracie, která se promítla i do jeho kulturní politiky. Legislativní základ cenzury je mezi válkami průběžně doplňován dalšími normami, jež v duchu programu tvůrců státu reagují na aktuální společenské dění. Na scénu vstupují po traumatizujícím prožitku světové válečné katastrofy i výrazné technické inovace měnící vnímání světa (rozhlas, plný nástup média

Postihy revoluční a antimilitaristické poezie

Monolog bezrukého vojáka

Jednoho dne z čista a jasna
umřel jsem doktorům v náručí,
žasna
z života svého přetrpěného
a kopí hříšné probodlo mi srdce
a ruka,
jejich bílá ruka,
odňala tělu mému bílé ruce.

Dva dny jsem v chladném hrobě spal,
ale třetího
z mrtvých jsem zase slavně vstal,
obličej jako blesk,
roucho jak padlý sníh,
ležel jsem nahý na polštáři
a slunce,
slunce nad hlavou
bylo mou svatozáří;
jako bohu oči mi hořely,
ale ve mně,
ale ve mně dne nepožehnaného
přece umřely
dvě dobré ruce těla mého.

Dáma, jež vedle mne stála,
měla v očích smutek
a jako by mě milovala,
soucitně se na mě usmívala,
já jí však vážně povídal:
ženo,
dvě ruce pán bůh dal,
dvě ruce pán bůh vzal,
budiž jeho jméno pochváleno.
Nikdy jsem neklnul osudu,
přestál jsem hodně,
z milosti boží i tohle přebudu,
lámat si hlavu s tím přece nebudu.

Jenom tak někdy, když šla kolem
k objetí vábící děva,
oko se slzou mi zalesklo
a po vás ruce,
po vás dobré ruce,
pravá,
levá,
se mi zastesklo.

filmu, později zvukového) a samu oblast kulturní komunikace. Rychlým tempem pokračuje proces diferenciací kulturního pole, dynamizovaného zejména vrcholným vzestupem avantgardního hnutí. Jeho významnou součástí přitom představovalo i úsilí o revoluční proměny společnosti a důsledné odstranění společenských nerovností. Meziválečné období bylo zároveň ve srovnání s dalšími historickými obdobími našich moderních dějin časovým úsekem poměrně koherentním. Navzdory turbulentnímu dění ve středoevropském prostoru, od přelomu dvacátých a třicátých let pak i přes dramatické hospodářské problémy přetrvává republikánská státní forma i politický režim liberální demokracie, s nímž se velká část obyvatelstva identifikovala. Cenzurní praxe období první republiky tak jak z hlediska svého programového zaměření, tak z hlediska zacílení na určité problémové tematické oblasti (projevy nacionalismu, politické extrémů, zahraniční politika, otevřená tematizace lidské sexuality) vykazuje řadu jednotících rysů, což nás opravňuje vnímat období let 1918–1938 jako samostatný periodizační úsek.

Vlastní výklad kromě přiblížení historických kontextů, forem státní kulturní politiky, vývoje knižního trhu a distribuce literárních textů knihovní sítí regulovanou lidovýchovnými institucemi sleduje proměny dobové legislativy, dále se snaží postihnout spektrum dobových, převážně publicistických střetů a polemik o smyslu a formách cenzurního působení. V synchronním pohledu poté věnujeme pozornost bezprostředním dopadům

Až teprv jednou,
nevím kdy, byla to stávka asi,
do ulic přišli zase jednou lidé.

Pokladů,
za nimiž srdce se zavřelo,
myslím, že se jim tenkrát nechtělo,
chtěli jen žalovat bohu a lidu
jak ruka s prsteny jim hrdlo svírá
a páše zlořád,
chtěli jen žalovat na svoji bídu,
– – když náhle šedesát strážníků
vjelo jim do řad.

Řekli jim do očí, že to není lidské
ani demokratické
a že se nestydí
tlouci tak pro nic za nic do lidí.
Dlažba je tvrdá, unese
tohleto bezpráví?
Divte se,
že potom se vztekem, s nadšením
házeli po nich kamením.
Tehdy jsem ale poprvé litoval,
mé ruce, ručičky,
že mi vás jednou vzal,
jednou,
ohnivý granát.

Prvorepubliková cenzura básnickou tvorbu zpravidla pomíjela. Jednu z nemnoha výjimek představovala díla s tématem revoluce či (podobně jako v předchozím období) básně svou povahou antimilitaristické. Tuto obecnější tendenci lze doložit na příkladu postihu básně Jaroslava Seiferta *Monolog bezrukého vojáka*, již autor poprvé časopisecky publikoval ve *Kmeni* na konci roku 1920, tedy v době štěpení sociální demokracie, generální stávky a mimořádného stavu. Zatímco tento první otisk pozornosti cenzury ušel, následující dvě vydání v antologiích *Prosinec 1920* a *Komunistické večery* již postihla konfiskace. Do třetice se *Monolog bezrukého vojáka* stal příčinou konfiskace zbytku druhého vydání Seifertova *Města v slzách*, k němuž došlo roku 1925.

Zdroj: Cit. dle Jaroslav Seifert: *Město v slzách, Samá láska, Básně a prózy do sbírek nezařazené (1918–1922)*, *Překlady, Dubia*, Dílo Jaroslava Seiferta, sv. 1, ed. Jiří Flaišman, Praha, Akropolis 2001, s. 14–17; dále srov. Jiří Flaišman: „Ediční poznámka“, tamtéž, s. 214–215; Ivan Suk (ed.): *Prosinec 1920*, Praha, Federace Dělnických Tělocvičných Jednot Československých 1921; Stanislav Kostka Neumann, Jaroslav Seifert (eds.): *Komunistické večery*, Praha, Komunistické nakladatelství 1922.

konfiskačních zásahů na dobovou literární komunikaci. Zajímají nás přitom jak místa zásahů a praxe jejich provádění, tak možnosti revokace cenzurních rozhodnutí a strategie, jež byly proti cenzuře autory, nakladateli či distributory literatury uplatňovány. V oddíle věnovaném zacílení cenzurního působení vymezujeme hlavní skupiny konfiskátů podle jejich jazyka a témat. V samotném závěru pak přibližujeme dobovými dokumenty zachycené stopy formujícího se nového modelu literární kultury, jehož jasnější obrysy vystávají v souvislosti s politickou krizí a zánikem první republiky. Tyto události již představují zřetelný zlom ve vývoji státní cenzury k odlišným formám, prosazujícím se v našem geografickém prostoru v následné epoše autoritativních a totalitárních režimů.

Otevřenost vůči světu, ve znamení avantgard: literární komunikace v novém státě

K charakteru literární kultury

Již osmdesátá léta 19. století přináší do českého prostředí v návaznosti na celoevropské trendy vyhraněnou představu o vysoké kultuře jako svébytném výrazu lidského ducha, tvorbě, jež musí být vymaněna z limitujících politických, společenských i nacionálních pout. Nový významný impulz v tomto směřování představuje manifest *Česká moderna* (1895), první léta nového století jsou pak v českém prostředí dobou formování konceptu avantgardy, jejíž vrcholná fáze spadá do úvodního desetiletí existence Československa.¹ Impulzy, které s sebou avantgarda přináší, významně spoluurčují charakter dobové literární kultury.

V základě avantgardního přístupu dominují tři vnitřně nesourodé tendence, jež „ve jménu umění (a tedy estetiky)“ legitimizují i „jeho mimoumělecké zdroje a ambice“.² První z těchto tendencí je obsažena v již zmíněné představě o autonomii kultury, díky níž má být právě na tomto poli bez překážek a do důsledků uplatněna myšlenka lidské svobody. Umění se má stát prostorem soustavného hledání, experimentu a nonkonformity, představující vnější znak usilování o nové a neotřelé přístupy v řešení tvůrčích problémů. Nárok na neomezené inovace výrazových prostředků pak doplňuje i požadavek svobodného výběru témat, s nímž umělec, má-li být hoden tohoto titulu, pracuje. V konečném důsledku tento postoj konstituoval výlučné oprávnění – v jistém smyslu dokonce povinnost – uměleckých individualit porušovat tabu a směřovat do sfér dosud nepřístupných, opomíjených či zakázaných (téma erotiky, odkrývání oblasti nevědomí, promýšlení náboženských otázek bez ohledu na věroučná dogmata a učení církví, kritika sociální nespravedlnosti). Druhým aspektem tohoto přístupu je tak přesvědčení, že kritický pohled na společenskou realitu tvůrce v uměleckém aktu zprošťuje povinnosti respektovat obecně uznávané normy. Vzhledem k charakteru avantgardního hnutí je toto původně individuální romantické gesto uplatňováno rovněž jako součást kolektivních programových snah umělců. Koncept avantgardy zároveň zahrnuje vizi lepší, sociálně spravedlivější budoucnosti, jež se promítá i do politicky formulované ambice hnutí. Jeho stoupenci se ztotožňovali s revoluční myšlenkou sociální rovnosti, jejíž teoretickou oporu nacházeli především v marxismu. Výše naznačené aspekty programu avantgardy se přitom ve svých vyhraněných projevech staly i důležitým silovým polem, v němž se odehrávalo permanentní vyjednávání mezi působností cenzurních instancí a sférou kulturní produkce.

Naznačený avantgardní koncept byl ve své vyhraněné podobě sice nejvýraznějším, ovšem pouze jedním z řady kulturních proudů, jež se v meziválečném dvacetiletí

1) K tématu, rovněž s ohledem na stanovení počátků i periodizaci avantgardy, souhrnně Josef Vojvodík: „Česká avantgarda: vývoj, skupiny, proměny, teorie, programy, umělecké postupy“, in Josef Vojvodík, Jan Wiendl (eds.): *Heslář avantgardy. Estetické koncepty a proměny uměleckých postupů v letech 1908–1958*, Praha, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta – Togga 2011, s. 15–61.

2) Josef Alan: „Alternativní kultura jako sociologické téma“, in týž (ed.): *Alternativní kultura. Příběh české společnosti 1945–1989*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2001, s. 9–59, zde s. 9. Uváděnou charakteristiku tří aspektů avantgardního konceptu přebíráme z uvedené práce.

v Československu souběžně prosazují. Významnou pozici v dobovém uměleckém životě i nadále zaujímají tvůrci starších generací vyznávající národně konzervativní hodnoty, skupiny hlásící se k tradicím venkova či vycházející z katolického světonázoru. Vedle kultury české se paralelně rozvíjí rovněž kulturní život slovenský, německojazyčný a v menší míře též maďarský. I uvnitř těchto jazykově vymezených proudů přitom dochází k výrazné diferenciaci, dané světonázorovou i uměleckou orientací jednotlivých skupin tvůrců. Představa tvůrčí autonomie hraje významnou roli i v ideově či jazykově odlišně zakotvených koncepcích, byť není vždy deklarována s takovou razancí jako v prostředí avantgardy. Pro meziválečné období je pak obecně příznačné permanentní soupeření, vzájemné doplňování, ale i prolínání bohatě diferencované škály uměleckých seskupení různorodého ideového zakotvení či generačních charakteristik. Nezbytným předpokladem k zachování této dynamiky přitom byla souběžná existence spektra institucí literárního života, jež otvíraly prostor k rozvíjení jednotlivých programů a umožňovaly i uplatnění individuálních tvůrčích počinů. V této době se také ustavuje a modifikuje nový literární kánon, do něhož se postupně vřazují i díla nová, nehledě na jejich jazyk. Případová studie věnovaná Maxi Brodovi jako vydavateli díla Franze Kafky ukazuje různé zásahy do Kafkových textů, jež motivovala mimo jiné editorova snaha o jejich kanonizaci.³

Dobovou českou literární kulturu obecně charakterizoval vysoký stupeň modernizace, dobrý vzdělanostní standard, masové rozšíření knihy, její vysoký společenský status a otevřenost domácí literatury světu. Literární produkce byla distribuována z hlediska vertikálního členění diferencovaným kulturním skupinám. Populární oběh, v němž cirkulovala díla uspokojující zábavné a relaxační potřeby čtenářů, byl bezprostředně napojen na angloamerickou, západoevropskou a německou románovou produkci. Disponoval vlastní autorskou obcí vytvářející lokální varianty globálně cirkulujících žánrů, jako byla detektivka, western, dobrodružný a fantastický román, sentimentální romance a sociální melodrama, a opíral se o členitou strukturu médií, mezi nimiž se nejnověji, od poloviny třicátých let, etabloval jednak levný paperback, jednak románový magazín rodokapsového typu.⁴ Stoupenci hlavních politických hnutí a náboženských proudů byli rovněž adekvátně zásobováni tendenčními variacemi populárních žánrů.

Čtenářské potřeby širších vzdělaných vrstev uspokojovala již po několik desetiletí realistická próza, v jejímž rámci se vysoké pozornosti stabilně těšil historický román různých uměleckých úrovní.⁵ Ve vrstvě nejnovějších estetických inovací tradičně dominovala uměleckému oběhu poezie, v níž surrealismem směřovala ke svému zenitu éra modernismu a avantgard. Významný podíl na úrovni českého literárního umění měla vospělá kultura

3) Viz případová studie Jiřího Soukupa „Beze zbytku a bez přečtení spálit. Brod Kafkovým editorem“, s. 837–847.

4) K distribuci populární literatury, proměnám románových sešitů a této specifické publikační formě vůbec viz Pavel Janáček: „Svět románového sešitu“, in Pavel Janáček, Michal Jareš: *Svět rodokapsu. Komentovaný soupis sešitových románových edic 30. a 40. let 20. století*, Praha, Karolinum 2003, s. 13–52.

5) Byť pro dané období nemáme k dispozici seriózní a metodicky spolehlivé výzkumy čtenářství, jisté informace lze najít v dobové knihovnické literatuře. Pro daný účel postačující výklad o skladbě četby a oblíbenosti jednotlivých autorů i děl podává kapitola „Čtenář. Knihovna a literatura“, in Jiří Mahen: *Knížka o čtení praktickém*, Brno, St. Kočí 1924, s. 27–38.

překlada. ⁶ V samozřejmé návaznosti na překladatelskou činnost osmdesátých a devadesátých let 19. století se domácí avantgardy opíraly o překlady německé, francouzské a ruské sovětské literatury, vydáván a s porozuměním recipován byl však i severský vesnický román, blízký domácím tradicionalistům, angloamerický modernismus nebo literární projevy mimoevropských kultur.

Národnostní skladba, ideové základy a tvůrci ČSR

V Československé republice (ČSR) se v porovnání se situací za Rakouska-Uherska radikálně proměnila pozice Čechů a Slováků. Z historických důvodů, souvisejících s vývojem národního hnutí zejména od sklonku 19. století, i vzhledem k vysokému podílu národnostních menšin (téměř 33 % obyvatel země)⁷ prosazovali tvůrci nového státu koncepci tzv. čechoslovakismu, vyrůstající z přesvědčení o úzké genetické spřízněnosti obou národů. Dle ní tvořila převážná část obyvatelstva jediný, československý národ, jenž poskytoval mimo jiné stabilnější oporu vládnoucím kruhům i novému státnímu konceptu. Zejména nacionálně orientovaná část německého obyvatelstva však radikální proměnu svého postavení – ze „státního“ národa se stává menšinou – nepřijala a tato skutečnost se promítala i do častých konfliktů cenzury s částí domácí německojazyčné produkce.⁸

Zásadní význam mělo spojení programu nového státu s demokratickými ideály. Hlavní představitelé exilové politiky, Tomáš Garrigue Masaryk a Edvard Beneš, koncipovali po dohodě s představiteli domácího odboje stát jako republiku, v jejím vedení zaujali klíčové posty a určovali její ideologické směřování po celé meziválečné období. Program byl opřen o Masarykovu interpretaci českých dějin a jeho chápání světového válečného konfliktu z let 1914–1918 jako mezníku v boji demokracie (reprezentované státy Dohody) proti teokracii (Německo, Rakousko-Uhersko). Vítězství dohodových mocností bylo z tohoto pohledu vnímáno jako rozhodující dějinný zlom ve vývoji střední Evropy na cestě k hodnotám Západu, představovaným v Masarykově pojetí ideami pokroku, demokracie a humanity. Zahraničněpoliticky se tyto ideje projeví orientací Československa na západní velmoci, jež byla zejména výrazem vděku za jejich významný podíl na vzniku nového státu. Do jisté míry však zároveň souzněla i se směřováním českého národního hnutí, intelektuální scény a kulturního života od 19. století. Vnitropoliticky se pak Masarykovy ideje měly promítnout do konstrukce „vzorného“ systému parlamentní demokracie, jenž byl ovšem vzhledem ke specifickým podmínkám různými „stabilizačními“ nástroji. Patřila mezi ně v první řadě velmi silná pozice prezidenta, který v praktickém konání překračoval kompetence, jež byly hlavě státu přičteny ústavou.⁹ I díky tomu se mimo rámec

6) K charakteristice dobové praxe překladů a měnícího se postavení překladatelů v tomto období srov. kapitola „Profese překladatele v meziválečné době“, in Ondřej Vím: *Historie překladatele. Cesty skandinávské literatury do češtiny (1890–1950)*, Příbram, Pistorius & Olšanská 2014, s. 77–101.

7) Údaj pochází z výsledků prvního sčítání lidu v ČSR (1921), srov. Andrej Tóth, Lukáš Novotný, Michal Stehlík: *Národnostní menšiny v Československu 1918–1938. Od státu národního ke státu národnostnímu?*, Praha, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta – Togga 2012, s. 624–625.

8) Z hlediska vztahu k národnostním menšinám charakterizuje československou tiskovou legislativu a spory kolem ní kapitola „Cenzurní praxe a tiskový výkon“, in A. Tóth, L. Novotný, M. Stehlík: *Národnostní menšiny v Československu 1918–1938*, cit. dílo, s. 288–322.

9) Srov. Antonín Klimek: *Boj o hrad. Vnitropolitický vývoj Československa 1918–1926 na půdorysu zápasu o prezidentské nástupnictví*, díl 1, *Hrad a pětka*, Praha, Panevropa 1996, s. 67–89.

Karel Horký o T. G. Masarykovi

A co tedy vlastně chceme?

Pravdu! Pravdu, občanskou volnost a demokratickou svobodu tisku! Hlavně však pravdu, pane Karle Čapku! Zvítězí-li pravda, ukáže se, kdo chtěl suspendovati demokracii. Zvítězí-li pravda, ukáže se též, kde je režim násilí. Zvítězí-li pravda, vyjde najevo, kdo jsou ti, kteří otřásají základem státu.

Co chceme?

Chceme, kladou-li se nám otevřené otázky, abychom je mohli odpovědět s touž volností a otevřeností. Chceme státní garancii a důkaz, že svoboda tisku neplatí jen pro *Lidové noviny* a *Národní osvobození*, ale i pro *Národní listy*, *Rudé právo* a pro každý kus papíru, také pro tento, na němž tvrdím, že českému peru bylo za Bacha lépe než dnes, kdy v komnatách Františka Josefa chodí profesor Masaryk, demokrat Havlíčkovy školy, apoštol volného myšlení, před válkou nejobávanější kazimír rakouské cenzury a šampion tiskových interpelací ve vídeňském parlamentu.

Ukázka z brožury oponenta meziválečné politiky Hradu, publicisty a spisovatele Karla Horkého *Masaryk redivivus?*, v níž autor polemicky reaguje na požadavek Karla Čapka, aby nebyla kritizována osobnost T. G. Masaryka před prezidentskými volbami. Horký ve stati ostře napadá zejména poměry na ministerstvu zahraničí, připomíná dále mimo jiné aféru generála Gajdy. Kritizuje ovšem rovněž nehospodárný život prezidentovy rodiny „na útraty státu“. Cenzurou byly postiženy pasáže týkající se Jana Masaryka; citované ostré útoky na prezidenta ovšem zůstaly i v opraveném vydání brožury.

Zdroj: Karel Horký: *Masaryk redivivus? Několik otázek k otázkám Karla Čapka*, 2., po konfiskaci opravené vydání, Praha, Zemědělské knihkupectví A. Neubert 1926, s. 24–25.

často kritizovaného prvorepublikového „partajního“ systému konstituovalo na politické scéně samostatné uskupení Hradu. Dalším takovým prvkem bylo ustanovení tzv. pětky, tedy zástupců nejsilnějších politických subjektů, kteří řešili problematické či sporné otázky kabinetní cestou ještě před parlamentním projednáváním. Zejména ve vyhrocených okamžicích – aféra generála Radoly Gajdy (obviněného ze špionáže ve prospěch Sovětů a pokusu o puč, později souzeného a potrestaného degradací), související útok fašistů na židenická kasárna,¹⁰ potlačování sociálních nepokojů – se tyto politické praktiky stávaly terčem kritiky, k jejímž potlačení bylo opakovaně používáno i cenzurních nástrojů.

Ideologie nového státu zahrnovala, částečně v návaznosti na domácí historický vývoj a obdobně, jako tomu bylo v západních demokraciích, prvek oficiálně proklamované náboženské tolerance. Po vzniku Československa se ovšem výrazně proměnilo postavení do té doby dominantní katolické církve. Zatímco za monarchie i přes pozvolnou proměnu náboženských poměrů přetrvávaly úzké vazby vládnoucích kruhů ke katolictví, po válce se tato situace zejména v souvislosti s Masarykovým programem a jeho úzkou návazností na protestantskou tradici zásadně mění.¹¹ První poválečná léta jsou navíc spojena

10) K případu generála Gajdy i jeho angažmá při útoku na židenická kasárna nejpodrobněji Antonín Klimek, Petr Hofman: *Vítěz, který prohrál. Generál Radola Gajda*, Praha – Litomyšl, Paseka 1995, s. 93–168, 246–256.

11) Základní informativní přehled katolicismu v Československu zejména s ohledem na klíčový politický subjekt lidové strany poskytuje Miloš Trapl: *Politický katolicismus a Československá strana lidová v Československu v letech 1918–1938*, Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1990 (*Acta Universitatis*

s demonstrativním odklonem od katolicismu, vyhoceně manifestovaným veřejnými akcemi se zřetelným symbolickým podtextem zúčtování s minulostí (zejména stržení Mariánského sloupu na pražském Staroměstském náměstí), a paralelním konstituováním „národní“ Československé církve, provázeným masivním opouštěním řad církve katolické. Komplikovaný vztah nového státu a jeho ideového programu ke katolictví se v pozdějších letech promítl i do diplomatických konfliktů s Vatikánem, zejména v souvislosti s vyhlášením oslavy dne Husovy mučednické smrti za státní svátek a následnou tzv. Marmaggiho aférou (1925).¹² Byť se postoj společnosti ke katolictví v pozdějším vývoji posunul do méně konfrontační roviny, kromě nástupu nové generace zde zapůsobilo i fungování Československé strany lidové jako podstatné součásti parlamentního systému, ztracené pozice již tato církev nikdy nezískala. Z hlediska konfiskační praxe se ovšem změněná situace během celého meziválečného období plně promítl do dvou klíčových faktorů. Státní cenzura po vzniku republiky navazuje na předválečnou praxi a stává se stěžejní institucí pro posuzování tiskem šířených útoků na náboženství bez konfesionálních rozdílů. Pro příslušníky katolické církve sice nadále zůstával v platnosti vatikánský seznam prohibit, ovšem vzhledem k radikálnímu poklesu členů obce a s ohledem na celkové modernizační trendy byl jeho význam z celospolečenského hlediska i nadále marginalizován.¹³ Celkově přitom počet konfiskací neperiodických spisů označených v meziválečném období za protináboženské nebyl nijak výrazný (jedná se o několik desítek z více než tři tisíc konfiskací v úhrnu), rovněž na oblast beletrie byl kvantitativní dopad, jak bude ještě přiblíženo, v porovnání s předchozími obdobími značně omezený.

Náboženská tolerance první republiky úzce souvisela s obecnými postoji k „rasovým, náboženským a jazykovým menšinám“, zakotvenými v tzv. minoritní saint-germainské smlouvě uzavřené mezi ČSR a dohodovými mocnostmi 10. září 1919. Nový stát v souvislosti s tímto mezinárodněprávním aktem jako jediný v Evropě toleroval rovněž příslušnost k židovské národnosti a tato skutečnost do značné míry spoluurčovala oficiální politiku vůči židovskému obyvatelstvu po celé meziválečné období.¹⁴ Oficiálně deklarovaný postoj státu se pochopitelně projevoval zejména ve sféře společenského života a poznamenal také dobovou cenzurní praxi, projevující se mimo jiné zostřeným dohledem nad radikálními politickými uskupeními a jejich tiskovinami, v jejichž programu hrál významnou

Palackiana Olomouensis. Facultas philosophica. Supplementum 39). Situaci sudetoněmeckého katolicismu nejuplněji představil Jaroslav Šebek: *Mezi křížem a národem. Politické prostředí sudetoněmeckého katolicismu v meziválečném Československu*, Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2006.

12) K aféře, při níž vatikánský nuncius na protest proti oslavám Husova svátku opustil ČSR, mj. Tomáš Ehrenberger: „Husův svátek jako příčina diplomatického konfliktu mezi Československem a Vatikánem“, *Dějiny a současnost* 24, 2002, č. 4, s. 23–27; k ozvukům aféry v oblasti zahraničních vztahů Československa též Jindřich Dejmek: „Československo-vatikánská jednání o modus vivendi 1927–1928“, *Český časopis historický* 92, 1994, č. 2, s. 268–285. Ilustrativní pohled tří dobových levicových periodik na průběh aféry zachytil Pavel Večeřa: „Marmaggiho aféra. Úloha katolicismu optikou dobových tištěných médií levice“, in Pavel Marek (ed.): *Teorie a praxe politického katolicismu 1870–2007*, Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2008, s. 205–225.

13) K církevním cenzurním indexům srov. rámcová kapitola „1863–1918. V zájmu širší a užší vlasti“, s. 502–503.

14) Obecně k tématu srov. zejména kapitola „Židé jako národnostní menšina Československa“, in Kateřina Čapková: *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách 1918–1938*, Praha – Litomyšl, Paseka 2005, s. 27–53.

úlohu antisemitismus (z jazykově českých se takto typicky projevovalo především hnutí Vlajka).¹⁵ Dalším pro vývoj v meziválečném období zásadním důsledkem týkajícím se zčásti rovněž oficiálního postoje k Židům byla vstřícnost Československa vůči politické emigraci. Ve třicátých letech a zejména po nástupu nacistů k moci v sousedním Německu se tak země stává dočasným azylem tisíců uprchlíků z Hitlerovy třetí říše a rovněž z Rakouska.¹⁶ Mezi nimi měla prominentní postavení řada známých intelektuálů a umělců – vedle spisovatelů Thomase a Heinricha Mannových nebo filozofa Theodora Lessinga (zavražděného nacisty roku 1933 v Mariánských Lázních), také expresionističtí či expresionismem ovlivnění výtvarníci Hannes Beckmann, Oskar Kokoschka či Karl Nolde. Díla těchto autorů přitom byla v Německu v souvislosti s nacistickou kulturní politikou přísně cenzurována, označována za škodlivá či nežádoucí, případně kvalifikována jako tzv. *entartete Kunst*. Autorům vzhledem k jejich původu, světonázorové orientaci, případně veřejnému angažmá mnohdy hrozilo zatčení, věznění, či dokonce fyzická likvidace.

Kulturní politika, její stimulační nástroje

Postoj meziválečné politické reprezentace ke kulturnímu a literárnímu dění byl vyjádřen v programových ustanoveních nových institucí a orgánů, přirozeně ale souvisel i s tím, které osobnosti na klíčových místech působily. Nemalý vliv měla především osobnost prezidenta Masaryka, který již od dob rukopisných sporů představoval jednu z nejvýraznějších postav českého intelektuálního života. Také v době svého prezidentského působení udržoval živý kontakt s kulturní scénou, zejména prostřednictvím Karla Čapka a dalších intelektuálů z okruhu *Lidových novin*. Masarykovy přetrvávající styky s tímto prostředím zároveň dokládají, jaká váha byla politickými špičkami přikládána kulturním otázkám, a svědčí i o tehdejší celospolečenské prestiži předních spisovatelů.¹⁷

Ač po roce 1918 nedošlo ke zřízení samostatného ministerského resortu, který by kulturní záležitosti řídil, usiloval stát o účinnou podporu kulturního dění v jeho nejrůznějších sférách jinými institucemi a nástroji.¹⁸ Funkci vrcholného orgánu plnila nejprve samostatná sekce (v čele se zvláštním tajemníkem Františkem Drtinou, Masarykovým žákem, spolupracovníkem a stoupencem), později jeden z odborů ministerstva školství a národní osvěty. Úkoly tohoto úřadu se vzhledem k nízkému rozpočtu soustředily především na podporu při prosazování profesních zájmů kulturních tvůrců, například během jednání

15) K prvorepublikovému antisemitismu a jeho rozmanitým projevům mj. Blanka Soukupová: „Český antisemitismus v podmínkách pluralistické demokratické společnosti národního státu“, in Miloš Pojar, Blanka Soukupová, Marie Zahradníková (eds.): *Židovská menšina v Československu ve třicátých letech. Sborník přednášek z cyklu ve Vzdělávacím a kulturním centru Židovského muzea v Praze v říjnu 2003 až červnu 2004*, Praha, Židovské muzeum 2004, s. 21–35.

16) Téma je přehledově a vyváženě s důrazem na všednodennost života exulantů zpracováno v monografii Kateřina Čapková, Michal Frankl: *Nejisté útočiště. Československo a uprchlíci před nacismem 1933–1938*, Praha – Litomyšl, Paseka 2008.

17) Kromě dílčích zmínek v literatuře o Karlu Čapkovi je tématu věnována též část příspěvků sborníku Pavel Janáček (ed.): *Pátečníci a Karel Poláček. Sborník příspěvků ze symposia Pátečníci a Karel Poláček, Rychnov nad Kněžnou, květen 2001*, Boskovice, Albert 2001.

18) Srov. Marek Krejčí: „Stát coby patron umění. K státní kulturní politice v první polovině 20. století“, in Tomáš Breň, Pavel Janáček (eds.): *„O slušnou odměnu bude pečováno...“ . Ekonomické souvislosti spisovatelské profese v české kultuře 19. a 20. století*, Praha, Ústav pro českou literaturu AV ČR 2009, s. 130–143, zde s. 130–135.

o zákonné úpravě nakladatelských smluv či přistoupení Československa k bernské konvenci, upravující záležitosti autorských práv.¹⁹

Aktivnější zapojení státu však bylo patrné zejména v oblasti podpory výrazných uměleckých výkonů, ve sféře literární komunikace tedy zejména u literárních cen.²⁰ I po rozpadu Rakouska-Uherska zůstává zachován systém cen a podpor, jenž se rozvíjel od poloviny 19. století. Mezi jeho hlavní pilíře patřila Česká akademie věd a umění a spolky pečující o hmotné zájmy kulturních tvůrců, respektive o jejich zajištění v kritických životních situacích (zejména Svatobor, Máj, Umělecká beseda), nezanedbatelnou roli zde sehráli i soukromí mecenáši. V letech 1920–1937 pak byly nově zavedeny především bohatě dotované státní ceny za literaturu, jež se i díky složení porot, snaze eliminovat politický aspekt při rozhodování a pečlivému posuzování vydávané produkce staly (přes obvyklé a pochopitelné polemiky o volbě některých oceněných děl) nejprestižnějším domácím literárním oceněním. Za hlavní kritérium výběru se považovala umělecká kvalita oceněných prací. Státní ceny vzápětí sloužily jako vzor při ustanovování cen zemských, v tomto období se rozvíjejí rovněž ceny městské. Další inovací v systému podpor a ocenění literárních tvůrců se v meziválečném období stávají soutěže a ceny spojené s finančními odměnami vypisované nakladateli a významnými podnikateli. Kromě epizodického rázu románové soutěže Aventina (1927) získaly výraznější renomé zejména ceny nakladatelství Melantrich (udělovány od roku 1931) a od roku 1938 také Baťova cena, jež za druhé republiky měla nahradit tehdy nevypsanou cenu státní.²¹

Zavedení státních cen však nebylo pouze důležitým aktem posílení vlivu státu na oblast kulturního života, praxe jejich udělování ukazovala, že i v této oblasti budou alespoň částečně zohledňovány některé klíčové ideje vložené do základů mnohonárodnostního státního celku. Od počátku existence státních cen se mezi oceněnými objevovali pravidelně i tvůrci slovenští a po roce 1927 byla pravidelně udělována i autorům německy píšícím.²² V tomto ohledu tedy představovala strategie oceňování doplněk dalších složek státní kulturní politiky (politika školská, podpora rozvoje menšinových knihoven, subvencování jednorázových kulturních aktivit). Přístup státu k literárním cenám vycházel ze snahy o skloubení stávajících funkčních mechanismů podpory s opatřeními inovativními. Směrodatné ovšem bylo úsilí o pozitivní stimulaci kulturního dění a podporu diferenciací forem kulturního života. Kromě uvedených subvencí do kulturního provozu, jejichž dopad byl s ohledem na omezené rozpočtové možnosti nutně limitovaný, představoval nejvýraznější stimul pro rozvoj literárního života již zmíněný tolerantní přístup k uměleckým snahám rozmanitého světonázorového, estetického i generačního založení. Na první pohled paradoxní, v souvislosti s výše naznačeným modernistickým pojetím umělce i zvláštní citlivostí cenzury k problematice národnosti však pochopitelná je skutečnost,

19) Tamtéž, s. 138–139.

20) Historický přehled nejnověji poskytují Pavel Janáček, Jiří Trávníček: „České literární vavříny (dodatek)“, in James F. English: *Ekonomie prestiže. Ceny, vyznamenání a oběh kulturních hodnot*, přel. Martina Neradová, Brno, Host 2011, s. 339–372, zde s. 360–369. Z této stati vychází i náš výklad.

21) Srov. „Porota Baťových literárních cen 1938 byla právě ustavena“, *Národní osvobození* 15, 1938, č. 246, 19. 10., s. 3.

22) Podrobněji Jiří Veselý: „Československé státní ceny německým spisovatelům 1919–1937“, *Střední Evropa* 7, 1991, č. 18, s. 52–62.

Seznamy doporučených knih – Klíč k dobré literatuře Za první republiky vyšlo více pomůcek obsahujících seznamy vhodné literatury pro různé skupiny čtenářské veřejnosti. Převážná část těchto seznamů souvisela s činností osvětových institucí a byla určena sítí lidových knihoven.

Pozoruhodný příklad publikace adresované užšímu okruhu čtenářů hlásících se ke katolictví představoval *Klíč k dobré literatuře*, jehož hlavním autorem byl Konstantin Miklík, člen řádu redemptoristů, spisovatel a přední znalec kanonického práva. Předmluva knihy obsahuje poučení o zásadách, kterými by měla být určována četba předpokládaného okruhu adresátů. Mimo jiné zde jsou připomenuta i omezení vyplývající z učení katolické církve:

Každá četba, která uvádí katolíka do těžkého nebezpečí byť jen chvilkové dobrovolné pochybnosti o některém článku katolické víry nebo do těžkého nebezpečí ztratit některý rozumový základ zdravého poznání nebo do těžkého nebezpečí jakékoli těžké chyby proti Desateru nebo proti příkázáním Nového zákona a Katolické církve, jest podle katolického učení, a tudíž jistě, hříchem těžkým.

Dále jsou zde přiblížena a výběrově citována ustanovení kanonického práva „o čtení zapověděných knih“ a specifikován i okruh osob, na něž se tato pravidla vztahují. V obecných charakteristikách předmluva publikace přibližuje okruhy zakázaných knih: především nekanonické překlady Bible, spisy proticírkevní či podřívající náboženství, útočící na dogmata, knihy šířící pověry (neshodující se s církevním učením), spisy pojednávající „o věcech oplzlých a nestoudných“ atd. Další citované pasáže z kanonického práva se pak týkají pravidel, na jejichž základě lze udělit povolení k četbě zakázaných knih, výběrově jsou zmíněni autoři, jejichž díla byla zařazena buď na generální, či na speciální církevní seznamy prohibit. Vedle spisů Volné myšlenky, děl komunistických či okultistických je zde uvedena celá řada předních světových autorů a filozofů – mj. Auguste Comte, Gustave Flaubert, Heinrich Heine, Victor Hugo, Maurice Maeterlinck, Adam Mickiewicz, John Stuart Mill, Baruch Spinoza či Émile Zola.

Vlastní seznam doporučených titulů obsahuje rozmanitou škálu děl teologických či věroučných (svatý Augustin, Pius V., Pius X., Antonín Podlaha, Tomáš Akvinský), filozofických (Platon, Aristoteles, Jacques Maritain, Blaise Pascal), titulů katolicky orientovaných beletristů (Jindřich Šimon Baar, Jan Čep, Jakub Deml, Jaroslav Durych, Bohuslav Reynek) či některých světových i českých klasiků (Charles Dickens, Nikolaj Vasiljevič Gogol, William Shakespeare, Henryk Sienkiewicz, Karel Jaromír Erben, Jan Neruda, Karel Hynek Mácha, Božena Němcová, Josef Václav Sládek). Zařazeny dále byly spisy vydávané v českém prostředí zejména nakladateli jako Josef Florian či Ladislav Kuncíř (Jules Barbey d'Aureville, Léon Bloy, Ernest Hello, Francis Jammes). Zvláštní pozornost je věnována i literatuře dobrodružné a knihám pro mládež (James Oliver Curwood, Karel May, Robert Louis Stevenson, Jules Verne).

Zdroj: Konstantin Miklík, Timotheus Vodička, Karel Vach: *Klíč k dobré literatuře aneb Seznam knih, knížek a knížeček výborně, dobře neb snažně udělaných, téměř obecně žádoucích, užitečných a přístupných myslím čtenářů zdravých, jadrných a nepříliš odborných. S vyloučením spisů ohavných, škodlivých a zbytečných jako vzor, příklad a pravidlo také z budoucího podnikání knižního a časopiseckého pro lidi katolické, křesťanské a opravdové*, Praha, Veřejná katolická půjčovna knih u Ladislava Kuncíře 1937.

že se někteří z oceněných autorů (Erwin Guido Kolbenheyer, Hans Watzlik) a výjimečně i oceněná díla samotná (*Nikola Šuhaj loupežník* Ivana Olbrachta) dostávala zároveň do konfliktu s prvorepublikovou cenzurou.

Knižní trh, knihovny a čtenáři pod dohledem

Václav Poláček, jeden z předních nakladatelských pracovníků, zakladatel a vůdčí duch Družstevní práce, později působící též ve firmě Fr. Borový, o meziválečném období píše jako o „blaženém stavu“, časech „nakladatelské bezstarostnosti v knižním oboru, v nichž nebylo cenzury předběžné ani následné, kdy knihy vycházely jako ptáci z jarních

hnízd“.²³ Tato obrazná charakteristika je sice značně zkreslující a vznikala pod vlivem zkušeností z těžkých protektorátních let, přesto v ní lze sledovat několik podstatných aspektů dobového poměru ke knize a jejímu vydávání. Pro meziválečné období je příznačná především oficiální podpora modernizačních tendencí v oblasti vydávání knih. Zejména první léta existence Československa pak byla spojena s dynamickou proměnou spektra nakladatelů inspirovaných konjunkturou let válečných a využívajících nově otevřených možností.

Čeští knihkupci a nakladatelé přivítali vznik samostatného státu s nadšením, v zisku státní samostatnosti spatřovali především rozšíření možností podnikání a dobrý předpoklad pro cestu české knihy do zahraničí. Objevily se úvahy o nutnosti posílení vazeb na vyspělé knižní trhy Velké Británie či Francie a potřebě navázat užší kontakty s partnery ze slovanských zemí, jmenovitě Polska, Jugoslávie a Ruska. Na začátku roku 1919 byl dokonce v klíčovém knihkupeckém periodiku otištěn článek optimisticky uvažující o Praze jako „slovanském Lipsku“, tedy místu, kde se měli koncentrovat nejdůležitější nakladatelé ze slovanských zemí.²⁴ Ač byla očekávání v tomto ohledu značně nerealistická a česká kniha se výrazněji prosadila pouze na Slovensku, svědčí tyto představy o nové energii a optimistických výhledech do budoucna.

Ještě v průběhu dvacátých let se začínají – opět převážně tradiční cestou přes německy mluvící země – i v Československu prosazovat aktuální nakladatelské trendy západního světa.²⁵ Šlo jednak o nástup koncernů vbrzku nabízejících portfolia rozmanitých tiskovin, určených diferencovaným skupinám čtenářů. Koncerny se nejčastěji utvářely kolem denního tisku politických stran (Novina, Československá akciová tiskárna, Melantrich), mohly ovšem krystalizovat i kolem jiných silných mediálních podnikatelů (koncern rodiny Stránských, Tempo Jiřího Stříbrného).²⁶ Jejich produkce se pozvolna diverzifikovala, aby u těch nejsilnějších zahrnula jak standardní knižní beletrii či odborné tituly mířící na elitního recipienta, tak magazíny specializované kupříkladu na ženského nebo dětského zájemce, případně populární sešitové edice či podobně rozrůzněné typy denního tisku včetně večerníků. Jiný zřetelný aktuální trend pak představovaly knižní kluby (Družstevní práce, ELK). Opíraly se o stabilní okruh odběratelů, což jim zajistilo konkurenceschopnost, přestože šlo o podniky disponující v porovnání s koncerny výrazně menším kapitálovým zázemím. Se zřetelnou nevraživostí a obavami z konkurence byla v oblasti, které dominoval soukromý sektor a jeho samosprávné stavovské instituce, sledována činnost státního nakladatelského subjektu, jímž se stal ve dvacátých letech založený podnik Orbis. Jeho nakladatelské aktivity se totiž neomezovaly jen na cizojazyčné tituly propagující Československo, ale vydával i (především odbornou) literaturu pro domácí knižní trh.

Obecně lze přitom konstatovat, že v meziválečném období došlo i přes výkyvy, související s krizovými fázemi vývoje knižního trhu a s dopady nepříznivého vývoje celé

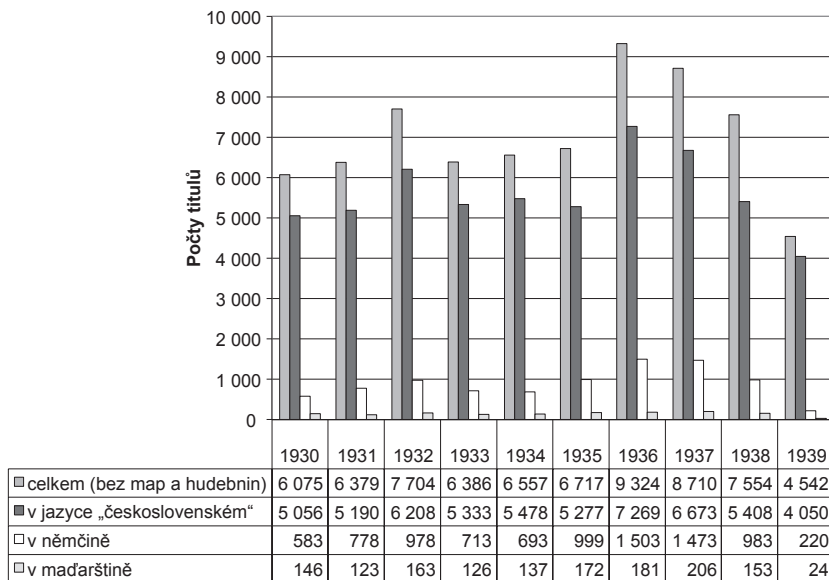
23) Václav Poláček (ed.): *Kniha a národ. 1939–1945. Rekonstrukce nevydaného pamětního sborníku Svazu knihkupců a nakladatelů z roku 1947*, k vyd. připravil Aleš Zach, Praha – Litomyšl, Paseka 2004, s. 68.

24) Jizerský: „Praha slovanským Lipskem“, *Knihkupecký oznamovatel* 26, 1919, č. 1–2, s. 1–2, 6.

25) Srov. Reinhard Wittmann: *Geschichte des deutschen Buchhandels. Ein Überblick*, München, C. H. Beck 1991, s. 305.

26) Milena Beránková, Alena Křivánková, Fraňo Ruttkay: *Dějiny československé žurnalistiky*, díl 3, *Český a slovenský tisk v letech 1918–1944*, Praha, Novinář 1988, s. 55–56.

Knihy vydané v Československu v letech 1930–1939

Zdroj: Václav Foch, Karel Randě (eds.): *Bibliografický katalog Československé republiky. Literární tvorba z roku 1930 vyjma díla periodická*, Praha, Ministerstvo školství a národní osvěty 1931 (další svazky na jednotlivé roky 1932–1933 připravené stejnými editory, poté editorem pouze Václav Foch).

ekonomiky, k celkovému vzestupu počtu vydávaných titulů. Po vzniku samostatného státu skokově narostl, v roce 1919 byl vykázán nárůst o celou třetinu produkce a celkový počet vydaných knih (přes 3 000) se přiblížil dosavadním historickým maximům z přelomu století. Po nakladatelské krizi z roku 1921 pak vykazoval vývoj až do roku 1925 (cca 8 700 titulů ročně) výrazně stoupající tendenci a po následném kolísání na hodnotách kolem 6 000–7 000 knih za rok dosáhl nového maxima v letech 1936–1937, kdy se úhrnná produkce knih pohybovala kolem 9 000 titulů.²⁷ Významným rysem proměny dobového nakladatelského trhu přitom byla pokračující specializace nakladatelů, kteří se stále častěji orientovali na konkrétní cílové skupiny či specifické sociální oběhy.

Základním předpokladem pro takový vývoj bylo v první řadě dostatečné čtenářské zázemí.²⁸ Na území Čech, Moravy a Slezska v poválečných letech již nebyla problémem vlastní schopnost čtení, analfabetismus se tehdy stával spíše výjimkou i v nižších sociálních vrstvách či na venkově. Odlišné poměry ovšem panovaly na Slovensku a zejména na Podkarpatské Rusi s hrozivými 50 % negramotného obyvatelstva.²⁹ Meziválečné období

27) Srov. Vladimír Pistorius: *Jak se dělá kniha. Příručka pro nakladatele*, Praha – Litomyšl, Paseka 2005, s. 25; Zdeněk Šimeček, Jiří Trávníček: *Knihy kupovati... Dějiny knižního trhu v českých zemích*, Praha, Academia 2014, s. 243–248.

28) Srov. kapitola „Čtenáři a knihovny“, in Z. Šimeček, J. Trávníček: *Knihy kupovati...*, cit. dílo, s. 171–179.

29) Jiří Cejpek a kol.: *Dějiny knihoven a knihovnictví*, Praha, Karolinum 2002, s. 184.

tedy bylo naplněno na jedné straně snahou po odstranění těchto dramatických disproporcí, ve vyspělejších částech země pak pokračoval především rozvoj škol vyšších stupňů (zahájený již v 19. století) a promítal se do rostoucího procenta středoškolsky a vysokoškolsky vzdělaných osob v populaci. Nové vysoké a střední školy dále rozšiřovaly řady elitní čtenářské obce, potenciálních zájemců o náročnou a specializovanou knižní produkci. Do hledáčku nakladatelů se dostávaly široké vrstvy čtenářů, běžnou součástí nabídky knihkupců byly finančně dostupné varianty titulů. Obvyklou formu představovala přetrvávající praxe sešitových vydání, umožňující rozdělit obnos vydaný za knihu do nižších částek, poukazovaných v delším časovém úseku.

Dostupnost knihy se ovšem zvyšovala i díky rozvoji sítě knihoven. Snahou vůdčích představitelů československého knihovnictví bylo na jedné straně zajištění maximálního pokrytí území knihovnami, paralelně se však měl modernizovat i celý systém, zejména jeho organizace. Pro podporu těchto snah se zrodil nový knihovnický zákon (č. 430/1919 Sb.), čerpající ze zkušeností knihovníků v této oblasti nejrozvinutějších zemí světa (USA, skandinávské země, Velká Británie, Francie, Německo). Zákon stanovoval mimo jiné „povinnost zřizovat veřejné knihovny ve všech politických obcích“, zároveň byla upravena zákonná povinnost vytvářet menšinová oddělení, respektive celé menšinové knihovny podle skladby obyvatelstva v dané lokalitě.³⁰ Dále došlo k ustavení knihovních rad jednotlivých knihoven, jež se podílely na řízení a ovlivňovaly například i složení knižního fondu. V následném prováděcím nařízení (č. 607 z 5. listopadu 1919) byly zformulovány orientační propozice ke skladbě fondů jednotlivých knihoven. Jelikož cílem bylo poskytovat čtenářům především poučení a zdroj informací, měl obsahovat především „díla významu všenárodního“ a „aspoň 20 % literatury naučné“.³¹

Již tato klíčová norma však obsahuje ustanovení, jež i do této složky dobové literární komunikace přenášelo zásady cenzurní praxe. Podle ustanovení článku 3 totiž do veřejných knihoven neměly být zařazovány: „Spisy umělecky a obsahově bezcenné, výtvoři nemravného rázu (díla pornografická), tzv. krváky, detektivní a indiánské povídky, které senzačním způsobem dráždí fantazii čtenářovu, pamflety snižující tendenčně celé stavy nebo vrstvy obyvatelstva, jakož i díla směřující proti trvání a celistvosti státu československého.“³²

Uvedený výčet přitom rámcově postihuje tematické zaměření beletristických textů v době první republiky opakovaně postihovaných cenzurou. Jednou z příznačných dobových reakcí na snahu o regulaci spektra titulů veřejných knihoven byl nárůst popularity a následně i počtu soukromých komerčních půjčoven knih. Ty nebyly svazovány zásadami lidovému hnutí a například v letech hospodářské krize, která omezila tok finančních prostředků k doplňování knihovního fondu veřejných knihoven,³³ se stávaly pro řadu čtenářů vítanou alternativou při cestě za oblíbeným čtivem.

30) Tamtéž, s. 178.

31) „Nařízení vlády Republiky československé ze dne 5. listopadu 1919. č. 607 Sb., jímž se provádí zákon o veřejných knihovnách obecních“, článek 2, <http://knihovnam.nkp.cz/docs/KnihovniZakon_1919.doc>, přístup 24. 6. 2014.

32) Tamtéž, článek 3.

33) J. Cejpek a kol.: *Dějiny knihoven a knihovnictví*, cit. dílo, s. 207.

Selekce knižní nabídky v časopisu *Česká osvěta*

Leblanc, Maurice: *Od půlnoci do sedmi*. Román. V Praze 1933 nákl. Noviny, str. 199, cena ? • Francouzský dobrodruh (ne ve špatném smyslu) zachraňuje dívku ze spárů ruského upíra, málem však by byl obviněn z jeho vraždy. Detektivka a dobrodružná četba běžného typu. Knihovny mohou postrádat. T.

Christie, Agatha: *Záhadná událost ve Stylesu*. Přel. Marie Kalvodová. V Praze 1934, str. 209. Cena ? • Stará majitelka panství vezme si mladého muže. Stařena zemře otravou, a poněvadž její nevlastní synové byli jí peněžně odstrčeni, ulpí na nich podezření z vraždy, kterou však spáchal sám manžel se svou tajnou milenkou. Erotický motiv zpestřuje tento příběh. Kniha patří mezi lepší detektivky. (1a) T.

Jahoda, Jos.: *Strejcové a tetky*. J. Krbal, Vrchlabí 1938, str. 240, cena brož. 16 Kč. • Hrst kratičkových povídek z vesnického prostředí. Oblíbený lidový spisovatel vybral si i tentokrát látku blízkou nejširšímu okruhu čtenářů a prostým humorným způsobem vypravuje rozmanité historky o chytrých chalupnících, povídacích tetkách, zvědavých výměnkářích a vůbec o všem, co se může v malé vesnici přihodit. Některé povídky mají skutečně vtip a humor, jiné jsou slabší. Hodí se pro nenáročné čtenáře venkovských knihoven. (4a) mk.

Fiker, Eduard: *Stopy na srdci*. Praha, K. Voleský 1938, str. 175, cena 12 Kč • Je skutečně hodné podivu, s jakou vynalézavostí v duchu anglo-amerických detektivek dovede tento autor vymýšleti si děje z cizího prostředí pro své romány. Tento román napínavě líčí vydírání tajemného zločince v americkém městě a mladého detektiva chicagského, jak pomáhá domácí policii zločince dopadnouti. A k tomu řešení: vyděrač – krásná žena, do níž se detektiv zamiluje! Ovšem je to jen četba detektivní. T.

Svoboda, F. X.: *Veliká láska*. Praha, Vilímek 1938, str. 394, cena 32 Kč brož. • Vedoucím motivem románu Svobodova je láska dvou žen. Doktor Straka seznámí se náhodou s mladou, něžnou dívkou, a zjistí časem, že je to dcera jeho bývalé studentské lásky. Mezi oběma ženami je však značný rozdíl. Na Lídu se Straka pamatuje jako na děvče výbušného temperamentu, vášnivě a náročné, kdežto Danuška je tiché a mírné stvoření, pravý protiklad své matky. Doktor pečuje o dívku snad ještě v podvědomí svého velikého citu, jež choval k její matce a který přenáší i na dceru. Danuščina čistá láska pomáhá mu přemoci Lidiny nové milostné nástrahy a způsobí i změnu v matčině duši. Do všech knihoven pro průměrné čtenáře. (5a 6c) mk.

Anotace vycházející v *České osvětě*, odborném časopise pro knihovníky a osvětové pracovníky, obsahovaly krátké shrnutí děje a obecnou charakteristiku knihy, důležitou součástí textu představovalo vyjádření osvětového pracovníka k otázce vhodnosti daného titulu pro veřejné knihovny.

Zdroj: *Česká osvěta* 30, 1933/1934, č. 10, s. 372; *Česká osvěta* 34, 1937/1938, č. 10, s. 343–344.

Posuzování, které tituly nesmějí být do knihoven zařazovány, spadalo do kompetence knihovníků a knihovních rad. Opakovaná upozornění na přítomnost „závadných“ publikací ve fondech knihoven i tiskové polemiky z pozdějších let na toto téma svědčí o příznačné „nedůslednosti“ kontroly a restrikce v liberálních systémech. Často výrazně odlišná skladba knihovních fondů dokládala individuální přístupy knihovníků, kteří byli v tomto ohledu povinni respektovat pouze přímé zveřejnění konfiskačního výnosu přetištěného v odborných tiskovinách lidovýchovných institucí. Nejdůležitějším časopisem otiskujícím zákazy přitom byla *Česká osvěta* vydávaná Osvětovým svazem (roku 1925 přejmenovaným na Masarykův lidovýchovný ústav). Ta zveřejňovala i další důležité metodické pokyny pro knihovníky a ve své pravidelné rubrice rovněž přinášela klasifikaci aktuálně nabízených knižních titulů s jejich hodnocením a konkrétními doporučeními, zda vůbec a případně

do kterých knihoven je zařazovat. Vnášela tak do oběhu knih v síti knihoven rovněž sofistikovanější prvky sociální regulace: zařazení do kategorie limitovalo dostupnost konkrétních titulů jistým skupinám čtenářů, knihovníkem respektované negativní či zdrženlivé doporučení ovšem mohlo rovněž vyústit v úplnou absenci publikace v příslušné lokalitě. Zmíněné lidovými ústředí tak představovalo klíčový prvek řízení systému lidových knihoven a prosazování zásad státní kulturní politiky i v této sféře distribuce literatury.³⁴

34) K jeho genezi, struktuře a vývoji do roku 1918 podrobně Jiří Pokorný: *Lidová výchova na přelomu 19. a 20. století*, Praha, Karolinum 2003.

Bezprostředně po vyhlášení republiky došlo k uvolnění praxe tiskové přehlídky. Stará rakouská cenzura, zejména její výkon na okresních hejtmanstvích a státních zastupitelstvích, zčásti přestala fungovat.³⁵ Nadále sice docházelo k došetřování některých případů z předchozího období a v ojedinělých případech ke konfiskacím i zastavování některých časopisů, celkově ovšem počet zásahů výrazně poklesl. Důvodem byly jednak revoluční proměny provázející okamžiky státního převratu, s ním související euforie širokých vrstev a rovněž snaha represivních orgánů nezasahovat proti mnohdy spontánním veřejným akcím, shromážděním či jiným aktivitám. Na situaci se dále podepsaly i nejasné poměry na nižších úrovních státní správy, kde se vedle stávajících institucí prosazovaly národní výbory, a jistá bezradnost na stupních vyšších. Tento stav však neměl dlouhého trvání. Již v okamžicích převratných společenských změn podzimu 1918 byly učiněny první kroky k ustálení soustavy legislativních norem, které vymezovaly cenzurní praxi meziválečného období.

Na základě deklarované kontinuity právního řádu Rakouska-Uherska zůstal po vzniku Československa na jeho území v platnosti novelizovaný tiskový zákon č. 6/1863 říšského zákoníku (pro Čechy, Moravu a Slezsko) a č. 14/1914 uherského zákoníku (pro Slovensko a Podkarpatskou Rus).³⁶ I přes opakovanou snahu se v následujících letech nepodařilo prosadit novou zásadní úpravu tiskového práva, jež by plně odpovídala změně společenské situace a odrážela demokratické snahy nového režimu. Uvedené základní právní normy tak byly v následujících letech doplňovány sérií dílčích legislativních úprav, reagujících většinou na aktuální politický a společenský vývoj. V souvislosti s tím se pak proměňovala rovněž vlastní cenzurní praxe, což ovlivňovalo například i množství konfiskačních zásahů.

Dne 4. února 1919 oznámilo ministerstvo vnitra (tehdy řízené agráříkem Antonínem Švehlou) oběžníkem č. 221/N, že se „v plném rozsahu obnovuje stará cenzurní praxe“.³⁷ Fakticky tedy byla opět zavedena někdejší tisková přehlídka periodik; tiskař musel současně s uvedením daného čísla do distribuce odevzdat jeden z cenzurních výtisků „úřadu bezpečnosti místa, kde se spis vydává, a v místech, kde je státní zastupitelství, také tomuto úřadu“.³⁸ Stejně tak se nařízení vztahovalo na kontrolu tisků neperiodických, zde musely být exempláře tiskovin o rozsahu do pěti archů odevzdány cenzuře nejméně 24 hodin před zahájením distribuce, pro tisky rozsáhlejší pak platila lhůta předání povinného výtisku do osmi dnů po vytištění. Následně opakované výzvy (1919, 1923) k důsledné kontrole

35) František Štěpán a kol.: *Soupis konfiskátů revolučního tisku 1921–1938*, Praha, Archivní správa Ministerstva vnitra 1964, s. 21. Úvodní kolektivní studie této publikace byla rovněž publikována časopisecky: „Konfiskační praxe 1918–1938“, *Sborník archivních prací* 16, 1966, č. 2, s. 315–365.

36) Stalo se tak na základě tzv. recepčního zákona (zákon a provolání Národního výboru o vzniku Československa č. 11/1918 Sb.) z 28. 10. 1918, jehož druhý článek uvádí: „veškeré dosavadní zemské a říšské zákony zůstávají prozatím v platnosti“.

37) F. Štěpán a kol.: *Soupis konfiskátů revolučního tisku*, cit. dílo, s. 22.

38) Jan Hrabánek, Albert Milota: *Tiskové právo československé. Ochrana cti, tiskové novely, slovenské tiskové právo, redaktorský zákon atd.*, Praha, Právnické knihkupectví a nakladatelství V. Linhart 1938, s. 46.

odvádění povinných výtisků, dochované v dokumentech policie, zároveň dosvědčovaly, že návrat k původním pravidlům nebyl bezproblémový. Zásahy cenzury se v té době týkaly především zahraničních tiskovin, které podle názoru bezpečnostních úřadů podněcovaly nepokoje, silily rovněž postihy tisku blízkého levici sociální demokracie a později se z ní konstituující Komunistické strany Československa (KSČ).

Po vzniku samostatného státu začal být soubor rakousko-uherských tiskových norem doplňován v duchu ideologie nového státu a v reakci na aktuální domácí i zahraniční dění. Ústavní listina Československé republiky (č. 121/1920 Sb.) z 29. února 1920 obdobně jako ústavy dalších zemí demokratického světa a v návaznosti na tzv. prosincovou ústavu z roku 1867 garantovala (paragrafy 113 a 117) svobodu názoru a možnost veřejně ji šířit a hájit: „Svoboda tisku, jakož i právo klidně a beze zbraně se shromažďovati a tvořiti spolky jsou zabezpečeny. Jest proto v zásadě nedovoleno podrobovati tisk předběžné cenzuře. [...] Každý může v mezích zákona projevovati mínění slovem, tiskem, obrazem apod.“³⁹ Plnému uplatnění této klíčové zákonné normy však bylo dalšími právními normami v praxi zabraňováno. Na tento rozporný stav již v meziválečné době poukazovali mnozí politici, žurnalisté i spisovatelé a jeden z nejkvalifikovanějších znalců dobové tiskové legislativy Jan Hrabánek dokonce opakovaně podával podněty na přezkoumání protiústavnosti některých zákonů (zvláště tzv. malého tiskového zákona z roku 1933). Ani tyto snahy však daný stav nezměnily a jak ústava, tak soubor zákonů upravujících výkon cenzury zůstaly souběžně v platnosti až do konce první republiky.

Ústavní text předpokládal možnost omezení občanských svobod ve výjimečných případech. Na základě zákona o mimořádných opatřeních č. 300/1920 Sb. ze 14. dubna 1920 mohla být v případě války nebo „tehdy, nastanou-li uvnitř státu nebo na jeho hranicích události ohrožující zvýšenou měrou celistvost státu, jeho republikánskou formu, ústavu nebo veřejný klid a pořádek,“ přijata „mimořádná opatření obmezující nebo rušící dočasně svobody zaručené ústavní listinou [...] a zákonem o ochraně svobody osobní, domovní a tajemství listovního“.⁴⁰ Přijetí těchto mimořádných opatření bylo podmiňováno usnesením vlády potvrzeným prezidentem republiky a jejich platnost byla omezena na dobu tří měsíců. Během této doby mohlo být „vydávání a rozšiřování časopisů [...] omezeno, podrobena zvláštním podmínkám a v krajní nutnosti zastaveno“ a lhůty pro předkládání povinných výtisků byly odlišné (dvě hodiny před vydáním pro periodika, tři dny před vydáním pro spisy do šesti tiskových archů a osm dní pro spisy obsáhlejší). Případné restriktce se mohly vztahovat i na „provozování živností, jež vyrábějí a rozšiřují tiskopisy“.⁴¹ Další paragrafy zákona poté konkretizovaly, jakým způsobem mělo být s omezením platnosti uvedených ústavních článků a svobod garantovaných zmiňovanými zákony konkrétně zacházeno (způsob jeho zveřejnění, minimální poměr hlasů ve vládě, na jehož základě mohlo být omezení přijato apod.), jaké sankce mohly být při jeho překročení stanoveny, a uváděly podmínky, za nichž mohla být platnost mimořádných opatření ukončena. Významnou

39) „Zákon ze dne 29. února 1920, kterým se uvozuje Ústavní listina Československé republiky“, <http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1920.html>, přístup 5. 12. 2014.

40) „Zákon ze dne 14. dubna 1920 o mimořádných opatřeních“, *Sbírka zákonů a nařízení státu československého* 3, 1920, částka 56, s. 680-681, zde s. 680.

41) Tamtéž.

úlohu sehrál tento zákon zejména v době mnichovské krize, tehdy byl ovšem uplatněn již v rozšířené podobě včetně ustanovení vyplývajících z pozdějších právních norem.

Nová právní ustanovení projednáváná v průběhu dvacátých a třicátých let většinou bezprostředně reagovala na nepříznivý vývoj ohrožující parlamentní systém či demokracii v Československu a přispívala ke vzestupu počtu konfiskovaných tisků. Jako reakce na útoky proti státním činitelům (nejtragičtějším z nich byl atentát na ministra financí Aloise Rašína) i účinný „univerzální“ právní nástroj proti extremismu vznikl zákon na ochranu republiky (č. 50/1923 Sb.). Jeho souvislost s tiskovým právem byla dána ustanoveními § 14, 15, 18 a 20, upravujícími zejména přečiny nabádání k násilnostem, popuzování proti státu,

Dobová cenzura v karikatuře V meziválečném období se cenzura stávala tématem publicistických textů i výtvarných děl. Karikatura Zdeňka Kratochvíla *Nová cenzura (bude zřízena nad meteorologickou stanicí)* ironizuje dobové zásahy cenzury proti levicovému tisku, doprovázel ji následující text: „Cenzura meteorologická bude bdíti nad tím, aby čl. poddaným nebyly hlášeny: za 1. východní větry a bouřky, za 2. vzestup hvězd (zejména pětícípých a j. v. [jiné věci, TP])!“

Zdroj: Zdeněk Kratochvíl: „Nová cenzura (bude zřízena nad meteorologickou stanicí)“, *Dobry den* 2, 1928, č. 5, s. [3].

jeho reprezentantům nebo „demokraticko-republikánské formě“, respektive schvalování trestného činu či šíření nepravdivých zpráv. Zákon byl využíván primárně proti novinám a časopisům, ale odkazy na něj se poměrně často objevovaly i při postizích beletristických neperiodických tisků.

V souvislosti s měnící se mezinárodněpolitickou situací, ohrožením země a jejího demokratického systému po nástupu Hitlera k moci se začala měnit rovněž vnitropolitická situace v Československu. Dobový tisk zaplavovaly stále militantnější útoky, na něž dobové vlády marně hledaly jiný recept než restrikcí. Začaly proto uplatňovat systematickou a cílenou pacifikační strategii proti jakýmkoliv formám extremismu bez ohledu na jeho příslušnost k pravici či levici, jejímž cílem byly v první řadě tiskoviny radikálních uskupení. Došlo tak k zákazům či dalším postihům politických i nepolitických organizací a výrazných individualit sudetoněmeckého (zákazy Volkssportu, Deutsche Nationalsozialistische Arbeiterpartei), domácího fašistického (postihy Vlajky, později její pozastavení) i komunistického hnutí (trestní stíhání předních reprezentantů komunistické strany, zejména Klementa Gottwalda).⁴² V této atmosféře proběhly rovněž novelizace zákona na ochranu republiky (č. 124/1933 a 140/1934 Sb.), jejichž prostřednictvím byla do původního znění doplněna možnost radikálního postihu na základě ustanovení trestního řádu. „Doba možného zastavení periodického tisku“ přitom byla „prodloužena na maximum 6 měsíců. Postiženým tiskovinám mohla být také odepřena doprava poštou a železnicí, kolportáže na nádražích, a dokonce i v trafikách“.⁴³

Nejdůležitější právní normou související s cenzurou, která roku 1933 vstoupila v platnost, však byl tzv. malý tiskový zákon (č. 126/1933 Sb.), jenž představoval pozůstatek snah o vypracování komplexní právní normy nově upravující tiskové poměry. Procesem odborných debat, připomínkování a schvalování v parlamentu však z původního plánu zůstalo pouhé torzo a zákon se ve své finální podobě týkal pouze několika oblastí. Předně reguloval praxi kolportáže, tedy šíření tiskopisů „dům od domu, na veřejných místech a ve veřejných místnostech“.⁴⁴ Podle ustanovení malého tiskového zákona se omezil rozsah takto distribuovaných tiskovin na jeden tiskový arch. Zároveň bylo taxativně stanoveno, které tiskoviny se šířit vůbec nesmějí (jednalo se o takové, které útočily na stát, jeho představitele, demokratický řád, ale také o texty, jež měly hrubě urážet stud či ohrožovat klid a pořádek). V podobném smyslu bylo upraveno též rozšiřování tiskopisů „v některých místnostech a stáncích“ či jejich poštovní a železniční doprava (§ 4a, b). Z hlediska literární cenzury byly nejzávažnější částí zákona § 5–9, věnované „tiskopisům ohrožujícím mládež“. Šlo o úpravu, navazující na dlouholeté tažení proti „braku a pornografii“.⁴⁵ Československo tímto ustanovením plnilo své závazky vyplývající z přistoupení k mezinárodní dohodě o zamezení distribuce pornografie, jeho prosazení zároveň představovalo uzavření jedné etapy dlouholetých bouřlivých debat osvětových pracovníků literátů a politiků na téma škodlivosti četby určitých druhů beletrie. Příslušná ustanovení malého tiskového zákona

42) Srov. Zdeněk Kárník: *České země v éře První republiky. 1919–1938*, díl 2, *Československo a české země v krizi a ohrožení. 1930–1935*, Praha, Libri 2002, s. 116–164.

43) Tamtéž, s. 138.

44) J. Hrabánek, A. Milota: *Tiskové právo československé*, cit. dílo, s. 128.

45) Kontextu jeho vzniku se dosud nejpodrobněji věnoval Pavel Janáček: *Literární brak. Operace vyloučení, operace nahrazení, 1938–1951*, Brno, Host 2004, s. 55–59.

a jej rozvíjejících doplňkových norem - vládního nařízení o tiskopisech ohrožujících mládež (č. 229/1934 Sb.) z 9. listopadu 1934 - však do konce existence první republiky v plném rozsahu nebyla uvedena do života. Nedošlo především ke zřízení klíčové instituce, Sboru pro posuzování tiskopisů ohrožujících mládež, která měla uplatňování cenzury „pornografické a brakové“ literatury zastřešovat. Genezi zákona, odborným debatám na dané téma a problematice prosazování zákona se věnujeme v samostatné případové studii.⁴⁶

Poslední důležitou legislativní normou, která de facto dotvořila soustavu československého tiskového práva, se stal zákon o obraně státu (č. 131/1936 Sb.) z 13. května 1936. Jak je patrné již z názvu, vznikal v atmosféře předpokládaného válečného konfliktu a upravoval především zcela konkrétní postupy a mechanismy, které měly být uvedeny do chodu v případě bezprostředního válečného ohrožení či za válečného stavu. Cenzurním otázkám byl v rámci tohoto zákona věnován především § 125. Podle něj mohly nejvyšší státní orgány po vstupu země do branné pohotovosti nařídit zvláštní úpravu cenzury všech typů komunikace (vedle tisku i telefonů, telegramů, pošty, také ovšem divadla, filmu). Zákon je též opravňoval k okamžitému zavedení předběžné cenzury tisku a stanovil orgán, který měl práci cenzurních úřadů koordinovat. Tento orgán (Ústřední cenzurní komise) byl delegován z „ministerstva národní obrany a ostatních zúčastněných ministerstev“ a s okamžitou platností mu měly být podřízeny veškeré cenzurní úřady státu. Zvláštní ustanovení poté upravovala i problematiku „omezení v oboru radiotelegrafických zařízení“. Zmíněnými prvky tak byl doplňován i již zmiňovaný zákon o mimořádných opatřeních.⁴⁷

Z předchozího výkladu je patrné, že svoboda tisku byla za první republiky postupně stále více svazována novými zákony a nařízeními. Pro postižení cenzurního systému a posouzení jeho povahy i míry jeho liberálnosti či autoritativnosti je však nutné věnovat pozornost nejen právnímu zázemí, ale především vlastní cenzurní praxi i tomu, do jaké míry a v jakých formách bylo téma cenzury přítomno v dobových polemikách a zejména publicistických reflexích.

46) Viz případová studie Tomáše Pavlíčka „Zákonem proti braku a pornografii. Pokus o ochranu naivního čtenáře v cenzurním systému liberálního typu“, s.759-774.

47) J. Hrabánek, A. Milota: *Tiskové právo československé*, cit. dílo, s. 23-24.

V cenzurních systémech liberálního typu, jak jsou průběžně představovány v této publikaci, hrála významnou roli možnost účastníků literární komunikace vyjadřovat se k existenci cenzury, polemizovat s ní, případně reagovat nejrůznějšími prostředky na konkrétní zprávy o jednotlivých zásazích či samotnou konfiskační praxi. Období meziválečné v tomto ohledu nebylo výjimkou; v tehdejší periodickém tisku lze nalézt množství polemických debat, právních rozborů, beletristických textů či dalších forem vyjádření, například karikatur, jež se tématu cenzury věnují. Příznačné bylo jejich mnohohlasí a mnohdy výrazná názorová kontradiktoričnost. Některé z nich jsou pak přímo spojeny se snahami o radikální proměnu celého cenzurního systému.

Oprávněnost a působnost cenzury, cenzura v historických reminiscencích

Nedlouho po vzniku republiky se na půdě Revolučního národního shromáždění, v jehož řadách tehdy zasedalo množství vysokoškolských pedagogů, novinářů, spisovatelů i dalších tvůrčích osobností (mj. Alois Jirásek, Jan Herben, František Václav Krejčí, Josef Svatopluk Machar), zrodila iniciativa usilující o zásadní změnu ve výkonu stávající cenzurní praxe. Stanislav Kostka Neumann a okruh spolunavrhovatelů (např. zmiňovaný F. V. Krejčí, Viktor Dyk, Josef Svozil, Josef Stivín či Karel Engliš) se v ní snažili prosadit ustavení sboru „odborníků z kruhů žurnalistických, literárních, uměleckých a vědeckých, jemuž by byla svěřena veškerá nepolitická cenzura v Československé republice“. Zástupci tohoto dvacítičlenného orgánu měli být vybíráni z těchto oborů: „žurnalistika, literatura, výtvarné umění, divadlo [...] filozofie a sociologie“. Pravomoci sboru přitom měly být v oblasti beletrie prakticky neomezené. Záměry navrhovatelů patrně nejlépe přibližuje jedno z ustanovení: „Orgány vládní a policejní mějte toliko právo činiti návrhy; bez rozhodnutí cenzurní rady nebudiž jim dovoleno činiti jakákoliv nepolitická cenzurní opatření.“⁴⁸ Tato revoluční snaha o konstituování cenzurního orgánu delegovaného z řad samotných tvůrčích osobností souvisela, jak hlavní navrhovatel později sám připomněl v jednom z publicistických příspěvků, s dobovými zásahy proti kulturním časopisům „pouze z moci policejní“⁴⁹ a neměla dlouhého trvání. Během jednání sedmé schůze poslanecké sněmovny (3. prosince 1918) byla předložena k rozpracování kulturnímu výboru, kde její stopa mizí. Již v polovině roku 1919 o této iniciativě Karel Čapek s ironickým poukazem na poměry v parlamentu poznamenává, že „zapadla v papírovém listopadu Národního shromáždění“.⁵⁰

Z vlastního vystoupení, byť nebylo završeno úspěchem, je patrný jeden z dominujících tematických okruhů meziválečného diskurzu o cenzuře, na němž se diferencovaly

48) Tisk č. 102 Poslanecké sněmovny Národního shromáždění československého z 26. 11. 1918, *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna*, <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t0102_00.htm>, přístup 24. 6. 2014.

49) Srov. *Civis Bohemicus* [= Stanislav Kostka Neumann]: „Potřeba kulturního teroru“, *Červen* 2, 1919/1920, č. 11, s. 99–101, zde s. 99.

50) Karel Čapek: „Ve jménu umění“, *Národní listy* 59, 1919, č. 141, 17. 6., s. 3.

přístupy jeho jednotlivých účastníků. Šlo o ústřední otázku po oprávněnosti existence cenzury a kompetencích jejích instancí ve vztahu k literatuře. Návrh „sboru odborníků“ nezpochybněval potřebu dohledu nad literaturou. Svěřoval jej však do rukou vybraných reprezentantů kulturní obce, tedy těch, kteří z hlediska spisovatelů měli pro rozhodování v této oblasti potřebnou legitimitu a odbornost. Představy o potřebě „rozumějící“ cenzury zůstávaly přítomny po celé meziválečné období, jejich patrná atraktivita nevyvymizela ani později a výrazně se promítla do modelu prolínání státní cenzury a regulačních snah vyrůstajících z literárního pole v letech 1945–1948. Ruku v ruce s představou odbornické cenzury se již na počátku dvacátých let objevovaly myšlenky na potlačení části beletristické produkce určené nejširším čtenářským vrstvám. V tomto duchu například Otakar Štorch-Marien píše:

Cenzurují se noviny, proč by se neměla zavést i přísná kulturní cenzura? Proč by se neměly zkonfiskovat ohavnosti, jež se slušný člověk štítí vzíti do rukou? [...] Což nemá knihkupec mít takovou kulturu, aby poznal, že Karel Čapek píše věci, jež nutně má mít na skladě a je doporučovat, a že takové *Povídky do koupele*⁵¹ (a bylo velmi málo knihkupeckých výkladů, v nichž bych nebyl viděl jejich surové Šimůnkovy obálky) jsou odpadkovým smetím? Kupec nesmí prodávat zkažené zboží – proč tedy je dovoleno tohle duchovní i tělesné otravování lidí, zvl. mladých?⁵²

V akcentovaném kontrastu vysoké a nízké literatury i použití metafor odkazujících k medicínským či hygienickým opatřením (smetí, otrava) Štorchovo konstatování koreponduje s diskurzem odmítání literárního braku, který z období předválečného kontinuálně přechází i do změněné společenské a historické situace, aby gradoval ve střetech o zákon proti braku a pornografii. Vedle obdobně striktních prohlášení zaměřených na samotný aspekt represe však dobové debaty na toto téma přinášejí i velkorysejší koncepce na reorganizaci stávajícího nakladatelského systému, v nichž by bylo potlačení nežádoucí produkce jen dílčí složkou. Důležitou roli v nich měly sehrát regulační zásahy do stávajícího knihkupeckého trhu a výsledným efektem pak měla být stabilní podpora autorů nabízejících kvalitní literaturu.⁵³

Odlišnou, ovšem rovněž významnou linii prvorepublikového diskurzu o cenzuře představují převážně publicistické příspěvky zachycující téma v historických kontextech. Jednalo se mimo jiné o reedice dříve zakázaných či částečně zabavených textů uváděné zejména v prvních letech existence nového státu a odkazující zčásti na nedávno uplynulou dobu zotřené válečné cenzury. V časopisu *Budoucnost* například v prvních měsících roku 1919 vychází příspěvek *Z básní konfiskovaných se skladbami S. K. Neumanna Francouzi střídali a Vojenský hřbitov v Elbasanu s motivy z fronty*.⁵⁴ Cyklus obdobně

51) Povídkový soubor, jehož autorem byl francouzský parnasista Catulle Mendès, vyšel roku 1920 v nakladatelství B. Procházka, knihu ilustroval Karel Šimůnek.

52) Otakar Štorch-Marien: „Krise české knihy a spisovatelé, nakladatelé i knihkupci“, *Cesta* 3, 1920/1921, č. 25/26, s. 391–393, zde s. 393.

53) Srov. např. Alfa: „Autoři, nakladatelé, knihkupci a čtenáři“, *Cesta* 2, 1919/1920, č. 17, s. 334–337.

54) Stanislav Kostka Neumann: „Z básní konfiskovaných“, *Budoucnost* 1, 1918/1919, č. 5/6, s. 421–422.

tematicky zaměřených básní postižených cenzurou vydal s odstupem několika let rovněž J. S. Machar.⁵⁵ Knižní formou pak byl soubor takových beletristických textů představen například v útlém svazku *Konfiskace u Ottů ve válečných letech*, obsahujícím mimo jiné básně Viktora Dyka, J. S. Machara či Gabriely Preissové. Kromě rekapitulace postihů zahrnuje publikace stručnou úvodní stať editorů, nesoucí se v duchu patosu vítězství nad cenzurním útlakem dob minulých: „Červená tužka cenzorova marně snažila se utlumiti a udusiti pravé smýšlení našich spisovatelů. Litera byla zabíjena, ale duch žil. Jak by také bylo možno ubíti tolik věrných a oddaných srdcí, která si přes vše rozuměla a jimž se posléze vyplnilo to, po čem živě prahla a co si také statečně vybojovala: volnost a svobodu!“⁵⁶ Publikace byla převážně pozitivně hodnocena i dobovou kritikou, v jejíchž reakcích vedle odsudků rakouské cenzury v obecné rovině zaznívá také skutečnost, že poválečná změna poměrů přinesla pro náročnou beletristickou produkci – dodejme ovšem zejména českojazyčné provenience – příznivější podmínky existence.⁵⁷ Rovněž v dalších publicistických příspěvcích a glosách z meziválečného období se objevují odkazy na starší cenzurní případy z dob monarchie. Arne Novák tak například přiblížil zásah proti *Lešetínskému kouváři* Svatopluka Čecha, Václav Cháb, jenž se k tématu opakovaně vracel na stránkách *Národního osvobození*, pak připomněl eliminace textů Aloise Jiráska v českých učebnicích (týkaly se například románu *F. L. Věk*) či případy cenzurních postihů básní Josefa Václava Sládka v periodickém tisku.⁵⁸

Pohledy do zahraničí

Vzhledem k významu kontaktů české literatury se světem vyrůstala část prvorepublikových debat o cenzuře z reakcí na případy zaznamenané v zahraničí. S menší četností se na stranách dobového československého tisku objevují ohlasy cenzurních praktik v západních zemích. Dělo se tak většinou tehdy, přinášelo-li téma podněty, které mohly být aktuální rovněž pro domácí literární scénu. To byl případ návrhu francouzského ministra spravedlnosti a spisovatele Louise Barthoua na zrušení starších cenzurních výnosů zaměřených na beletrii. Podle dřívějších nálezů byla ve Francii i v době mezi válkami jako spisy „vzbuzující veřejné pohoršení“ úředně zakázána díla jako Flaubertova *Paní Bovaryová* či Baudelairovy *Květy zla*. Od doby výnosů se tyto knihy již staly součástí kánonu a dočkaly se opakovaných vydání, stará nařízení o postihu ovšem nadále zůstávala formálně v platnosti. O francouzském případě v reakci na zákaz Lautréamontova *Maldorora* v ČSR (srov. dále) referoval s ironickým průvodním komentářem odmítajícím cenzuru jakéhokoliv druhu na podzim 1929 v *Lidových novinách* Richard Weiner.⁵⁹

55) Josef Svatopluk Machar: „Z básní za války buď zcela nebo částečně konfiskovaných“, *Tribuna* 8, 1926, č. 128, 30. 5., s. 1–2, č. 140, 13. 6., s. 2–3, č. 146, 20. 6., s. 1–2, č. 158, 4. 7., s. 1–2.

56) Jaroslav Medek, Adolf Veselý (eds.): *Konfiskace u Ottů ve válečných letech 1914–1918*, Praha, J. Otto 1928, s. 5.

57) Srov. mj. ih [= Ivan Herben]: „Jak se za války censurovaly české knihy“, *Lidové noviny* 36, 1928, č. 564, 6. 11., s. 1; Sk. [= František Skácelík]: „Konfiskace u Ottů ve válečných letech 1914–1918“, *Lumír* 55, 1928/1929, č. 5, s. 238; Josef Otto Novotný: „Ze zašlých dob“, *Cesta* 11, 1928/1929, č. 5, s. 79.

58) Arne Novák: „Osudy konfiskované knihy“, *Venkov* 15, 1920, č. 99, 27. 4., s. 2; Václav Cháb: „Rakouská censura a dílo Jiráskovo“, *Národní osvobození* 7, 1930, č. 119, 1. 5., s. 3; týž: „Zkonfiskovaný Sládek“, *Národní osvobození* 6, 1929, č. 83, 24. 3., s. 3.

59) Richard Weiner: „Zákon ve prospěch censurované knihy“, *Lidové noviny* 37, 1929, č. 538, 25. 10., s. 1.

Vděčným tématem, v souvislosti s cenzurou přitahujícím zájem po celé meziválečné období, byla situace v Sovětském svazu. Kromě pozornosti, jež byla „zemi revoluce“ – převážně v oslavném duchu – věnována komunisticky orientovaným tiskem, se v českém prostředí vbrzku objevily i nesouhlasné komentáře k sovětským cenzurním praktikám namířeným proti literatuře a jejím tvůrcům. Na základě informací z kruhů ruské emigrace i z jiných zdrojů tak referoval týdeník *Cesta* ve dvacátých letech o počínání „Hlavní správy pro věci literární (zkratkou Glavlit)“, jejímž rozhodnutím byly v sovětském Rusku zakázány knihy klasiků, mimo jiné práce Dostojevského, Puškinova *Kapitánská dcerka* i další díla, například veškeré spisy prozaika Alexeje Feofilaktoviče Pisemského či básníka Nikolaje Stěpanoviče Gumileva. V příspěvku je zdůrazněn i důvod postihu, pro tehdejší středoevropskou realitu patrně dost těžko pochopitelný a silně kontrastující s domácí cenzurní praxí: „Zákaz byl odůvodněn jen zcela povrchně a paušálně tím, že jde – o literaturu buržoazního a aristokratického ducha, škodlivou sovětským občanům.“⁶⁰

Zprávy kriticky referující o cenzurní praxi v Sovětském svazu se pak množí od sklonku dvacátých let. Do souvislosti s oficiální kulturní politikou a nemožností svobodného vyjádření v zemi byla tehdy dávana například sebevražda Vladimira Vladimiroviče Majakovského, zveřejňovány byly i další informace o všudypřítomných restriktivních opatřeních cílených na veškeré vydávané tiskoviny včetně beletrie.⁶¹ Ve třicátých letech se pak dění v SSSR v souvislosti se stupňováním stalinského teroru, bezohledným prosazováním doktríny socialistického realismu a především politickými procesy stalo trvalou součástí polemik na české kulturní scéně i jedním z podnětů její vnitřní polarizace. Do střetů kromě stoupenců stalinské kulturní politiky (mj. Ladislav Štoll, Julius Fučík, S. K. Neumann), oponujících intelektuálů a umělců levicového zaměření (zejména Závaš Kalandra, Karel Teige, Jaroslav Seifert) vstupovaly i další klíčové osobnosti dobové kulturní scény (František Xaver Šalda, Ferdinand Peroutka).⁶²

Soustavnou pozornost ovšem domácí tisk věnoval – i vzhledem k bezprostřední geografické blízkosti, početné německé menšině a tolerantnímu postoji Československa k politické emigraci – cenzurním praktikám v sousedním Německu. Zejména od počátku třicátých let tak byly v tisku se silící intenzitou komentovány nacistické útoky na literaturu a po nástupu nacistů k moci se četnost příspěvků na toto téma ještě dramaticky zvýšila.⁶³ Vydávány byly rovněž knižní publikace, které přibližovaly praktiky nacistické cenzury a brutální umlčování názorových oponentů, respektive „nežádoucích“ autorů: kromě levicově orientovaných intelektuálů, spisovatelů židovského původu pak zejména tvůrců tzv. asfaltové literatury (*Asphaltliteratur*). Tímto pojmem byla označována modernistická beletrie neodpovídající představám o služebné literatuře hájící zájmy a program nacistů, jedním z jejích rysů měl být vztah k velkoměstu či souvislost s literárními směry jako

60) Č.: „Sovětská censura – Petrohradské novinky“, *Cesta* 6, 1923/1924, č. 32, s. 472.

61) Srov. např. Vincenc Charvát: „Sovětský censor a sovětský spisovatel“, *Nová svoboda* 6, 1929, č. 8, 21. 2., s. 113–115; Lev Trocký: „Básníkovo postavení v Sovětech“, *Čin* 1, 1929/1930, č. 50, s. 1191–1193.

62) Dobové polemiky a střety v obrysech zachytil mj. Ivan Pfařf: *Česká levice proti Moskvě 1936–1938*, Praha, Naše vojsko 1993, přehledný výklad též in Ladislav Cabada: *Komunismus, levicová kultura a česká politika 1890–1938*, Plzeň, Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk 2005, zvl. s. 160–182.

63) Srov. např. soupis článků reflektujících situaci v Německu in Pavel Růžička: *Reflexe německých událostí roku 1933 v časopisech Tvorba a Přítomnost*, diplomová práce, Brno, Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity 2008, s. 78–86.

Časopis *Tvorba* o pálení knih v nacistickém Německu roku 1933

Koniáš v třetí říši

V úředních zprávách z třetí říše, které oznamovaly policejní prohlídky u pokrokových osob nebo i jenom u lidí nepohodlných dnešnímu režimu, bylo vždy podotknuto, že bylo zabaveno „velké množství tiskovin“. Jak se teď dozvídáme, byly to vždy toliko romány, beletrie a vědecká díla, politické příručky, ba i cestopisy, které byly příčinlivými SA-muži odváženy do nějakého ústředního skladiště. Proč? Ted' dostáváme odpověď:

Dr. Goebbels, ministr pro propagandu, uspořádá ve všech městech říše dne 12. května t. r. na náměstí velkolepá autodafé. Budou spáleny všechny knihy z obecních, veřejných a větších soukromých knihoven, jež jsou na **hnědém** indexu. Kdo si přečte jen letmo seznam na indexu, tomu se skoro zatočí hlava.

Na indexu jsou nejen Weiskopf, Kisch, Toller, Seghersová, Remarque, Glaeser, ale i **Leonhard Frank**, **Heinrich Mann**, **Thomas Mann**, ba i starý básník a pěvec národní revoluce **Freiligrath**, ovšemže i Heine. Koniáš nezastavil se ani u hranic třetí říše. Spáleny budou i Anatole France, Jar. Hašek, Henri Barbusse, americký Upton Sinclair, z Rusů i Tolstoj, ba dokonce i antisemitský **Dostojevský!** I kresby budou páleny, zatím byli dáni na index titi kreslíři, živí i mrtví: Daumier, Steinlen, Käthe Kollwitz, Zille, Masereel, a ovšem i Georg Grosz.

Nevíme, máme-li se smáti, nebo svírat pěstě. Zdá se, že řádění v hitlerovském Německu nezná konce. Ale jedna jiskérka přece jenom vzplanula v našem nitru: psalo-li se, že hrubé násilí zase jednou ukázalo svou moc nad duchem a kulturou, musíme se přece jenom radovat z toho, jaká moc a víra vyzařuje z knih a kreseb mezinárodního umění, neboť naciové to dobře postřehli, spalují-li tato díla živých i mrtvých. A tato myšlenka, upalovaná novodobými koniáši, zvítězí opět nad rumišťem, ve které bude zakrátko obráceno dnešní Německo skobového kříže. Ještě nikomu se nepodařilo spáliti myšlenky. Nepodaří se to ani dočasným vládcům třetí říše!

Striktní odsudky pálení knih v Německu se objevovaly zejména na stránkách dobového tisku. Významná část autorů, jejichž díla byla pálena, pocházela z řad ideových oponentů nacismu, politicky se hlásících k levici. Na stránkách komunistického kulturněpolitického listu *Tvorba* na událost reagoval sociolog a publicista Richard Fleischner.

Zdroj: - fschr - [= Richard Fleischner]: „Koniáš v třetí říši“, *Tvorba* 8, 1933, č. 19, s. 303.

expresionismus či nová věcnost. Významným kulminačním bodem tohoto diskurzu se stalo pálení knih, jež v Německu za přímé spoluúčasti ministerstva propagandy řízeného Josephem Goebbelsem proběhlo v květnu 1933.

V moderní éře svým rozsahem bezprecedentní akt veřejně demonstrovaného a státem podporovaného ničení kulturních hodnot byl odsouzen po celém světě, ČSR v tomto ohledu nebyla výjimkou. V domácích komentářích byla v této souvislosti kromě likvidovaných klasiků a velkých jmen světové literatury zdůrazňována především jména autorů spojených s Československem: vedle Jaroslava Haška a Ivana Olbrachta se jednalo rovněž o Maxe Broda, Egona Erwina Kische či Franze Carla Weiskopfa, jejichž díla byla rovněž určena k symbolické likvidaci.⁶⁴ Pálení knih a represe vůči nepohodlným intelektuálům v nacistickém Německu byly vzápětí zdokumentovány publikací Fritze Waltera Nielsena *Knihy v plamenech*, uvedenou nedlouho po původním německém vydání rovněž

64) Z četných ohlasů v pestrém spektru dobových periodik mj. „Zítřka vzplanou hranice“, *Večerní České slovo* 15, 1933, č. 107, 9. 5., s. 1; pn [= Pavel Nauman]: „Index librorum prohibitorum“, *Lidové noviny* 41, 1933, č. 252, 19. 5., s. 9; Rudolf Illový: „Klasikové v plamenech“, *Právo lidu* 42, 1933, č. 119, 21. 5., s. 3; Karel Josef Beneš: „Pocta plameny“, *Rozhledy po literatuře a umění* 2, 1933, č. 10, s. 65. Ironické verše k pálení knih Jaroslava Haška obsahuje též rozhlásek B. [= Eduard Bass]: „Oh, Jaroslave Hašku...“, *Lidové noviny* 41, 1933, č. 218, 29. 4., odpol. vyd., s. 1.

v českém překladu.⁶⁵ Tato publikace obsahovala jednak průvodní komentář přibližující atmosféru shromáždění na Náměstí opery v Berlíně či průběh obdobných akcí na jiných místech Německa, zahrnula však zejména ukázky z textů části perzekvovaných autorů, např. Kurta Tucholského, Johannese R. Bechera, Carla von Ossietzkého, Ernsta Tollera, Theodora Lessinga a dalších. Výběr byl komponován tak, aby co nejnázorněji zachytil vlastní represe vůči příslušným tvůrcům: obsahoval například texty líčící domovní prohlídku, nástup do vězení či vězeňské dopisy. Reakcí na pálení knih vedle odmítavých ohlasů v tisku nejrůznější politické orientace byla vzápětí i iniciativa na organizování sbírek děl postižených autorů, jež měla být zdarma nabízena do knihoven v sudetoněmeckých oblastech. V hodnoticích komentářích pak byly především stavěny do kontrastu kvality likvidovaných knih v porovnání s nekulturností těch, kdo jejich ničení připravovali a prováděli.

Jedním z dozvuků pálení knih v českém prostředí, který se rozvinul v následnou debatu na téma cenzury, představoval případ chystané výstavy spálených knih (1935). Akce, organizovaná Svazem pokrokového studentstva, však byla z obav před německými diplomatickými protesty zakázána pražským policejním ředitelstvím, proti čemuž protestovala část intelektuálů zejména levicové orientace. Rozhodnutí bylo vnímáno především jako výraz rezignace a slabosti československých úřadů i doklad silícího potlačování nepohodlných názorů.⁶⁶

Cenzurní praxe v pluralitě názorů

Úvodem naznačená pluralita myšlenkových a kulturních proudů meziválečného období se v dobových diskusích promítá rovněž do polyfonie hodnocení a komentářů k tématu cenzury. Značná část účastníků dobových polemik zaujímá vůči dobové konfiskační praxi striktně odmítavý postoj. Typickým příkladem tohoto liberálního diskurzu byl článek Zdeňka Nejedlého *Zrušte cenzuru!*, v němž autor své stanovisko zakládá na neslučitelnosti restrikcí a svobody slova jako jedné z neporušitelných, historicky zakotvených hodnot moderní společnosti:

Tak je tomu se vši svobodomyšlností, se vši reakcí. Buď jsem pro jedno, neb pro druhé. Je-li cenzura zlo, je zlo za každých okolností. A cenzura je takové bezvýjimečné zlo. Proti cenzuře nedá se tedy bojovat jinak než bojem proti cenzuře vůbec [...]. Proto zde je možna jen jediná náprava, pryč s cenzurou, což ostatně je starý požadavek svobodomyšlnosti již od počátku 19. století.⁶⁷

Nejedlého postoj v té době souvisel také s autorovým příklonem ke komunistickému hnutí. A právě na stranách dobových komunisticky orientovaných periodik je možné

65) Fritz Walter Nielsen: *Kniha v plamenech. Montáž z naší doby*, přel. Helena Sommerová-Matoušková, úvodní texty napsali Otokar Fischer, Josef Hora, Vladislav Vančura, Praha, F. J. Müller 1936.

66) Z ohlasů českého tisku zejména J. Hch [= Julius Dolanský]: „Výstava spálené knihy“, *Lidové noviny* 43, 1935, č. 299, 15. 6., s. 7; J. B.: „K zákazu výstavy spálené knihy“, *Ranní noviny* 1935, č. 137, 15. 6., s. 4; Josef Hora: „Spálená kniha, zakázaná výstava“, *Čin* 7, 1935, č. 13, s. 193-194; AMP [= Antonín Matěj Píša]: „Zakázaná výstava“, *Právo lidu* 44, 1935, č. 138, 14. 6., s. 6.

67) Zdeněk Nejedlý: „Zrušte cenzuru!“, *Var* 1, 1922, č. 13, s. 422.

zaznamenat celou řadu obdobně argumentovaných názorů. Kritické glosy a komentáře na adresu republikánské cenzury, ukazující ovšem zejména postoj radikálně levicových intelektuálů k vládnoucímu režimu, obsahuje rovněž publicistika S. K. Neumanna. V článku symptomaticky nazvaném *Temno* v souvislosti s jednou z meziválečných právních norem, jež zásadním způsobem poznamenala výkon cenzury, mimo jiné uvedl: „Zákon na ochranu republiky je posledním hřebíkem do rakve československé demokracie a občanských svobod v tomto státě. Po převratu [...] jen jedna věc se tu dělá nepřetržitě, organicky, cílevědomě: sestup k reakci.“⁶⁸ Československé cenzuře rovněž vytýkal nedůslednost v naplňování principu, jenž by měl být liberálnědemokratickému režimu vlastní, tedy svobody tisku pro všechny názorové směry. Na základě tohoto principu by podle Neumanna mělo být zacházeno i s proudy, které s tímto režimem nesouhlasí, či přímo usilují o jeho zrušení:

Naši protivníci se často staví, jako by nechápali, že zásada tiskové svobody (jako zásada svobody slova a jiných svobod občanských) není nic absolutního a že každý režim si ji přizpůsobuje podle své povahy a svých tendencí v zájmu svého cíle; vytýkají nám, konkrétně a zkrátka řečeno, že nemáme práva domáhati se tiskové svobody v režimu podle jména liberálnědemokratického, poněvadž se netajíme tím, že za diktatury proletariátu musí býti veškeren kontrarevoluční tisk úplně potlačen, a poněvadž ve SSSR se tak skutečně stalo.

Jsmeli však odpůrci režimu liberálnědemokratického, [...] nemůže nám nicméně nikdo odpirati práva domáhati se na tomto režimu, dokud existuje nebo aspoň se jím nazývá, aby konal svou povinnost, aby prováděl svou prohlášenou zásadu, a konstatovati, že ustavičným porušováním své povinnosti a svých zásad přestává býti režimem liberálnědemokratickým a směřuje k buržoazní diktatuře.

V režimu liberálnědemokratickém máme plné právo domáhati se tiskové svobody pro sebe, [...] poněvadž v tomto režimu mají vrchovatou svobodu nejen doktríny liberálně-buržoazní, nýbrž i všecka učení jiná, i všecky ideologie protidemokratické a zpátečnické, náboženské, reakčně-konzervativní, imperialistické, a všecky pověry, bludy i subjektivní hříčky ideologické, rozšiřující klam a zmatek. Režim liberálnědemokratický hlásá také pro nadstavbu, tj. v oblasti života duchovního, volnou konkurenci: máme právo brániti se, chce-li nás z této konkurence násilně vyřaditi.⁶⁹

Neumann tak ve svých publicistických příspěvcích útočil nejen na praxi státní cenzury, ale zejména na „národní cenzuru“, kterou ztotožňoval s celým buržoazním společenským řádem:

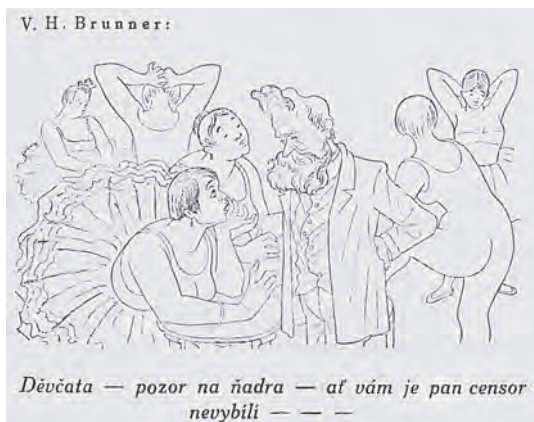
Československá cenzura není jen státní zástupce se svými dráby, československá cenzura je také a především Stanislav Nikolau v *Národní politice*, Vincenc Červinka v *Národních*

68) Stanislav Kostka Neumann: „Temno“, *Proletkult* 3, 1924, č. 6, s. 81–83, zde s. 81.

69) Stanislav Kostka Neumann: „K otázce tiskové svobody“, *Levá fronta* 1, 1930, č. 2, s. 9, 12. Příznačné je, že ve výboru Stanislav Kostka Neumann: *Stati o umění a politice*, ed. Jaromír Lang, Praha, Melantrich 1980, nebyly při přetisku stati (s. 243–244) uvedeny první dva odstavce této citace.

Konfiskace Lemonnierova románu *Adam a Eva* v dobové karikatuře

Možnost otevřeně reagovat na cenzurní zásah využil postižený nakladatel Otakar Štorch-Marien ve svém listě *Rozpravy Aventina* nejen k uveřejnění článků odsuzujících konfiskaci Lemonnierova románu, ale rovněž pro poskytnutí prostoru karikaturistům. Zatímco Vratislav Hugo Brunner se ve své karikatuře (nahore) zaměřil na vlastní tematické zacílení cenzurního zásahu, karikatura Václava Maška přiblížila polemickou odezvu konfiskace; výtvarník v ní mimo jiné naráží na cenzuru z dob Rakouska-Uherska.

Zdroj: Vratislav Hugo Brunner: „Děvčata, pozor na řadra, ať vám je pan censor nevybilí“, *Rozpravy Aventina* 1, 1925/1926, č. 2, s. 17; Václav Mašek: „Censura zabavila Lemonnierova Adama a Evu“, *Rozpravy Aventina* 1, 1925/1926, č. 1, s. 9.

listech, Lev Sychrava v *Národním osvobození*, K. Z. Klíma v *Českém slově*, Ferdinand Peroutka v *Přítomnosti*, Viktor Dyk a Karel Čapek, křesťanští filozofové z Ymky, dr. Meissner a „socialističtí“ povýšenci, a stero kryš ze „státotvorného“ maloměšťáctva.⁷⁰

Linii převážně nesouhlasných vyjádření k dobové cenzurní praxi lze ovšem sledovat především v reakcích na jednotlivé konfiskace textů a publikací spadajících do

70) Stanislav Kostka Neumann: „Čsl. censura“, *Tvorba* 5, 1930, č. 10, s. 151.

sféry elitní literární komunikace. Jeden z případů, který výrazně rezonoval v dobové publicistice, představovala konfiskace románu *Adam a Eva* belgického spisovatele Camille Lemonniera, autora proslulého zejména realistickými a naturalistickými prózami. Postih románu, vydaného roku 1925 nakladatelstvím Aventinum, se týkal eroticky otevřených pasáží; zabaveno bylo celkem patnáct míst textu. Na postup cenzury vzápětí nesouhlasně zareagovala řada periodik. V části ohlasů zazněly v duchu tradičního delegitimačního diskurzu posměšky na hloupost či nekulturnost cenzorů (*Hlas pravdy*), zásah byl označován za mezinárodní ostudu (*Rudé právo*). List *Tribuna* uvedl: „Československý cenzor zapomněl patrně, že náš kulturní vývoj prodělal devadesátá léta minulého století [...]. Přítí se o hodnotu Lemonnierovu a hájiti ho proti ztotožňování s autory pornografické literatury znamenalo by literární diskvalifikaci, k níž by cenzor ani již v zájmu dobré pověsti svého úřadu neměl dávatí podnět.“⁷¹ Se zdůrazněním nešťastného postupu cenzury kvalifikoval případ jako přehmat Viktor Dyk (*Národní listy*). Ostře ironicky s poukazem na jedno z konfiskovaných míst, jež znělo: „moje ňadra jsou nalita láskou“, jej pak v *Lidových novinách* glosoval rovněž Karel Čapek.⁷² Mozaiku publicistických reakcí shrnul vydavatel díla Otakar Štorch-Marien v článku otištěném v *Rozpravách Aventina*. V průvodním textu k jednotlivým citacím z dobové publicistiky vyzdvihl okolnost případu, která vzbuzovala největší vášně. Román byl totiž v prakticky totožném českém překladu poprvé vydán již před válkou u J. R. Vilímka v rámci Lemonnierových spisů zcela bez cenzurních zásahů. Štorchův komentář představoval však především obhajobu postoje kulturní obce proti z jejího pohledu nepřijatelné ingerenci cenzury do sféry umělecké tvorby:

Československý cenzor k hanbě naší kultury se dopustil neslýchané věci: odhodil stranou jakékoliv ohledy na eminentní hodnoty umělecké a zachoval se k němu [k umění, TP] jako k pornografii: **Na to my nehledíme, jestli je to umělecké dílo, nebo ne. My to posuzujeme podle toho, jak to působí**, – řekl mně pan cenzor na mé námitky. [...] To je ovšem zoufalé. Na umění se kašle. Umělecké hodnoty se neuznávají. Cenzor nemusí být literárně vzdělaný a orientovaný.⁷³

Mezi další významné kritiky dobové cenzurní praxe patřil rovněž Karel Teige; jeho článek *Zabaveno!* zahajoval první číslo časopisu *Tvorba* poté, co jej přenechal na konci roku 1928 radikální levici dosavadní vydavatel F. X. Šalda. Teige ve svém příspěvku označil tehdejší zastavení několika komunistických periodik za nepřijatelné a využívání cenzury jako politického nástroje chápal jako vůbec „nejzjevnější výraz státní moci“.⁷⁴ V souvislosti s mezinárodní výstavou karikatur uspořádanou v dubnu a květnu 1934 v pražském Mánesu se k tématu vyslovil rovněž rozsáhlejším článkem *Svobodné umění?*. Informoval v něm o tom, že část na výstavě zastoupených montáží a karikatur, mimo jiné německého v Praze žijícího emigranta Johna Heartfielda i dalších karikaturistů, Thomase Theodora Heina, Georga Grosze, B. Berta, byla na základě kampaně nacionalistických listů, nóty

71) Cit. dle Otakar Štorch-Marien: „Konfiskace Lemonniera“, *Rozpravy Aventina* 1, 1925/1926, č. 1, s. 7-8, zde s. 8; článek obsahuje bibliografické odkazy na výše zmíněné ohlasy.

72) Tamtéž.

73) Tamtéž.

74) Karel Teige: „Zabaveno!“, *Tvorba* 3, 1928/1929, č. 1, s. 1-2.

velvyslance a německého diplomatického nátlaku policií odstraněna.⁷⁵ Jednalo se o díla reagující na politické dění v třetí říši či zesměšňující její přední reprezentanty, zejména Adolfa Hitlera. Teige v komentáři k této události ocenil postoj výstavního výboru Spolku výtvarných umělců Mánes, který i po intervenci ministerstva zahraničí oznámil, „že trvá na **svobodě uměleckého projevu**, tedy i na svobodě umělecké karikatury, a že žádné grafiky, o jejichž výtvarné hodnotě je přesvědčen, ze své výstavy **dobrovolně** nevyřadí“.⁷⁶ Připomněl zároveň řadu nesouhlasných reakcí otištěných na stranách domácího tisku a zejména protesty ze zahraničí. Zásah pak zařadil do kontextu dalších akcí „kulturní a politické reakce a postupující fašizace proti svobodě umělecké a vědecké tvorby a proti svobodnému smýšlení“, jež se podle Teiga projeví tím, že konfiskace v nedávné době postihly „jména jako Aristofanes, Heinrich Heine, Rictus, Lautréamont, Gorkij“.⁷⁷

Mezi dobovými názory na tehdejší konfiskační praxi kromě striktního odmítání jakýchkoliv pokusů o regulaci tisku či zásahů proti tištěnému slovu ovšem zaznívaly rovněž hlasy, které takto jednoznačný náhled na cenzuru problematizovaly. Někteří autoři například dávali jednotlivé zásahy či opatření do souvislosti s dobovou společenskou atmosférou a politickým děním a uvažovali o mezích svobody slova v moderním světě i o etických důvodech, jež za určité situace použití restriktivních opatření ospravedlňují. Příkladem obdobného postoje mohou být postřehy Karla Čapka. První Čapkovy příspěvky sledující téma cenzury z doby po vzniku republiky představují ohlédnutí za minulostí rakouské konfiskační praxe. Ve fejetonu *O Herodesovi* například autor připomněl typické jinotaje i způsoby čtení za masivních válečných cenzurních opatření.⁷⁸ Ironické výpady na adresu cenzorů v době historických změn a „převlékání kabátů“ pak obsahovala Čapkova báseň *Z Galerie válečných hrdinů*:

Když revoluce, potvora,
své síly sbírá potají,
kdo jediný vlast uhájí?
Zde vizte pana cenzora.

Byl skvělý ve svém oboru.
Buď sláva panu cenzoru!
Byl úžasný..
„Ach, páni, dost,
já konal jen svou povinnost!“⁷⁹

Karel Čapek se k tématu opakovaně vyjadřoval i v době pozdější, jedním ze svých zásadních textů se zapojil také do debat o zákonu na ochranu republiky. Připomněl, že tato

75) Výstavě i zastoupeným Heartfieldovým dílům se v jedné z posledních prací k tématu souhrnně věnovala Bronislava Rokytová: *Dost tichého šepotu. Exilová výtvarná scéna v Československu. 1933–1939*, Praha, Památník národního písemnictví 2013, zvl. s. 52–56.

76) Karel Teige: „Svobodné umění?“, *Doba* 1, 1934/1935, č. 9, s. 140.

77) Tamtéž.

78) Karel Čapek: „O Herodesovi“, *Národní listy* 58, 1918, č. 166, 25. 12., s. 2.

79) P. [= Karel Čapek]: „Z galerie válečných hrdinů“, *Nebojsa* 2, 1919, č. 3, s. 27.

Karel Čapek: *Případ s cenzurou*

Mám za to, že úřad cenzora je povolání celkem neutěšené. Nikdy se nestane, že by kterýkoliv počin cenzorův byl uvítán s obecným uznáním a povděkem. Je to povolání, které v nejlepším případě je rádo, když se o něm co nejméně mluví. Nechtěl bych být cenzorem, ani kdybych za to dostal slepici snášející zlatá vejce: ne proto, že bych se tak bál nepopulárnosti toho povolání (neboť nepopulárnost si člověk může uhnat i jinak), ale proto, že bych byl odsouzen číst potíštěný papír, který z devíti desítn za čtení nestojí.

[...]

Někdy se konfiskují věty nebo pasáže, při kterých se sami namáháte pochopit tajemné cesty tužky cenzorovy. A jindy kápnete na kus potíštěného papíru, nad kterým si řeknete, že zásadně by sic neměla cenzura být, ale když už je, že toto nemělo spatřit světlo světa. Mohl bych vám citovat ukázky, kdy nespala, ale chrápala cenzura, jejímž tradičním úkolem je bdít nad dobrými mravy. Někdy je cenzura nepochopitelně nedůtklivá; ale někdy je nepochopitelně laxní. Zmýlit se je sice lidské; ale cenzor není člověk, cenzor je úřad. Úřad si nesmí dovolit, aby byl záhadný, vrtkavý a nedůsledný, jako jsme my lidé.

Až dotud jsem mluvil proti cenzuře; nyní bych rád řekl něco na její omluvu. Nejsou to jen zákony a úřední předpisy, co určuje cesty cenzorovy tužky; je to i úzus; je to i veřejná morálka. Není-li pevné veřejné a občanské morálky, visí cenzor ve vzduchu se svým politickým nebo mravním vetem. Je těžko hájit veřejného zájmu, není-li si veřejnost jista, co její zájem opravdu jest. Je nevděčno potlačovat zlé, dělá-li se ve veřejném životě tak nepřesně rozdíl mezi dobrým a zlým; nedovede-li se rozeznávat mezi ctí a nectí, mezi pravdou a pomluvou, mezi bojem a zákeřnictvím; nemá-li veřejnost nos pro to, co je nízké, neslušné, zlovolné, všivé a korumpované; vládne-li beznadějný zmatek v rozlišování hodnoty a nehodnoty lidí, zásad i skutků. Kde tápe občanská morálka, nemůže být cenzura jiná než krátkozraká, nemohou ani tiskové soudy, ani sebelepší tiskové novely se dovolat něčeho, co teprve naplní smyčky paragrafů vnitřní autoritou, totiž živého vědomí cti a práva.

Kdyby cenzor chtěl říci, čím vlastně je, řekl by asi, že má být strážcem veřejné tabule hodnot. Dobrá, strážce tu je; ale na té tabuli není nic čitelně napsáno, nebo je to zanešeno čertvým jakým neřádem.

Citovaný článek obsahuje kromě obecného shrnutí hlavních Čapkových tezí na téma dobové cenzury také zamýšlení nad složitou a nevděčnou pozicí cenzorů, autorem rovněž opakovaně formulované. Připomíná také institucionalizaci dohledu nad tištěným slovem, v jejímž důsledku se cenzor v porovnání s dobou 18. a zčásti i 19. století stává mechanickým vykonavatelem „úřední moci“. Čapek však především vyzdvihuje souvislost cenzury s dobovými etickými normami a otevírá tak problémovou oblast, kterou postoj striktního odmítnutí zakrývá.

Zdroj: Karel Čapek: „Případ s cenzurou“, *Lidové noviny* 39, 1931, č. 96, 22. 2., ranní vyd., s. 1–2.

legislativní norma bývá označována za „zákon náhubkový“, že její prosazení mělo být dle názoru kritiků aktem „znásilnění politických svobod“ a ve svém důsledku údajně přinesla „konec volnosti slova a tisku“. Byť ve vlastním komentáři formuluje rovněž nesouhlas s omezováním práva na volné vyjádření názoru, upozorňuje na politickou realitu i na štvavý styl některých listů a dodává:

Svoboda tisku je krásná a drahocenná věc; bohužel, že přitom je také svobodou lhaní a sprostoty. Z osobního přesvědčení jsem pro naprostou svobodu tisku; ale čtu-li někdy ty nebo ony noviny, cítím proti vlastním zásadám, že tohle či onohle by se přece jen nemělo pouštět na světlo denní, ne proto, že je to příliš statečné, ale proto, že je to příliš pitomé.⁸⁰

80) Karel Čapek: „Zákony a hloupost“, *Lidové noviny* 31, 1923, č. 138, 18. 3., s. 1–2, zde s. 1.

Čapek zároveň připomněl skutečnost, že zmíněný zákon vyplynul především z vyhrčené společenské situace a představoval reakci na nepřijatelné jednání pletichářských a korumpovaných „fanatiků“, a svůj článek uzavřel vyhrčeným tvrzením: „Špatný svět musí mít nepěkné zákony.“⁸¹ V Čapkových publicistických příspěvcích o cenzuře zároveň opakovaně zaznívají výtky kritizující přehmaty cenzorů, zejména pak necitlivé postihy uměleckých textů. Autor ovšem soustavně a mnohdy velmi nevybíravými slovy odsuzuje dle jeho názoru neoprávněně tolerovanou komerční pornografickou produkci a doporučuje radikální postihy a důsledné uplatňování restrikcí vůči tomuto typu tiskovin.⁸²

81) Tamtéž.

82) Srov. zejména Karel Čapek: „Umění a mravnost. (Anketa)“, *Přítomnost* 4, 1927/1928, č. 7, s. 102-103.

Dohled nad autory, nakladateli a tiskaři

Cesta díla od autora ke čtenáři za první republiky neměla výrazně jiný charakter v porovnání s obdobím do roku 1914. Možností knižní publikace byla celá řada, kromě nabídky standardních nakladatelských subjektů přetrvávala praxe soukromého vydání, jež zůstala stabilní součástí literární komunikace po celé meziválečné období.

Mechanismus zásahu proti určitému knižnímu titulu mohl mít, jak dokládá dokumentace (dohledaná bohužel v archivech zatím jen ve zlomcích), více variant; představme zde alespoň ve stručnosti jeho základní fáze. První klíčovou složku konfiskačního postihu představovalo odhalení „problematického“ titulu. Namátkovou kontrolu tištěné produkce patrně prováděly již samy úřady do výkonu cenzury zapojené. Sledovány byly pochopitelně především publikace autorů, kteří již v minulosti měli s konfiskacemi problémy, soustavnějšími kontrolami dále patrně procházely i tituly, u nichž bylo zřejmé, že patří k potenciálně rizikovým okruhům tiskovin, spojených například s komunistickým, německým nacionálním či fašistickým hnutím. Systematicky ale byly rovněž sledovány i aktivity nakladatelů specializovaných na oblast populární literatury. Svědčí o tom mimo jiné v policejních dokumentech dochovaná charakteristika autora konfiskovaného románu *Cirkusová příšera* a jeho nakladatele. V jedné z pasáží korespondence týkající se tohoto cenzurního případu úředník Zemského úřadu v Brně uvádí:

Podotýká se, že román *Cirkusová příšera* píše Metoděj Havlíček pod pseudonymem Fred Stolský. [...] Autor románu [...] jest osobou netěšící se dobré pověsti. Tento byl již několikrát trestán. Nakladatelství Svět vydává již po více roků vlastním nákladem romány v sešitech úplně podřadného druhu, které jsou s to působiti škodlivě na mládež jak po stránce mravní, tak výchovné, a proto některé sešity byly častěji konfiskovány.⁸³

V případě periodik či menších svazků neperiodických tiskovin podléhaly příslušné texty dohledu cenzurních orgánů. Jinak tomu bylo u knižních publikací rozsahem přesahujících pět tiskových archů. Byl-li takový text přijat nakladatelem (případně rozhodl-li se jej autor vydat vlastním nákladem), neexistovala v dobách klidu povinnost jej před samotným vytištěním předkládat k cenzuře prostřednictvím povinných výtisků. Možnost tiskové přehlídky před vydáním tak byla – pokud měl například autor či nakladatel obavu z potenciálního cenzurního zásahu – fakultativní.

Jistou formu dohledu nad tištěným slovem ovšem představoval již systém knihkupeckých a tiskařských koncesí. Koncese byly základním prvkem evidence a kontroly, tedy nutným předstupněm případných represivních opatření. Již jejich udělování mohlo sloužit jako disciplinační prostředek. Spadalo do kompetence politické správy a mohlo být

⁸³ Národní archiv (NA), Ministerstvo vnitra – stará registratura (MV – SR), kt. 4484, sign. 2/53/17, Zemský úřad v Brně ministerstvu vnitra 24. 12. 1937.

z nejrůznějších příčin zamítáno, příslušné rozhodování o něm mohlo být protahováno. Odborná literatura v této souvislosti připomíná například obtíže spojené se získáním tiskařských koncesí Jaroslava Hoffmanna v Praze a Wenzela Rungeho v Liberci,⁸⁴ v nichž spatřuje cílený mocenský zásah proti produkci komunistických tiskovin. V případech opakovaných a závažných konfliktů se zákonem navíc přicházela v úvahu jako jeden z nejtěžších způsobů postihu možnost dočasného, či dokonce trvalého odebrání podnikatelského oprávnění.⁸⁵

Knihkupecké koncese, obvyklá právní forma, na jejímž základě se konstituovaly nakladatelské podniky (nakladatelská koncese jako taková neexistovala), byly udělovány se souhlasem Svazu knihkupců a nakladatelů. Rozhodování o koncesích se přitom stávalo rovněž nástrojem v rukou této stavovské instituce, používaným nezřídka proti nevíтанé konkurenci v oblasti nakladatelského podnikání. Zostřené kontrole Svazu byla za první republiky vystavena zejména nakladatelská praxe zneužívající již zmíněné vydávání vlastním nákladem. Možnost vydat publikace tímto způsobem sice nebyla zrušena,⁸⁶ úsilí knihkupců a nakladatelů však směřovalo zejména proti těm, kteří ji využívali k profesionální vydavatelské aktivitě a nesplňovali přitom kvalifikační kritéria vyžadovaná stavovskou organizací, nebo jejichž styl podnikání či nabízená produkce odporovaly regulím Svazu.

Účinnost cenzurního systému souvisela s ekonomickými ztrátami, jež produktorským subjektům vznikaly; v případě postihu nesli kromě tiskařů riziko rovněž nakladatelé. Výjimečným dochovaným příkladem toho, že hrozbu konfiskace bylo možné jako jedno z ekonomických rizik zakalkulovat do nakladatelské rozvahy při přípravě konkrétního titulu, dokládá případ smlouvy Leopolda Mazáče s Františkem Zavřelem na vydání jeho románu *Fortinbras*. Vzhledem k tomu, že kniha byla téhož roku skutečně cenzurou zabavena, jednalo se z hlediska nakladatelské strategie o prozíravý krok. Postihu Zavřelova románu a jeho okolnostem věnujeme samostatnou případovou studii.⁸⁷

Anatomie zásahu, strategie využívané proti konfiskacím

Konkrétní cenzurní zásah byl nezřídka iniciován ohlášenými zvenčí. Předmětem udání, jež se často objevovala zejména v souvislosti s tisky konfiskovanými na základě § 516 trestního zákona, postihujícího „hrubé a veřejně pohoršující porušení mravopoctnosti nebo stydlivosti“, se opakovaně stávalo například příliš výrazné či „odvážné“ provedení subskribentských či reklamních letáků provázejících vydání knihy. V dubnu 1937 tak bylo pražské policejní ředitelství informováno „ředitelem akc. společnosti“ J. Hnykem o prospektu inzerujícím publikaci *Tisíc a jedna noc* vydanou v nakladatelství Vl. Orel: „jsem obtěžován častými zásilkami pornografických spisů od různých nakladatelů, jednu z nich, právě došlou, příkládám, prosím o příslušné zakročení.“ Jiná pisatelka listem z téhož měsíce

84) F. Štěpán a kol.: *Soupis konfiskátů revolučního tisku*, cit. dílo, s. 13.

85) Ta byla zakotvena již v samotném tiskovém právu, konkrétně v novele tiskového zákona (č. 6/1863 říšského zákoníku) z 9. 7. 1894 (č. 161/1894). Možným důvodem odebrání knihtiskařské koncese byl potenciálně nebezpečný obsah spisu vyrobeného daným tiskařem, případně situace, kdy „ve příčině takového spisu [...] během dvou let třikrát vinný uznán byl“. J. Hrabánek, A. Milota: *Tiskové právo československé*, cit. dílo, s. 33.

86) I nadále ji v českých zemích upravoval § 3 tiskového zákona č. 6/1863 říšského zákoníku.

87) Viz případová studie Eduarda Burgeta „Ať také jednou z politiky vydělá nakladatel a autor“. Zavřelův *Fortinbras* v dialogu s cenzurou“, s. 793–807.

Reklamní leták na knihu *Tisíc a jedna noc*

První sešit publikace *Tisíc a jedna noc* byl dle sdělení policejního ředitelství v Praze ministerstvu vnitřní z 1. července 1937 konfiskován, „neboť zejména svými ilustracemi hrubě uráží stud. Z prvního sešitu tohoto tiskopisu je zřejmo, že nakladateli nejde o hodnotné vydání literárního díla“. Postih proběhl na základě ustanovení malého tiskového zákona, ilustracemi knihu, obdobně jako zmíněný leták, vyzdobil známý malíř a ilustrátor František Podešva.

Zdroj: NA, MV – SR, kt. 4547, sign. 2/70/21.

policii upozornila na první sešit téže publikace a vyzvala k neprodlenému zásahu „proti obtěžování obecnosti nemravnými tiskovinami“.⁸⁸

Byl-li tedy odhalen potenciálně závadný titul, vyžádalo si státní zastupitelství příslušné podklady, v první řadě exemplář daného tisku a případný další materiál s vysvětlujícím komentářem policejního ředitelství. Komunikace s policií pak probíhala paralelně i během rozhodování o samotném konfiskačním výnosu. Klíčovou roli pochopitelně sehrála dostupnost povinného výtisku příslušné publikace. Praxe jeho odevzdávání byla zakotvena již v tiskových normách z dob Rakouska-Uherska, později se ale v právním řádu Československa objevilo samostatné legislativní opatření, které tuto praxi upřesňovalo a zajišťovalo v tomto ohledu důslednější vymáhání povinností knihtiskařů.⁸⁹ Ti museli odevzdat pět výtisků, určených jednak knihovnám, jednak cenzurním úřadům. První výtisk byl za účely konzervačními (podchycení veškeré tištěné produkce na území státu) zaslán tehdejší Národní a univerzitní knihovně v Praze. Ze studijních důvodů pak byly exempláře tisků vydávaných na Moravě, Slovensku a Podkarpatské Rusi předávány univerzitním knihovnám v Brně a Bratislavě, v případě tisků vydávaných v Čechách opět Národní a

88) NA, Policejní ředitelství Praha II – oddělení tiskové, spolkové, bezpečnostní a dopravní (PŘ II – ODD), kt. 168, sign. 46/7, policejní úřad v Praze prezidiu Zemského úřadu v Praze 1. 7. 1937.

89) Jednalo se o vládní nařízení o odvádění povinných výtisků (č. 118/1935 Sb.).

univerzitní knihovně. Jeden výtisk (ovšem pouze na vyžádání) byl navíc určen knihovně Národního shromáždění. Poslední z povinných výtisků se pak odesílaly předsednictvu ministerské rady a ministerstvu vnitra, přičemž posledně zmíněný exemplář byl určen k tiskové přehlídce. Po zahájení řízení mohly být dané exempláře urychleně poskytnuty státnímu zastupitelství, případně předány příslušnému tiskovému soudu jako příloha ke spisu věnovanému danému cenzurnímu případu. Obdobně jako v jiných oblastech tehdejšího veřejného života ovšem tato praxe závisela na disciplíně jednotlivých zainteresovaných subjektů. Velmi příznačně se v policejních spisech opakovaně objevují výtky, že exemplář konkrétní publikace nebyl odevzdán a pro cenzurní účely je třeba jej opatřit jinde.

V řadě případů neodevzdání povinného výtisku se mohlo jednat o pouhé opomenutí, nezřídka se však za ním skrývala úmyslná snaha vyhnout se cenzuře. Vzhledem k liberálním poměrům přitom bylo za první republiky fakticky možné touto formou vydávat celé ediční řady. Praxe vyhýbání se odesílání povinných výtisků pak byla součástí nakladatelské strategie a s ní související snahy minimalizovat riziko finanční ztráty v případě konfiskace. Zdá se, že tato praxe se týkala i části beletristické produkce včetně titulů určených elitnímu publiku. Názorným příkladem může být osud erotických edic vydávaných ve třicátých letech Jindřichem Štyrským. Podle závěrů literatury dosud k tématu publikované měla být existence odvážných, místy pornografických řad *Erotické revue* či Edice 69 de facto legálně umožněna na základě uvedení, že se jedná o soukromý tisk určený omezenému okruhu zájemců, a textem v tiráži prohlašujícím, že příslušná publikace „nesmí býti veřejně prodávána, ani vyložena, ani půjčována nebo jinak rozšiřována a nesmí býti zařazena do veřejných knihoven“.⁹⁰ Z dobových dokumentů sice vyplývá, že obdobné tiskoviny byly cenzurou většinou považovány za nelegální edice, zároveň se však ukazuje, že tento typ zveřejnění fungoval jako hojně využívaná strukturní mezera. Doplňkové informace v tiráži pak představovaly instrukce pro ty, kdo se na distribuci podíleli, jak mají s tisky (nevystavování, obezřetné šíření tisku, nezařazování do knihoven – tedy i soukromých půjčoven atd.) zacházet, aby nedošlo k prozrazení jejich „paralelního“ oběhu.

Prvorepubliková kontrolní praxe obvykle nepostihovala sféru soukromých knihoven. V případě zásahu proti distribučním sítím nelegálních tiskovin iniciovaného na základě udání, jež se při dalším vyšetřování policejních složek změnilo v důvodné podezření ze spáchání přestupku či trestného činu, ovšem umožňoval právní řád i výjimečný postih. Dokladem takového postupu byla domovní prohlídka provedená v bytě Jindřicha Štyrského v roce 1934. Na jejím základě byly uvedené erotické edice i další nalezené tisky konfiskovány a rozhodnutí o tomto kroku následně zveřejněno na stranách příslušných úředních věstníků.

Vlastní praxe konfiskace, jak již bylo částečně představeno, probíhala během první republiky za koordinovaného postupu všech cenzurních instancí. K zabavení příslušného titulu došlo na základě shromážděných podkladů buď z iniciativy vyššího policejního úřadu (policejního ředitelství), nebo na vybídnutí státního zastupitelství. Policie poté iniciovala „fyzické zajištění“ jednotlivých výtisků: telegramem či telefonicky oslovila tiskaře, nakladatele, vybrané knihkupce a podřízené policejní instance. Příslušné exempláře v tiskárně a jednotlivých knihkupectvích byly buď zapečetěny, nebo policií přímo

90) Karel Srp: „Erotická revue a Edice 69“, in *Erotická revue. Ročník 3* [1933], Praha, Torst 2001, s. 135–143, zde s. 136.

odvezeny. Nadřízený policejní úřad dále shromáždil informace o počtu zabavených výtisků a poslal o výsledku zásahu zpětnou zprávu státnímu zastupitelství. Paralelně s tím probíhal i tiskový soud, při jehož líčení byly posouzeny jak dodané podkladové materiály ze státního zastupitelství, tak vyjádření žalované strany. V případě, že soud nález státního zastupitelství potvrdil, byla vydána konfiskační zpráva k otištění v příslušných věstnících či odborných (osvětových, knihkupeckých či knihovnických) periodikách. Po vynesení rozsudku mohl nakladatel podat námitku vůči proběhlému objektivnímu řízení a posléze se odvolat k soudu vyšší instance. Z dosavadního neúplného průzkumu dochovaného archivního materiálu však vyplývá, že šance na úspěšné uplatnění tohoto posledního opravného prostředku ke zrušení či zmírnění cenzurního verdiktu nebyla v meziválečném období vysoká. Možnost obrátit se touto formou na nejvyšší soudní instanci opakovaně použil například Jakub Deml, jehož střetům s prvorepublikovou cenzurou věnujeme samostatnou případovou studii.⁹¹

Názorný je v tomto ohledu případ cenzurního posuzování románu Victora Margueritta v českém překladu nazvaného *Garsonka* (1923). Tato kniha, která vyvolala rozruch již při svém francouzském vydání, byla rozhodnutím státního zastupitelství z 30. ledna 1924 (na základě § 516 trestního zákona) shledána na třinácti místech závadnou a padlo rozhodnutí o její konfiskaci. Paralelně proběhlo i posouzení jejího německého, ve Vídni vydaného překladu, jenž byl vzápětí v Československu rovněž zakázán. Po potvrzení verdiktu tiskovým soudem začalo stahování jednotlivých neprodaných výtisků z knihkupectví. Nakladatelské družstvo Máje jako poškozená strana ovšem ihned podalo proti schválení konfiskace námitku. Právní zástupce nakladatele, známý znalec autorského práva Jan Löwenbach, v ní argumentoval zejména tím, že i přes řadu vydání v různých jazycích kniha zatím nikde konfiskována nebyla. Charakterizoval ji jako umělecké dílo, „které jest široce rozvrstveným obrazem společenských poměrů dnešní Paříže poválečné“, konfiskované fragmenty textu „týkající se více nebo méně intimity pohlavního styku“ údajně dávají smysl teprve ve stavbě celku a vytržením z kontextu dochází k naprostému zkreslení jejich vyznění. Připomněl rovněž uznání, kterého se dílo dostalo u francouzské kritiky, a vyzdvihl renomé autora, jenž „napsal již přes třicet knih“.⁹² Na základě této stížnosti sice dne 25. února 1924 padlo rozhodnutí o zrušení zabavení románu, po odvolání státního zástupce však byla nakonec rozhodnutím vrchního zemského soudu konfiskace potvrzena. Jistou roli při finálním verdiktu ovšem mohla sehrát okolnost, že román *Garsonka* byl i některými ze zástupců domácí intelektuální scény považován za dílo skandální (Jiří Mahen) či pornografické.⁹³

Cenzurní zásah a jeho veřejný ohlas

Nesouhlas s jednotlivými cenzurními verdikty, protesty proti nim i snaha revokovat rozhodnutí příslušných orgánů představují významnou část prvorepublikového diskurzu

91) Viz případová studie Daniely Iwashity a Šárky Kořínkové „Noli me tangere. Cenzura *Zapomenutého světa* a dalších textů Jakuba Demla v letech 1929–1935“, s. 775–792.

92) Státní oblastní archiv (SOA) v Praze, Krajský (zemský) soud trestní v Praze (KST), sign. Tl II/47/24, námitka Jana Löwenbacha proti schválení zabavení neperiodického tiskopisu Victor Margueritte: *Garsonka*.

93) Srov. J. Mahen: *Knižka o čtení praktickém*, cit. dílo, s. 33; k pornografičnosti románu například pozdější vyjádření Karla Horkého: „Stíny kultury“, *Fronta* 6, 1933/1934, č. 26, s. 410–411, zde s. 411.

Subskripční prospekt k románu *Milenec lady Chatterleyové* Román anglického spisovatele Davida Herberta Lawrence *Milenec lady Chatterleyové* byl jako soukromý tisk poprvé vydán v Itálii roku 1928; ve Velké Británii byl označen za pornografii a až do roku 1960 zde vycházel v cenzurované podobě. Český překlad Staši Jílovské vydal roku 1930 Jan Fromek jako 63. svazek edice Odeon. Kniha byla určena jen pro subskribenty. Jednu z variant subskripčního prospektu představilo jedenácté číslo časopisu *Odeon*, jehož titulní stranu zde přetiskujeme. Z reklamních důvodů prospekt citoval zprávu z *Lidových novin*, zmiňující zabavení knihy ve Spojených státech amerických, přetištěna v něm byla také autorova předmluva pro francouzské vydání z roku 1930. Součástí textu na objednavce poštovního doručení knihy bylo následující upozornění:

Tato kniha nebude z cenzurních důvodů dána na knihkupecký trh do prodeje, bude vytištěna jen v počtu subskribovaných výtisků a nesmí býti nedospělým osobám půjčována ani jakkoli jinak rozšiřována.

Zdroj: *Odeon. Literární kurýr* 1, 1931, č. 11; *Odeon, dříve SNKLU. 15 let krásné knihy*, ed. Vladimír Reis, Praha, Odeon 1967; Aleš Zach: „Odeon (nakladatelství)“, in Jiří Opelík (ed.): *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce*, díl 3, sv. 1, M-O, Praha, Academia 2000, s. 652-655.

o cenzuře. Dosud však nebyla příliš zkoumána otázka, do jaké míry byla rozhodnutí cenzurních orgánů ovlivnitelná a zda při posuzování jednotlivých případů mohla sehrát jistou roli i jejich medializace. Část případů, souvisejících výhradně s oblastí náročnější (častěji domácí) produkce, dokládá, že postup cenzurních orgánů nemusel být vždy striktní. Revokaci zásahu přitom mohly zčásti iniciovat v první instanci již jednotlivé složky cenzurního aparátu. V aktech ministerstva vnitra jsou alespoň fragmentárně dochovány dokumenty vztahující se například ke zvažovanému postihu překladu románu Stanisława Przybyszewského *Království bolestné*, který k důkladné tiskové přehlídce doporučilo v únoru 1924 pražské policejní ředitelství. Na podnět iniciovaný Osvětovým svazem a ministerstvem spravedlnosti (důvodem zásahu měla být údajná pornografičnost díla) však státní zastupitelství reagovalo kategorickým, blíže ovšem neupřesněným sdělením, že román známého autora „nehodlá zabavit“.⁹⁴ Obdobná reakce státního zastupitelství se pak týkala i snahy o konfiskaci románu Julese Barbey d'Aurevillyho *Co neumírá*, vydaného Družstvem přátel Studia v témže roce.

94) NA, PŘ II - ODD, kt. 88, sign. 2/8, státní zastupitelství v Praze policejnímu ředitelství v Praze 26. 3. 1924.

odeon-literární kurýr

Depoedng redaktor J. Šturalóg. Vydavatel a nakladatel Jan Fromek, Praha II., Jungmannova 5. Tiskárna, administrace a expedice Praha II., Jungmannova 5. Vychází měsíčně. Vydání B, Kopřiva, Praha-Letná. Novinářské povolení, řed. 204 a inleg. 4. 2166-VI, 1930. **č. 11.**

„Kniha, jež se nehodí ani k tomu, aby zdobila nejčernější hlubiny pekla“

Tak se vyjádřil americký senátor Smoot o knize anglického spisovatele, za živa prokletého básníka

D. H. LAWRENCE

MILENEC LADY CHATTERLEYOVÉ

Novinářská zpráva

Také v Americe mizí doklady.
 f. th. - Nový York 15. května 1930.
 Celý Washington se tiše směje nad tajemným zmizením nevhodných knih, jímž dokazoval senátor Smoot kongresu mírnost knižní cenzury. Inkrimované knihy zmizely ze senátní místnosti za rozpravy, kdy nebyl v senátě nikdo přítomen než senátoři, jejich tajemníci a úředníci kongresu. Patrně si páni senátoři „vypůjčili“ tyto závažné knihy a patrně se jim tak zalíbily, že si je ponechali. Nejvíce mrzí senátora Smoota, že mezi zmizelými je kniha také v Anglii zabavená D. H. Lawrence: *Milenec lady Chatterleyové*, o níž se vyjádřil, že se nehodí ani k tomu, aby zdobila nejčernější hlubiny pekla. (Lidové noviny 20. V. 1930.)

VYJDE POUZE PRO SUBSKRIBENTY JAKO SOUKROMÝ TISK

Zejména v případě sbírky Vítězslava Nezvala *Skleněný havelok* (1932) však přichází v úvahu možnost, že cenzura reagovala i na ohlas, který zpráva o konfiskačním zásahu proti knize vyvolala v tisku. Rozhodnutím brněnského policejního ředitelství byla sbírka dne 23. června 1932 pro úvody dvou básní (*Budoucí válka*, *Procházka citlivého měšťana*) zabavena. Řada periodik (mj. *Národní osvobození*, *České slovo* či *Právo lidu*) vzápětí zveřejnila informace o postihu s nesouhlasnými komentáři. Patrně i v souvislosti s tím reagovalo státní zastupitelství v Brně zrušením konfiskace a vrácením již zabavených výtisků knihy nakladateli a knihkupcům.⁹⁵ Jistou roli mohl sehrát mediální ohlas i v případě konfiskace souboru tiskovin (volných, mechanicky rozmnožených listů) obsahujícího mimo jiné text *Internacionály*, básně Fráni Šrámka *Píšou mi psaní* a *Přiletěli adjutanti* a pasáž Havlíčkova *Křtu svatého Vladimíra* začínající veršem „Bože, kým jsem policajtem“. Na zásah, oznámený 12. března 1931 *Úředním listem Republiky československé*, ostře reagovalo *Národní osvobození* článkem, nazvaným *Co si dovoluje republikánská cenzura*, v němž konstatovalo:

Páni, kteří podpisovali manifest na obranu národní kultury, všichni ostatní spisovatelé, umělci, profesori a nevíme kdo ještě: tady jde o skutečné ohrožení národní kultury, jsou-li konfiskovány básně těch, kdož v ní mají své čestné místo, jako je Havlíček či Šrámek. Páni spisovatelé, všichni lidé, kdož cítíte, jak je trapné a smutné, ozvěte se proti tomuto ovzduší nesvobody a násilí, jež umlčuje Havlíčka! Ozvěte se včas!⁹⁶

Rozhodnutí o zabavení bylo vzápětí zrušeno, ilustrativní pro povahu dobového cenzurního systému je pak vysvětlení celého případu, přetištěné i dobovým tiskem. Konfiskace *Internacionály* i básně *Přiletěli adjutanti* (a zřejmě rovněž nezmíněné pasáže z Havlíčka) dle něj byla „nesprávná a bezpodstatná“ a verdikt byl pouhým nedopatřením. Šrámkova báseň *Píšou mi psaní* však byla uvedena v pozměněné podobě, lišící se od knižního vydání, takže konfiskace zůstala v platnosti.⁹⁷ Byť v uvedených případech není motivace změny stanoviska cenzurních orgánů k postiženým textům zcela objasněna dobovými dokumenty, lze předpokládat, že protesty uveřejňované tiskem mohly přinejmenším upozornit na potenciální nedopatření, vytvořit jistý tlak na některé z kompetentních složek cenzurního systému či přinést argumenty, jež byly při přezkoumávání nálezu použity ve prospěch postižených publikací. Zejména argumentace založená na vyzdvihování významu textů v celku národní literatury kombinovaná se zdůrazněním jejich estetických kvalit či poukazy na rozpornost verdiktu s ohledem na dobovou politickou realitu (*Internacionála* jako kanonický text sociální demokracie) představovaly jistý potenciál k úspěšnému vyjednávání s cenzurou. Dalšími faktory, které nepochybně rozhodování o konfiskacích mohly ovlivnit, byla aktuální společenská situace i kulturní kompetence příslušných cenzurních orgánů.

Je ovšem třeba zdůraznit, že osvobozující verdikt byl vždy do značné míry výsledkem souhry více rozmanitých faktorů a při cenzurním řízení v meziválečném období se jednalo

95) Srov. NA, PŘ II - ODD, kt. 163, sign. 22/6.

96) „Co si dovoluje republikánská censura“, *Národní osvobození* 8, 1931, č. 73, 14. 3., s. 3.

97) Srov. ald. [= Václav Osvald]: „Konfiskace *Internacionály* a Šrámkových básní zrušena“, *Národní osvobození* 8, 1931, č. 86, 27. 3., s. 4.

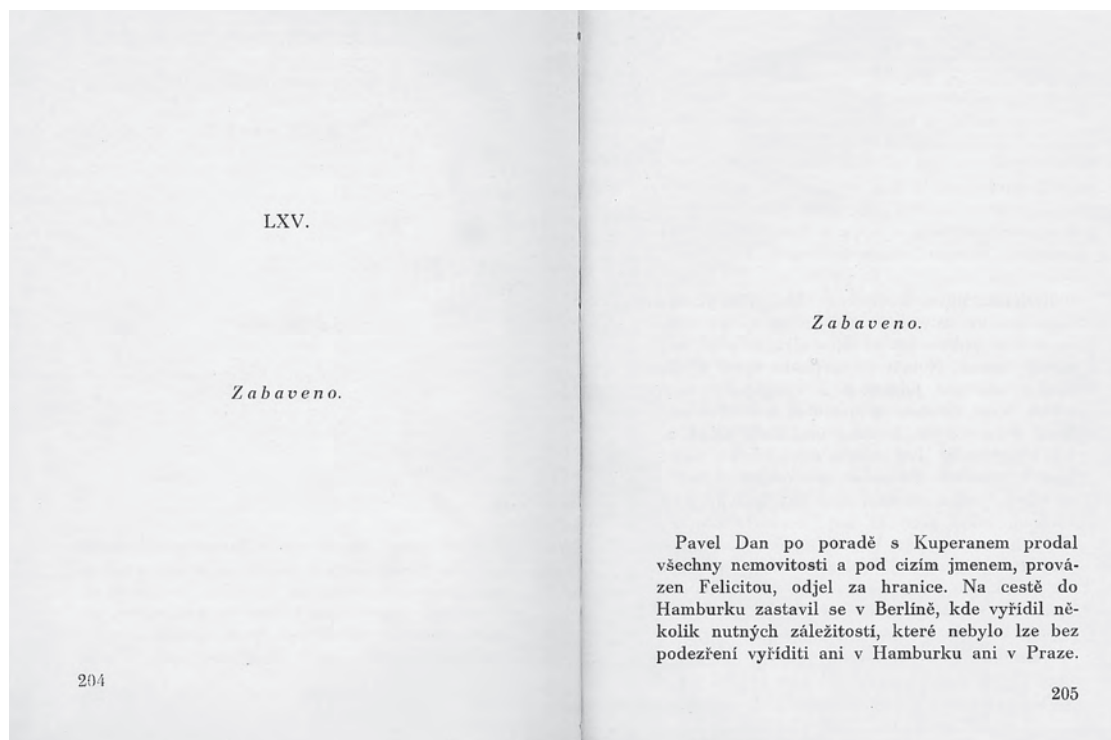
o záležitost výjimečnou. Dokládají to další známé cenzurní případy odehrávající se za nesouhlasných reakcí dobového tisku, jež budou ještě zmíněny.

Transparentnost cenzury. Počty konfiskovaných titulů

Výše popsaná nakladatelská praxe, formy distribuce knižních publikací i způsoby, jimiž do jejich cesty ke čtenářům cenzura vstupovala, dokládají jeden z důležitých rysů literární komunikace v liberálnějších obdobích našich moderních dějin. Cenzurní zásah během nich byl transparentní a opíral se o danou soustavu právních norem. Teprve na základě důvodného podezření z porušení příslušných zákonů mohl být zahájen represivní zákrok.

Bílá místa v „po konfiskaci opravených“ vydáních Bílá místa v dobových periodikách či knižních publikacích představovala pro čtenáře signál upozorňující na zásah cenzury. Explicitní údaj o zabavení, který byl často do opraveného vydání doplňován, mohl sloužit jako orientace zejména v případech postižení rozsáhlejších či četnějších pasáží textu. Fakt cenzurního postihu ovšem vzbuzoval i zájem veřejnosti o dané tituly a doplnění informací o zásazích tak sloužilo jako upoutávka. Tuto funkci nepochybně plnilo v knihách Františka Závřela, k jehož sebeprezentačním strategiím patřilo i soustavné budování image úspěšného, ale proskribovaného spisovatele. Snaha zvyšovat atraktivitu vlastních titulů se v daném případě projevila i dalšími strategiemi. Poté, co byl Závřelův případ projednáván v parlamentu, se autor rozhodl využít „reklamy“ a vydat svůj román již v čtvrtém vydání, tentokrát v nakladatelství Atlas.

Zdroj: František Závřel: *Fortinbras*, čtvrté, po konfiskaci opravené vydání, Praha, Atlas 1931, s. 204–205.

Dobový systém dále v případě konfiskačního postihu nabízel alespoň omezenou obranu opět založenou na stanovených právních prostředcích.

Transparentnost postupu a možnost veřejné kontroly konfiskační praxe se promítala do všech činností, které cenzurní aparát vykonával. Při postizích periodického tisku byla na zabavených místech ponechávána bílá místa. Byly-li konfiskovány pouze určité pasáže (což ve sledovaném období představovalo většinu případů) publikace knižní, povoloval daný právní stav možnost vydat ji znovu, pochopitelně ovšem již bez příslušných pasáží. V novém vydání poté rovněž zůstávala bílá místa, signalizující vynechané části textu. V některých případech nakladatelé umísťovali – částečně jako výraz rozhořčení, mnohdy ovšem prokazatelně jako prostředek ke zvýšení atraktivity titulu a posílení jeho komerční úspěšnosti – do vybílených pasáží explicitní informaci „zabaveno“. Údaje o konfiskaci byly z obdobných důvodů umísťovány i na obálku či například do nakladatelských letáků. Transparentnost cenzury se ovšem projevovala také zveřejňováním informací o cenzurních zásazích. Dělo se tak podle praxe zavedené již v dobách habsburské monarchie, a to formou publikace veškerých konfiskačních nálezů v úředních věstnících; po vzniku republiky nejprve v *Úředním listu Pražských novin* a od roku 1920 v nově založeném *Úředním listu Republiky československé* (red. Josef Jan Svátek). Vzhledem ke stoupajícímu počtu zásahů i zakázaných publikací vznikly ještě za první republiky pomůcky, které sloužily úřadům pověřeným výkonem cenzury k rychlejší orientaci a pomáhaly i státním zastupitelstvím či soudům eliminovat jinak poměrně časté opakované konfiskace publikací již jednou na území státu zakázaných. Nejvýznamnější z těchto pomůcek byl *Seznam knih a písní zakázaných v Československu*, sestavený policejním inspektorem Františkem Frenzelem, v době vzniku příručky působícím v Hoře Svaté Kateřiny. Přestože tento soupis neregistruje veškeré konfiskace, lze jej bez nadsázky označit za klíčový pramen pro výzkum prvorepublikové cenzury.⁹⁸

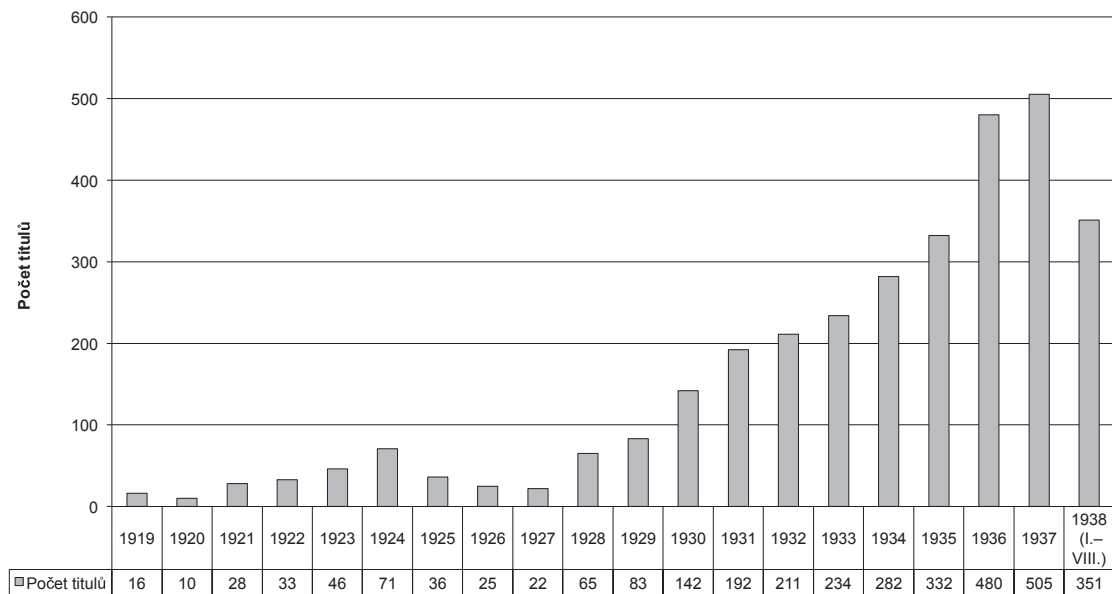
Na základě analýzy Frenzelova *Seznamu* lze konstatovat, že navzdory dramatickým dějům, jež existenci první republiky provázely, nepostihovala cenzura dobovou knižní produkci nijak masivně; od roku 1918 do konce srpna 1938 se jednalo o 3 164 zákazů neperiodických tisků, tedy v průměru pod 160 titulů ročně. Tato položka přitom zahrnuje beletrii, knihy naučné, ale především velké množství tisků dalších, například propagandistických a agitačních brožurek, drobných tisků, jako letáků, výzev, plakátů či map.

Do výše uvedeného souhrnného údaje nejsou započítány jednotlivé, Frenzelem v soupisu zvláště vyčleněné pohlednice. Zmíněný celkový počet zásahů dále nezahrnuje jednotlivé písňové tituly, které editor seznamu rovněž uvádí v samostatné části. Důvodem pro jejich vyřazení z námi uváděných souhrnných čísel je skutečnost, že byly většinou součástí alb nebo jiných souborů ve Frenzelově soupisu již na jiných místech obsažených.

Na základě předchozího výkladu o vývoji právních norem a politickém dění mezi válkami lze poměrně spolehlivě analyzovat kvantitativní vývoj konfiskací neperiodického tisku na území Československa z hlediska jejich časového rozložení. Analýza přitom nepřináší výrazně překvapivé informace: během posledních měsíců roku 1918 nebyl zaznamenán

98) František Frenzel (ed.): *Seznam knih a písní zakázaných v Československu. Od roku 1918 do konce roku 1936*, Hora Svaté Kateřiny, vl. n. 1937; v letech 1937 a 1938 autor vydával navazující roční, respektive měsíční doplňky svého soupisu.

Cenzurou postižené neperiodické tisky v ČSR (1919–1938)

Zdroj: František Frenzel (ed.): *Seznam knih a písní zakázaných v Československu. Od roku 1918 do konce roku 1936*, Hora Sváté Kateřiny, vl. n. 1937; doplněno týmž autorem o dodatek za rok 1937 a měsíční dodatky do srpna 1938.

jediný takový postih, což souvisí s již zmiňovaným uvolněním poměrů a praktickým pozastavením výkonu cenzury. Počet konfiskací pak v první polovině dvacátých let vzhledem k obnovení tiskové přehlídky a revoluční vlně procházející Evropou pozvolna rostl a kulminoval v letech 1923–1924, kdy vstoupil v platnost zákon na ochranu republiky. Celková stabilizace zahraničněpolitické a hospodářské situace a poměrně klidný domácí vývoj v polovině dvacátých let se následně projevil dalším poklesem počtu cenzurních zásahů z let 1925–1927. Po něm však následoval opětovný strmý růst počtu konfiskací, gradující na sklonku třicátých let. Tento vývoj souvisel s dramatickými hospodářskými problémy, nástupem diktátorských režimů s expanzivními cíli, stupňujícím se napětím na zahraniční i domácí scéně a s bezprostředním ohrožením demokracie ve střeoevropském prostoru.

Jazyk a tematické zaměření hlavních skupin cenzurovaných tiskovin, konfiskace beletrie

Jazyková skladba konfiskátů

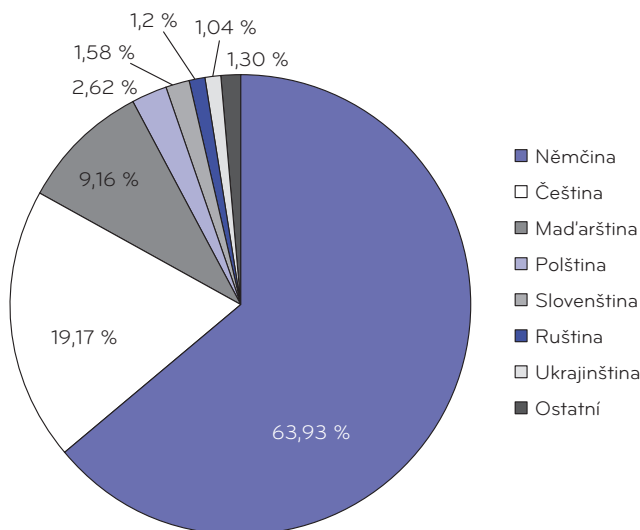
Velmi důležité údaje a odbornou literaturou dosud nezachycený celkový obraz prvorepublikové cenzury přináší přehled počtu konfiskací podle jazyka textů. Souhrn těchto údajů přitom nenabízí zásadně nové informace ve vztahu k zastoupení příslušných jazyků; i bez obširnější znalosti dobových cenzurních praktik lze odhadnout, že mezi konfiskáty byly výrazně zastoupeny tisky německy, maďarsky či česky psané. Překvapivé však – i s ohledem na závěry dosavadního bádání – jsou proporce těchto zásahů. Celkem pochopitelně se pouze ojediněle postihy týkaly tiskovin v jazycích jako bulharština (1 zásah) či srbochorvatština (3 zásahy). Nevysoká četnost konfiskací souvisela s minimem uživatelů těchto jazyků, kteří by zároveň byli v úzkém kontaktu s Československem, svou roli pak hrála i geografická vzdálenost (respektive neexistence společných hranic s příslušnými státy) a v případě Jugoslávie rovněž vzájemné bezproblémové diplomatické vztahy. Poněkud jinak tomu bylo s Itálií, jejíž fašistický režim, hájící vlastní strategické zájmy i v podunajském prostoru, Československo rozhodně nepočítal ke svým spojencům. I z tohoto důvodu je nízký počet dohledaných konfiskací italskojazyčných textů (2 zákazy) jistým překvapením.

Mírně vyšší počet konfiskátů anglickojazyčných (8 zákazů) svědčí o rostoucím významu tohoto jazyka v mezinárodním měřítku, cenzurovány byly například anglickojazyčné překlady brožurek hájících protičeskoslovenské pozice (opakovaně jde o tiskoviny související s polským prostředím, další se týká kritiky aktivit Společnosti národů). O stále důležité roli francouzštiny (13 zásahů) jako diplomatického jazyka svědčí část cenzurou postižených titulů, většinu konfiskátů ve francouzštině pak představují erotické tiskoviny. Zvláštní a poměrně izolovanou skupinu představují cenzurované ukrajinské publikace. V naprosté většině se jednalo o nacionalistické propagační tiskoviny, které byly namířeny především proti začlenění Podkarpatské Rusi (Zakarpatí) do československého soustátí, cenzura pak dále postihovala rovněž tisky, které militantní formou připomínaly právo oblasti na autonomii. Ty přitom často vycházely v zámoří a byly distribuovány v kruzích tamních krajanských komunit. Zásahy v ostatních jazycích již tematicky korespondují s hlavními okruhy priorit působnosti československé cenzury, jak je charakterizuje následující výklad. Za zdůraznění však stojí údaj o celkovém počtu zakázaných německojazyčných neperiodických tisků, jejichž úhrn představoval téměř dvě třetiny veškerých cenzurou postižených tiskovin za celou dobu existence meziválečného Československa.

Postihy německých nacionalistických tiskovin

Zatímco pro Čechy a zčásti i pro slovenské obyvatelstvo představoval vznik Československa dovršení desetiletí trvajícího úsilí jejich politiků a intelektuální elity, poměr dalších národností k nově utvořenému státnímu celku, jak již bylo v předchozím výkladu nastíněno, byl podstatně komplikovanější. Část jejich reprezentantů se po jistém váhání a po zklidnění situace aktivně zapojila do „budování státu“, nemalé procento však zůstávalo v trvalé

Cenzurou postižené neperiodické tisky podle jazyka textů

Zdroj: František Frenzel (ed.): *Seznam knih a písní zakázaných v Československu. Od roku 1918 do konce roku 1936*, Hora Svaté Kateřiny, vl. n. 1937; doplněno týmž autorem o dodatek za rok 1937 a měsíční dodatky do srpna 1938.

opozici. Jednalo se v první řadě o německé a maďarské nacionalistické kruhy, jejichž politické úsilí se soustředilo na hledání alternativ k meziválečnému statu quo. Naděje v tomto ohledu stoupenci nacionalistického programu vkládali do změn na mezinárodní scéně, zejména v sousedních státech, a své postoje často velmi otevřeně vyjadřovali také množstvím tiskovin, na něž soustavně reagovala i československá cenzura.

Není tedy rozhodně náhodou, že mezi prvními neperiodickými konfiskáty z roku 1919 se objevuje hned několik titulů tematizujících českou otázku z pohledu německých nacionalů. Vedle publikace Raimunda Friedricha Kaindla *Böhmen*, v níž autor, národopisec a etnolog specializující se na otázky německého osídlení středovýchodní a východní Evropy, formuloval vyhrčeně prorakouské postoje a nesouhlas se zánikem podunajské monarchie, sem patřila například brožura terezínského rodáka, řádového kněze a později pedagoga v Saské Kamenici (Chemnitz) Antona Ohorna *Deutsch-Österreich auf ewig deutsch*. V tomto okruhu postihovaných tisků však byly zastoupeny zejména texty osobností přímo se angažujících v dobovém politickém dění. Typickým příkladem je kniha Rudolfa Lodgmana von Auen *Deutschböhmen*, jejíž autor byl někdejšími poslancem říšské rady i českého sněmu a jako přední úředník okresní správy v Ústí nad Labem se stal nejvyšším představitelem pohraniční oblasti (provincie) Deutschböhmen. Jakožto zástupce sudetských Němců usiloval o odtržení tohoto území od Československa a jeho připojení k Německu. Své vyhrčené nacionální postoje již za změněných poměrů potvrdil jako člen poslanecké sněmovny, v níž zasedal za Německou nacionální stranu (DNP), jejíž protičeskoslovensky orientovanou politiku výraznou měrou spoluurčoval. Opakovaně pak byly do poloviny dvacátých let zakazovány například též tisky týkající se případu Aloise Baerana,

člena téže politické strany a zakladatele brněnských novin *Montagsblatt*, v roce 1923 odsouzeného za vyzvědačství k čtyřletému vězení. Publikace *Abg. Dr. Alois Baeran vor dem Prager Schwurgerichte*, jež byla nejdůležitější z nich, obsahuje vedle krátkého životopisu především úřední dokumenty ze soudního přelíčení Baeranova případu. Po celou dobu trvání první republiky zároveň opakovaně docházelo i k postihům tisků zájmových organizací či spolků určených širším vrstvám (např. *Bundes-Kalender 1924*, *Bundes-Kalender 1929*).

Počty zakazovaných německých a sudetoněmeckých tiskovin začaly prudce stoupat zejména od přelomu dvacátých a třicátých let a pochopitelně po roce 1933. Stále významnější roli přitom hrály tisky do Československa dovážené, měnil se rovněž obsah konfiskátů. Zatímco ve dvacátých letech se většina zakázaných zahraničních tiskovin týkala otázky možného návratu Habsburků do aktivní mezinárodní politiky, případně tematizovala rakouské dějiny v duchu někdejší c. a k. propagandy a pocházela zčásti z Rakouska, od strmého vzestupu Národně socialistické německé dělnické strany (NSDAP) a pozdějšího převzetí moci v Německu nacisty již jednoznačně dominují ideologické a propagandistické tiskoviny říšskoněmecké. Ty většinou kopírovaly hlavní prvky nacistické ideologie, v první řadě vyhrocený nacionalismus, jenž zahrnoval i soustavný zájem o osud „soukmenovců“ žijících mimo německé hranice. Nežřídka přitom za obdobnými tisky stáli autoři, kteří sice pocházeli z Čech a patřili k významným postavám sudetoněmeckého hnutí, z obav z cenzury však raději vydávali v zahraničí. Typickým příkladem obdobných tiskovin byl spis Emila Lehmana *Der Sudetendeutsche*.

Vedle útočné nacionalistické rétoriky představovala další důležitou skupinu v Československu zakazovaných tiskovin vojenská propaganda třetí říše, zastoupená kromě publikací k aktuálnímu vývoji německé armády (např. Wulf Bley: *Moderne Heere – Moderne Waffen*) též spisy připomínajícími historické tradice a zachycujícími mimo jiné válečné události či portréty významných osobností let 1914–1918. Připomeňme v této souvislosti alespoň knihu generála Ericha Ludendorffa *Das Marne-Drama*, přibližující dramatické okamžiky bojů na západní frontě. Vzhledem ke klíčové roli Adolfa Hitlera v nacistické ideologii zahrnoval další podstatný okruh spisů zabavených československou cenzurou publikace související s osobou říšského kancléře. V první řadě sem pochopitelně spadala Hitlerova programová kniha *Mein Kampf*,⁹⁹ většinou se však jednalo o drobnější tiskoviny propagační a oslavné, systematicky pěstující Hitlerův kult.¹⁰⁰

Významná část zákazů z Německa dovážené produkce se rovněž týkala tisků antisemitských či rozvíjejících rasistické prvky nacistického programu. Konfiskovány tak byly v první řadě programové pseudovědecké spisy typu *Der Mythos des 20. Jahrhunderts* či *Blut und Ehre* od Alfreda Rosenberga, československá cenzura ovšem opakovaně zasahovala i proti četným nenávisným spiskům či ideologickým brožurám obsahujícím teze o židovském imperialismu, světovém spiknutí, rituálních vraždách či jiných údajných zločinech Židů. Jako příklad zmiňme pamflet předního nacistického ekonoma Gottfrieda

99) V Československu byl přitom *Mein Kampf* konfiskován až od roku 1933, srov. F. Frenzel (ed.): *Seznam knih a písní zakázaných v Československu*, cit. dílo, s. 70.

100) Z celé řady takových prací připomeňme alespoň propagandistické publikace Eugen Hadamovsky: *Hitler kämpft um den Frieden Europas. Ein Tagebuch von Adolf Hitlers Deutschlandfahrt*, München, Eher 1936; Heinrich Hoffmann: *Hitler in seiner Heimat*, Berlin, Zeitgeschichte-Verlag 1938.

Mapa Sudet z knihy Emila Lehmana *Der Sudetendeutsche* Mezi klíčové postavy sudetoněmeckého hnutí patřil gymnaziální profesor, spisovatel, nacionálněsocialistický politik, osvětový a vlastivědný pracovník Emil Lehmann. Vzhledem k nacionálně vyrocenému zaměření se jeho spisy opakovaně stávaly terčem zásahů československé cenzury. Kniha *Der Sudetendeutsche* shrnuje většinu ideových prvků, na jejichž základě se rozvíjelo sudetoněmecké hnutí. Autor v ní vyzdvihoval nesouhlas německého obyvatelstva s existencí československého státu. Publikace zahrnuje legitimizační odkazy na historickou kontinuitu německého obyvatelstva od germánských dob a zdůrazňuje rovněž staletí trvající přináležitost tohoto geografického prostoru k Svaté říši římské. Lehmann dále vyzdvihuje pozitivní vlastnosti německých obyvatel, přibližuje jejich specifickou kulturu, jež má být dokladem jejich výjimečnosti a zcela zásadní odlišnosti od slovansky hovořících sousedů. Zejména však předkládá program obrany sudetských Němců před „čechizací“. Navrhuje též výraznou stimulaci aktivit osvětového hnutí v různých oblastech (působení na mládež, rozvíjení kulturních tradic, politická výchova atd.).

Podstatnou složkou podporující argumentaci zmíněného ideového konceptu bylo zdůrazňování vysokého počtu německých obyvatel Čech – ve srovnání například s menšími evropskými národy (Albánci, Dánové, pobaltské národy a další). Geografické rozložení německého osídlení v českých zemích Lehmann demonstroval i přiloženou mapou, jež ovšem svou schematičností realitu značně zkreslovala.

Zdroj: Emil Lehmann: *Der Sudetendeutsche*, Potsdam, Der Weiße Ritter Verlag 1925; Jitka Balcarová: „Jeden za všechny, všichni za jednoho!“. *Bund der Deutschen a jeho předchůdci v procesu utváření „sudetoněmecké identity“*, Praha, Karolinum 2013. Publikace obsahuje i Lehmannovo stručné biografické heslo, tamtéž, s. 394–395.

Federa *Die Juden* nebo obdobně zaměřené tisky Curta Rostena *Der jüdischen Rasse Weg und Ziel!* či Gregora Schwartz-Bostunitsche *Jüdischer Imperialismus*.

Konfiskovány ovšem byly na prvním místě tiskoviny nepřipustně či otevřeně nepřátelsky se vyjadřující vůči Československu a jeho národnostnímu uspořádání, případně jiným způsobem porušující domácí zákony. Obezřetný postoj cenzurních orgánů k těmto typům tisků ilustruje několik případů z konce třicátých let. V roce 1938 například předalo prezidium Zemského úřadu v Praze ministerstvu vnitra návrh policejního úřadu v Chomutově k zákazu dovozu publikace Theodora Krögera *Brest Litowsk. Beginn und Folgen des bolschewistischen Weltbetrugs*. Tento tisk byl dle zmíněného úřadu „schopen ohroziti veřejný

klid a pořádek. Zejména dlužno uvážiti líčení konce světové války ve smyslu známé teorie německých národních socialistů, že Německo nebylo ve světové válce poraženo, nýbrž se stalo obětí bolševismu¹⁰¹. Ač v tomto případě existovala úzká spojitost s nacistickou ideologií daná protibolševickým zaměřením spisu, k jeho zabavení nedošlo, nejspíše proto, že i podle vlastního sdělení policejního úřadu nebyla naplněna „skutková podstata trestných činů“. Provinění muselo být prokázáno v konkrétních textových pasážích, jež by poté posoudil i tiskový soud.

Na druhou stranu však byly často postihovány i tiskoviny relativně neproblematické, obsahující záměrně či nedopatřením zkomolené údaje o Československu, jež údajně mohly poškodit či deformovat „obraz státu v zahraničí“. Stalo se tak například v případě mapy *Deutschland – das schöne Reiseland*, vydané spolu s řadou obdobných propagačních tisků v době příprav olympiády v Berlíně. Mapa byla konfiskována kvůli (patrně úmyslně) zkomolenému označení československého státu „Tschecho-Slowakei“. O tom, že se jednalo o hraniční případ, který nebyl jednotlivými cenzurou pověřenými úřady posuzován vždy identicky, svědčí nesoulad jejich verdiktů. I přes shovívavý postoj státního zastupitelství v Praze bylo nakonec tiskovině na základě stížností policejních orgánů z jiných, zejména pohraničních oblastí Čech odebráno povolení k dovozu a distribuci.¹⁰²

Jistou roli na vysokém počtu konfiskátů sehrála i skutečnost, že některé z říšských tiskovin byly cenzurou postiženy nikoliv na základě problematických textových pasáží, ale v souvislosti s nacistickými symboly, jejichž používání bylo československými zákony zakázáno. Platilo to například o zobrazování svastiky na titulních stranách tiskovin. V listopadu 1936 tak byl postižen cenzurou časopis *Der Segelflieger*. Jak doslovně potvrzuje přípis ministerského rady Jana Dohnálka: „obsah časopisu jest úplně nezávadný, odborný, závadným jest pouze skobový kříž na titulním listě“.¹⁰³

Vzhledem k tomu, že německy psané literární texty představovaly prioritní objekt československé cenzury, věnujeme této oblasti speciální případovou studii.¹⁰⁴ Zde proto pouze připomeňme, že zásahy byly postiženy prakticky veškeré sociální oběhy od literatury elitní po sféru produkce určené širším čtenářským vrstvám. Zásahy se přitom dotkly rozmanité škály autorů i z hlediska jejich původu či oblasti působnosti. Nejvíce byly pochopitelně cenzurovány texty autorů pocházejících z Čech či zde působících. Jednalo se však přitom jak o spisovatele, kteří svým dílem zůstávali úzce spojeni s regionem (Heinrich Günzel, Franz Lorenz), tak o ty, jejichž věhlas hranice regionu přesahoval či jejichž díla dosáhla významnějších ocenění (Wilhelm Pleyer, Hans Watzlik). Zvláštní skupinu pak představovali autoři, kteří Československo, většinou pro svou vyhrocenou nacionální orientaci, opustili (např. již zmiňovaný Emil Lehmann, Gottfried Rothacker, vl. jménem Bruno Nowak). Případová studie věnovaná vyhoštění Karla Hanse Strobla dokládá, že

101) NA, MV – SR, kt. 4483, sign. 2/52/102, prezidium Zemského úřadu v Praze ministerstvu vnitř 12. 1. 1938.

102) NA, MV – SR, kt. 4487, sign. 2/54/23, sdělení rady Dohnálka Zemskému úřadu v Praze z 18. 9. 1936.

103) NA, MV – SR, kt. 4487, sign. 2/54/22, přípis rady Dohnálka na dopisu prezidia Zemského úřadu v Praze ministerstvu vnitř 20. 10. 1936.

104) Viz případová studie Tomáše Pavlíčka „Za jeden národ a jednu říši. Německá nacionalistická literatura ve střetu s prvorepublikovou cenzurou“, s. 809–825.

s postupujícím časem a vyhrocující se mezinárodní situací se československý stát uchýlil i ke krajním podobám cenzurního zásahu, směřujícího vůči osobě spisovatele.¹⁰⁵

Cenzurou proti revoluci

Početnou a z hlediska dopadu na literární komunikaci významnou skupinu tisků postihovaných od prvních let existence Československa představovaly komunistické a radikálně levicové publikace. Z hlediska jazykového se přitom jednalo o velmi rozmanitý soubor; mezi těmito tiskovinami se vzhledem k programově internacionálnímu charakteru hnutí kromě dominujících publikací českých a německých frekventovaně objevují i tituly maďarské, polské a pochopitelně rovněž ruské. Nezřídka byly tyto tiskoviny vydávány paralelně ve více jazykových mutacích, často přímo v Moskvě ve specializovaných nakladatelstvích, jejichž prvotním účelem byla intenzivní propagace komunistických myšlenek režírovaná Kominternou, jež plnila funkci hlavního ústředí pro „export revoluce“ za hranice sovětského Ruska.¹⁰⁶

Již od počátku dvacátých let byly mezi konfiskáty zastoupeny tiskoviny, které v převážné většině popularizační a agitační formou shrnovaly základní prvky komunistického učení, případně přibližovaly život a dílo hlavních osobností, jež formovaly ideologii hnutí. Prakticky se v tomto okruhu prohibit neobjevují rozsáhlejší práce komunistických teoretiků,¹⁰⁷ je tedy zřejmé, že klíčovým cílem cenzurních zásahů bylo především zamezit distribuci produkce určené širokým vrstvám. Kromě různých programových spisů¹⁰⁸ se jednalo například o sborníčky komunistických písní¹⁰⁹ či další rozsahem většinou nevelké tiskoviny určené zčásti pro ilegální distribuci. Vzhledem k patrně ne zcela spolehlivě fungujícímu systému kontrol, rovněž ovšem v souvislosti s mezinárodněpolitickou situací představují naprostou většinu cenzurovaných radikálně levicových tisků z počátku dvacátých let publikace psané německy či maďarsky. Souběžně však byly konfiskovány česky psané periodické tiskoviny, a to zejména v souvislosti s vyhrocením politické situace v zemi na sklonku roku 1920. Po vyhlášení stanného práva došlo na některých místech k zastavování radikálních periodik, postiženy úplným zákazem byly po dobu mimořádných opatření například kladenská *Svoboda* či lounský *Průboj*. Vzhledem k trvalému nebezpečí, jež pro liberálnědemokratický režim představoval militantní komunistický tisk, usilující v první řadě o destabilizaci politické situace, byl krajní prostředek soudního pozastavení určitého titulu používán rovněž v pozdějších obdobích.

Jeden z okruhů komunisticky orientovaných tiskovin, jež byly ve dvacátých i třicátých letech kontinuálně postihovány cenzurními zásahy, představovaly spisy protiválečné. Jejich spektrum bylo značně široké a zahrnovalo kromě prací teoretiků hnutí či předních

105) Viz případová studie Venduly Trnkové „V republice nevídaným cizincem. Vyhoštění Karla Hanse Strobla“, s. 827–835.

106) Srov. Kevin McDermott: *Kominterna. Dějiny mezinárodního komunismu za Leninovy a Stalinovy éry*, přel. Jiří Nedvěd, Vítězslav Sommer, Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2011.

107) Mezi nečetné výjimky patřil dle Frenzelova *Seznamu* jeden ze svazků Leninových spisů – srov. Vladimir Iljič Lenin: *Sämtliche Werke* 20, Wien - Berlin, Verlag für Literatur und Politik 1928.

108) Nikolaj Ivanovič Bucharin: *Das Programm der Kommunisten (Bolschewiki)*, Wien, Gesellschaft und Erziehung 1919; Grigorij Zinovjev: *Die Rolle der kommunistischen Partei in der proletarischen Revolution*, Berlin, Buch- und Kunstdruckerei Schwarz & Company 1920.

109) *Liederbuch für Proletarier*, Wien, Arbeiter Buchhandlung 1921.

intelektuálů (Vladimir Iljič Lenin, Clara Zetkinová)¹¹⁰ také řadu popularizačních či agitačních brožur a drobnějších publikací. Tyto tiskoviny byly účinným propagandistickým nástrojem, jenž pomocí pacifistické dikce prezentoval jednu z obecně sdělných a vstřícně přijímaných myšlenek doby.

Počet postihovaných komunistických tiskovin narůstá od konce dvacátých let. Příklady konfiskované brožury Klementa Gottwalda *Chléb, práci, půdu, svobodu* (1931) či publikace *Jak organizovati boj nezaměstnaných za chléb a práci?* (1932) dokládají, že na přelomu desetiletí představovaly významný cíl zásahů tiskoviny tematizující dopady hospodářské krize, především katastrofální nezaměstnanost, jež se promítla i do vyhrocené rétoriky souvisejících textů. Zhruba ve stejné době, s výraznou intenzitou však pochopitelně zejména po nástupu nacismu v sousedním Německu, mezi zakazovanými publikacemi komunistické provenience stoupl počet publikací protifašistických.¹¹¹ Zejména s heslem boje proti fašismu je pak spojena rozsáhlá skupina ilegálních letáků, tedy tiskovin, jež z velké části nebyly podchyceny v dobových seznamech prohibit.¹¹² Patrně nejznámější leták *Ne Masaryk, ale Lenin!*, v němž byl první československý prezident označován za „přísluhovače buržoazie“, byl distribuován v době prezidentské volby v květnu 1934. V souvislosti s energickou reakcí cenzurního aparátu a bezpečnostních složek na šíření tohoto letáku a poté, co poslanecká sněmovna zbavila na žádost krajského trestního soudu čtyři komunistické poslance imunity, se přední představitelé KSČ uchýlili do ilegality; Klement Gottwald a patrně i Václav Kopecký na čas emigrovali do SSSR.¹¹³ V následujících měsících byly ve spojitosti se ztřeštěnou cenzurní praxí opakovaně zastavovány ústřední komunistické tiskoviny (zejména *Rudé právo* a *Tvorba*). Vzhledem k množství letáků, jejich nevelkému rozsahu, specifickým způsobům distribuce i omezenému účelu – mnohdy šlo například o pozvání na aktuální společenské akce, přednášky či kulturní pořady – je nebylo možné podchytit obdobně jako ostatní tištěnou produkci. Byly však soustavně sledovány bezpečnostními úřady a docházelo k jejich archivaci. Ve druhé polovině třicátých let pak publikace věnované protifašistickému boji, jež byly v předchozím období často namířeny obecně proti všem oponentům komunistického hnutí, získávaly užší a aktuálnější obsah. Dělo se tak v návaznosti na stupňující se mezinárodní napětí a konkrétní zahraniční události, zejména válku v Habeši, agresivní kroky nacistického režimu, především však španělskou občanskou válku a dění na domácí scéně (nástup Henleinovy Sudetendeutsche Partei /SdP/ a formování fašistických politických uskupení). Poslední skupinu eliminovaných tiskovin, které byly v druhé polovině

110) *Lenin o válce* 1, Praha, Internacionála mládeže 1928; Clara Zetkin: *Der Kampf der kommunistischen Parteien gegen Kriegsgefahr und Krieg*, Hamburg, Carl Hoym Nachf. 1922.

111) Např. zabavená rezoluce ÚV KSČ z října 1933 *Proti fašistické diktatuře – za diktaturu proletariátu*; o významu, s nímž bylo heslo protifašistického boje včleňováno do komunistické propagandy, svědčí i jeho frekventované užití v materiálech Kominterny, jež byly častými cíli cenzurních postihů: mj. Palmiro Togliatti: *Kampf gegen Krieg und Faschismus. Bericht zum 3. Punkt der Tagesordnung des Kongresses: Die Vorbereitung des imperialistischen Krieges und die Aufgaben der Kommunistischen Internationale*, Prag, Karl Kreibich 1935.

112) Tento okruh zakázaných tiskovin byl soustavně podchycen v publikaci Růženy Bubeníčkové (ed.): *Ilegální a zabavené komunistické tiskoviny 1931–1940. Soupis k signatuře P 87/33 z fondu Presidium policejního ředitelství v Praze*, sv. 1–2, Praha, Státní ústřední archiv 1971.

113) Srov. Jana Pávová: *Demagog ve službách strany. Portrét komunistického politika a ideologa Václava Kopeckého*, Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2008, s. 26–27.

Kontrola literární práce v rámci komunistické strany Literární aktivity komunistických intelektuálů neprověřovaly jen orgány československého státu. Od vzniku KSČ se v rámci tohoto politického uskupení objevovaly snahy o disciplinaci členské základny a dohled nad jí publikovanými texty. Názorně tyto snahy dokládá fungování politickovýchovné organizace Proletkult, jež měla osvětově působit v dělnickém prostředí. V časopise *Proletkult* byla roku 1922 otištěna následující instrukce:

Veškeří soudruzi literárně činní, jakož i veškeré složky strany, chtějící k vydání svých publikací (brožur nebo knih) použití nakladatelství strany, upozorňují se, že Tisková komise přijímá pro komunistické nakladatelství jen spisy schválené Kulturní radou, která k tomu účelu ustanovuje lektory. Je tudíž také třeba, aby složky, které objednávají u některého soudruha spis, který má vyjítí nakladatelstvím strany, nebo redakce, které chtějí ponechat sazbu z časopisu pro knižní vydání v nakladatelství strany, zjednaly si předem souhlas Kulturní rady. – Za Ústřední výkonný výbor: Ant. Zápotocký. – Za Kulturní radu: Frant. Houser, předseda.

Podobnou pozornost věnovalo vedení KSČ tomu, aby texty publikované ve stranickém tisku udržovaly jednotnou politickou linii. Výmluvně to dokládají vzpomínky Stanislava Budína, který v letech 1934–1936 působil jako šéfredaktor *Rudého práva*:

Hned od začátku, když jsem nastoupil do redakce *Rudého práva*, bylo velkým problémem, jak zajistit každodenní styk redakce se stranickým vedením. Byli jsme přece orgánem ÚV KSČ a bylo nutno denně získávat informace od vedoucích soudruhů o politice strany, dbát jejich pokynů a podrobovat se jejich kritice [...]. Na začátku se to řešilo tak, že dokud byl ještě Václav Kopecký v Praze, scházel jsem se s ním denně večer po osmé hodině, když už skončila redakční práce, většinou někde v polích ve Strašnicích [...] a tam jsme se dvě hodiny procházeli, Kopecký vyslovoval svůj názor na obsah listu, tlumočil mi názor vedení na problémy, které je třeba rozpracovat, radil co a jak psát, vysvětloval politickou situaci a reakci strany na ni. [...] A zanedlouho bylo rozhodnuto, že nejhodnější bude, aby se šéfredaktor zúčastňoval týdenních zasedání politbyra.

Budín chápal *Rudé právo* jako ryze stranickou publikační platformu, do níž se – přestože zastával pozici šéfredaktora – neměly promítat jeho osobní postoje. Předběžné vyjednávání názorové orientace zásadních textů se tak stávalo každodenní redakční praxí.

Odvolaování se k vedení KSČ jako vrchní autoritě je patrné i ze *Vzpomínek* Marie Švermové-Švábové, zastupující KSČ v Kominterně. Švermová byla požádána o recenzi knihy Pavla Reimana *Dějiny KSČ* pro časopis *Komunistická internacionála*.

Prostudovala jsem Reimanovu práci, udělala si řadu poznámek, ale netroufala jsem si sama provést celkové posouzení. Požadovala jsem, aby se tak závažná otázka jako interpretace dějin strany projednala nejdříve ve vedení strany a stanovisko nebylo vyjádřeno subjektivně jen jedním člověkem. To byl totiž hlavní nedostatek Reimanovy práce – subjektivní přístup. A tak jsem recenzi do časopisu *Komunistická internacionála* nenaslala.

Vedle porad o stanoviscích k obecným otázkám nebo obsahu konkrétních textů se na stránkách stranických publikačních platform objevovaly i vyjádření kritiky či sebekritiky v případech, kdy došlo ke zpětnému zpochybnění směřování politiky KSČ ze strany moskevské Kominterny. Obětními beránky změn stranického kurzu se nezřídká stávali právě šéfredaktoři *Rudého práva*.

Zdroj: „Komunistickým spisovatelům a vydavatelstvům“, *Proletkult* 1, 1922, sv. 2, č. 15 (41), s. 238–239; Stanislav Budín: *Jak to vlastně bylo*, Praha, Torst 2007, zvl. s. 122–123; Marie Švermová: *Vzpomínky*, Praha, Futura 2008, s. 107, 127.

dvacátých let cenzurou postiženy spíše ojediněle, v letech třicátých však tvoří podstatnou složku konfiskátů, představovala produkce týkající se tématu jednotné fronty.¹¹⁴

Zásahy proti komunistickým a radikálně levicově orientovaným tiskovinám se však, jak již bylo zmíněno, bezprostředně promítaly i do dobové literární komunikace. Tato skutečnost souvisela především s politickou orientací převážné části nastupující literární generace. Linií konfliktů těchto autorů s cenzurou lze sledovat již od raných dvacátých let ve spojitosti s tzv. první vlnou proletářské poezie. Ta se zrodila v atmosféře poválečného revolučního vzepětí, jež v Československu gradovalo v době prosincové krize 1920 a následném vzniku KSČ. V umělecké sféře byly teze strany programově rozvíjeny zejména v prostředí hnutí proletářské kultury (hlavním ohniskem se stala organizace Proletkult, jejíž stejnojmenný tiskový orgán v letech 1922–1924 redigoval S. K. Neumann), mezi jehož stoupence patřila řada představitelů poválečné avantgardy. Téma revoluce, především však dobově aktuální apelativní beletristické ztvárnění marxistických tezí i tematizace či apoteóza násilné proměny společenského řádu, jak byla realizována v Rusku, dominovaly například jednotlivým příspěvkům sborníku *Sovětské Rusi čeští spisovatelé a umělci komunističtí* (1921). Kromě básníků starší generace (Josef Hora, Ivan Olbracht, S. K. Neumann) do něj přispěli též mladí nastupující autoři Artuš Černík, Jaroslav Seifert, Vladislav Vančura, Jiří Wolker a Zdeněk Kalista. Jeho konfiskace patřila k prvním významnějším cenzurním zásahům proti textům elitního komunikačního okruhu. Vyšší množství zásahů proti radikálně levicově zaměřeným beletristickým textům a tiskovinám však lze sledovat zejména po zostření cenzury, jež se dostavilo v reakci na zákon na ochranu republiky (1923). Změnu konfiskační praxe ilustrativně dokládá zásah proti jednomu z dnes kanonických děl české literatury počátku dvacátých let, sbírce Jaroslava Seiferta *Město v slzách* (1921). První vydání sbírky, u níž pozdější interpreti vyzdvihují především citový naivismus či zdůvěřňování revolučního ideálu a jeho konkretizaci v individuálních lidských osudech, proběhlo bez povšimnutí cenzorů. Postih se dotkl až druhého vydání sbírky (1923), došlo k němu navíc až v roce 1925, tedy s dvouletým odstupem. Vlastní zásah, postihující protiválečnou báseň *Monolog bezrukého vojáka*, státní zastupitelství v následné polemice poněkud nepochopitelně vysvětlovalo tím, že při prvním vydání nebyla provedena tisková přehlídka knihy. Ohlas případu v tisku a jednoznačné odmítnutí konfiskace nejen v komunistických tiskových orgánech příznačně dokládají obecné stanovisko kulturní obce vůči cenzuře beletrie.¹¹⁵

Jedním z případů zákroku namířeného proti literárnímu textu, při němž ovšem bylo úspěšně použito proticenzurní strategie často aplikované již v dobách Rakouska-Uherska, se stal postih sbírky Fráni Richtera *Zpěv horníka Losuda* (1926). Tato skladba, v patrné inspiraci Bezručovými *Slezskými písněmi* tematizující těžké sociální podmínky havířů, byla postižena na základě § 15, odst. 2 zákona na ochranu republiky (veřejné podněcování ke zločinu nebo přečinu). V rámci interpelací komunistických poslanců „Śliwky, Petera a soudruhů“ (16. června 1926) však v poslanecké sněmovně parlamentu přes nesouhlasné

114) Např. *Proti imperialistickému nebezpečí, za jednotnou frontu naší mládeže!*, Praha, Carlo Aksamit 1926; *Jednotná fronta především. Úkoly rudých odborářů v boji o jednotnou dělnickou frontu*, Buštěhrad, František Šikola 1934.

115) Srov. Zdeněk Pešat: *Jaroslav Seifert*, Praha, Československý spisovatel 1991, s. 39; srov. též infobox „Postihy revoluční a antimilitaristické poezie“, s. 694–695.

stanovisko ministra spravedlnosti došlo k jejímu uvolnění.¹¹⁶ Strategie imunizace textů jejich přečtením během poslaneckých interpelací ovšem nemohla být vzhledem k četnosti zásahů uplatněna v případě beletrie otiskované v periodických tiskovinách, zvláště byl-li jejich obsah zaměřen na specifické okruhy recipientů (dětský čtenář, ženské čtenářské publikum). Postup cenzury byl v těchto případech nekompromisní, o čemž svědčí dohledané případy konfiskací periodik jako *Rozsevačka*, *Kohoutek* či *Komunistka*. Dochovaný konfiskovaný materiál přibližuje rovněž konkrétní typy postihovaných textů. V první řadě šlo o přímou či snadno dešifrovatelnou obraznou tematizaci revoluce či útočných komunistických propagandistických tezí a hesel; jako příklad uveďme část zabavené básně *Psaníčko do Moskvy*, otištěné v časopisu *Kohoutek*: „Bez chleba a bez košile, / bosá a beze škol / svjíjme se ve chřtáně kapitalistického draka. / Ale je to náš život: boj s buržoazií. / To je naše výchova: sociální revoluce. / To je náš cíl: vláda rolníků a dělníků. / A to bude naše vítězství: Rudá armáda.“¹¹⁷ Imunizacím v případě periodických tiskovin či rozmanitých politicky, propagandisticky či jinak zaměřených brožur bylo zároveň již od dvacátých let soustavně zabraňováno prostřednictvím § 9 jednacího řádu Poslanecké sněmovny a Senátu Národního shromáždění, na jehož základě mohlo předsednictvo příslušné komory rozhodnout o vyloučení určité pasáže ze stenografického protokolu.¹¹⁸

Dalším známým případem zásahu proti beletristické publikaci levicově orientovaného autora ještě z dvacátých let byla konfiskace knihy Ivana Suka (jednoho z členů Devětsilu, později známého především jako soudničkáře) *Holčičky pod lucernou* (1926). Tento soubor povídek zachycuje dobově frekventované téma sociálních determinant lidského chování, v daném případě bezprostřední souvislost chudoby a prostituce. Mezi nemnohé relativně dobře zdokumentované případy postihů poezie se sociálním a proticírkevním akcentem již z let třicátých pak patří zásah proti básnické sbírce Jana Doliny *Pět cípů* (1935). Cenzura měla dle verdiktu státního zastupitelství v Praze řadu důvodů pro konfiskaci, dominantním motivem však patrně bylo spojení ironické dikce veršů s odkazy na konkrétní události zaznamenávané denním tiskem, jak dokládá například báseň *Balada o státu*. Skladba opět ilustruje bídu horníků (tentokrát v severních Čechách) nucených tajně fárat v noci na opuštěných šachtách. Důvodem zásahu se stal především závěr skladby: „a že ani četník nepostrádá citu, / zničí nebezpečí kusem ekrazitu. // A že stát a četník lidské zdraví šetří, / letí šachta, letí nocí do povětří.“¹¹⁹ I v případě Dolinovy sbírky byla úspěšně použita strategie imunizace; následující, „po konfiskaci a imunizaci opravené vydání“ většinu cenzurovaných pasáží obsahuje (všechny jsou graficky vyznačeny). Na několika místech, podle kontextu militantně antiklerikálních, však předsednictvo sněmovny patrně využilo výše zmíněného § 9 svého jednacího řádu a několik veršů ze stenografického zápisu vyřadilo; v knižním vydání jsou tyto pasáže signalizovány poznámkou „konfiskováno parlamentní cenzurou“.¹²⁰

116) Informaci o uvolnění sbírky přináší titulní list jejího dalšího vydání. Vyjádření ministra spravedlnosti viz *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna*, <http://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/tisky/t0451_02.htm>, přístup 24. 6. 2014.

117) František Dobrý: „Psaníčko do Moskvy“, *Kohoutek* 4, 1925/1926, č. 11, s. 163–164, zde s. 164.

118) Srov. F. Štěpán a kol.: *Soupis konfiskátů revolučního tisku*, cit. dílo, s. 40–43.

119) Jan Dolina: *Pět cípů. Proletářská lyrika*, Praha, vl. n. 1935, s. 8; cenzurované pasáže jsou v sazbě explicitně vyznačeny; srov. též *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna*, <http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/tisky/t0133_01.htm>, přístup 24. 6. 2014.

120) Srov. J. Dolina: „Reportáž o Svaté Hoře u Příbrami“, in týž: *Pět cípů*, cit. dílo, s. 15, 18.

Spíš ojediněle lze nalézt doklady zásahů proti beletristickým textům světové literatury, patrně nejvýznamnější konfiskát z tohoto okruhu představuje dosud blíže nezdokumentovaný případ německého překladu druhého dílu Šolochovova *Tichého Donu* z roku 1931.¹²¹

Erotika a pornografie v konfliktu se společenskými normami a cenzurní praxí

Výklad pokrývající v naší publikaci problematiku cenzury ve starších obdobích dokládá, že od samotných počátků formování moderní literární kultury v českých zemích představovala trvalou součást zakazované produkce literatura erotická či s oblastí erotiky úzce související. Období meziválečné v tomto ohledu nebylo výjimkou, představovalo zároveň ve více ohledech jednu z kulminačních fází cenzurního boje proti tomuto typu produkce.

Přetrvávající problematický vztah k tématu lidské sexuality i v době první republiky a jeho soustavné vytlačování z veřejného diskurzu názorně dokládají osudy díla i životní peripetie Karla Jaroslava Obrátla. Proti tomuto bibliofilovi, sběrateli a editorovi erotik, občanským povoláním učiteli, bylo nedlouho po vzniku Československa, v době Obrátlova ředitelského působení na měšťanské škole v Uherském Hradišti, zahájeno disciplinární řízení v souvislosti s jeho sběratelskou činností. V té době Obrátil již více než deset let pracoval na rozsáhlém souboru shromažďujícím svědectví o sexualitě nejširších lidových vrstev, spojujícím autorův zájem folkloristický, literární i lexikografický. Na základě udání a zajištění zápisníku se záznamy z intimního života, erotických fotografií a dalších předmětů vypovídajících mimo jiné o fetišistických sexuálních praktikách byl Obrátil vyšetřován Okresní školní radou v Uherském Hradišti. Zvláště závažně přitom byla posuzována okolnost, že inkriminované předměty byly nalezeny v prostorách školy.¹²² Záležitost se vzápětí stala předmětem zájmu Zemské školní rady v Brně i ministerstva školství. Disciplinární řízení (probíhalo v letech 1919–1924) po různých peripetiích sice formálně skončilo v Obrátilův prospěch – ze svého místa nebyl odvolán, důsledky se však promítly do jeho předčasného penzionování (1926). Se ženou se poté odstěhovali do Prahy, kde se Obrátil začal plně věnovat svým sběratelským a bibliofilským aktivitám. Jeho ediční působnost soustavně směřující k oblasti erotiky se přitom stávala opakovaným předmětem cenzurních zásahů. Roku 1927 byl konfiskací postižen soubor povídek s tematikou prostituce nazvaný *Červená lucerna*, zahrnující mj. texty Paula Leppina, Guy de Maupassanta, Františka Langera, Ivana Suka či Julese Barbey d’Aurevillyho.¹²³ Obrátil ovšem i poté ve svých aktivitách pokračoval. Jeho hlavní ediční řada nazvaná Kulturněhistorické a literární kuriozity z let 1928–1933 pak patřila k dobovým výrazným pokusům o soustavnější vydávání erotik. Zahrnula celkem jedenáct svazků (např. opakovaně Guy de Maupassant, Pietro Aretino, Pierre Louÿs či Algernon Charles Swinburne).¹²⁴ Editor přitom opět volil formu soukromých tisků a většinu ze svazků edice se mu podařilo distribuovat. Cenzurním zásahem byl dle dostupných pramenů postižen pouze Obrátilův překlad

121) Srov. F. Frenzel (ed.): *Seznam knih a písní zakázaných v Československu*, cit. dílo, s. 102.

122) Podrobně viz Kamil Janiš: *K. J. Obrátil - Komenský sexuální osvěty*, Ústí nad Orlicí, Oftis 2008, s. 51–60.

123) Srov. Karel Jaroslav Obrátil (ed.): *Červená lucerna*, po konfiskaci nové vyd., Praha, vl. n. 1927; Frenzelův soupis tuto konfiskaci neuvádí.

124) Informaci o celkovém počtu svazků edice přebíráme z dosud poslední publikace k tématu – Radim Kopáč, Josef Schwarz: *Zůstaňtež tudíž tajemstvím... Známa i neznámá erotika (a skatologika) v české literatuře 1809–2009*, Praha, Artes Liberales 2010, s. 71.

klasického pornografického románu *Fanny Hill. Memoáry nevěstky* Johna Clelanda. Podle výnosu pražského státního zastupitelství, potvrzeného výnosem krajského trestního soudu z 29. dubna 1932, konfiskaci podlehl prakticky celý text díla (s. 21–128). Jak ovšem vyplývá z úředních spisů, postih patrně neměl výrazný reálný dopad. V rámci šetření cenzurních instancí není zmiňován ani tiskař, ani nakladatel díla a řízení se odehrávalo pouze na základě jediného exempláře zajištěného státním zastupitelstvím.¹²⁵

Na počátku roku 1932 pak K. J. Obrátil formou subskripce zahájil vydávání svého životního díla, rozsáhlé sbírky „příspěvků ke studiu pohlavního života našeho lidu“, nazvané *Kryptadia*.¹²⁶ Spis zahrnuje rozmanité projevy sexuálního života převážně venkovského obyvatelstva zaznamenané v průběhu téměř tří desítek let a byl inspirován vlnou zájmu o toto téma, kterou přineslo poslední desetiletí 19. století, mimo jiné v souvislosti s rodící se vědeckou sexuologií, pracemi Richarda von Krafft-Ebinga a zejména Freudovou psychoanalýzou. Autor sám byl ostatně na počátku své práce v kontaktu s Friedrichem Kraussem, lékařem a zakladatelem Muzea pro studium pohlavního života ve Vídni a vydavatelem „etnologicko-sexuologické ročenky *Anthropophyteia*“,¹²⁷ jemuž chtěl pro jeho ediční projekt nabídnout ke zveřejnění výsledky svých studií; vzhledem ke Kraussově brzké smrti ovšem ze záměru sešlo. Obrátlova finální práce zahrnuje slovesný materiál v původní podobě, jak jej zachytil sám bezprostředně z vyprávění prostých lidí, případně zprostředkovaně ze záznamů svých informátorů (patřili mezi ně rovněž Jindřich Štyrský či další z dobových vydavatelů erotik Viktor Roubal). Soubor je uveden sbírkou záznamů týkajících se rozmanitých projevů erotiky všednodenního života, v dalších částech editor vyčlenil oddíly zachycující doklady sexuality ve slovesných útvech spojovaných s dětstvím (ukolébakvy, říkanky, rozpočítadla či posměšky), samostatné skupiny autentických projevů dále uspořádal podle slovesné formy do oddílů hádanek a písní, veršované, básní, pohádek a anekdot. Celek sběratelského korpusu uzavřel záznamy nápisů a vojenských písní. Výsledky výzkumu navíc Obrátil zhodnotil v unikátním slovníku erotických a skatologických pojmů (téměř 4 300 hesel na 288 stranách),¹²⁸ představujícím vzhledem k rozsáhlé excerpční základně užitečnou pomůcku i pro další filologické bádání. Finální podoba edice *Kryptadií*, jejíž vydávání bylo dokončeno až roku 1939, zahrnuje celkem patnáct částí v jedenácti sešitech. Ačkoli poznávací přínos díla byl zřejmý, jednalo se o projekt, který se i přes výrazné modernizační proměny, jimiž společnost v meziválečném dvacetiletí prošla, vymykal dobovým společenským normám, čehož si byl ostatně sám autor vzhledem ke zvolené formě zpřístupnění díla vědom. Není proto překvapením, že i *Kryptadia* se stala v roce 1934 předmětem cenzurního zásahu. Byl jím postižen jeden z cenzurou zachycených sešitů díla.¹²⁹

Zmíněné ediční aktivity K. J. Obrátla, reprezentované autorovým vrcholným dílem a jeho řadou kulturněhistorické a literární kuriozity, nebyly zdaleka jediným takto zaměřeným prvorepublikovým podnikem. Jednalo se o běžnou dobovou formu zpřístupňování

125) Srov. SOA v Praze, KST, spis Tl I 882/32; SOA v Praze, Státní zastupitelství Praha, spis Tlz 612/32.

126) Soubor byl formou reprintu podruhé vydán nakladatelstvím Paseka v letech 1999 a 2000, zde též cenné průvodní texty Franze Schindlera „Doslov“ a „K. J. Obrátil 1866–1945“, in K. J. Obrátil: *Kryptadia. Příspěvky ke studiu pohlavního života našeho lidu*, díl 3, Praha – Litomyšl, Paseka 2000, s. 765–778, 779–819.

127) K. Janiš: *K. J. Obrátil*, cit. dílo, s. 66.

128) R. Kopáč, J. Schwarz: *Zůstaňtež tudíž tajemstvím...*, cit. dílo, s. 96.

129) Srov. F. Frenzel (ed.): *Seznam knih a písní zakázaných v Československu*, cit. dílo, s. 63.

Cválající karavany rozkoše

V koupelně se naň vrhla jako samum smyslnosti a mluvila přerývaně a horečně: „Dneska jsi ji líbal podruhé, vid', ale, ale to nevadí, pojd', ted' pojd', aby nám nový rok aspoň krásně začal.“

Zastrčili závorku a dopadli ve smyslém zmatku na prkenné lehátko. Leželi na sobě, rty na rtech. Smršť rychlých pohybů odvanula rázem překážky šatů. Jazyky temného ohně olizovaly růžové peřeje masa. Hedvábná kočka se třásla a vrčela. Lidožroutský klín, sněhový pás a bláznivé ruce. Rozvášněná bakchantka čekající na zástup satyrů. „Miláčku, shořím!“ Stehna a lýtká a paty. „Proč pláčeš?“ Vláčná slast, růžový samet rozněcují tiché a zajímavé laskání. Rty jsou ustavičně plny rtů a blaha, zuby v zralém ovoci ňader a jazyky v tremolu na prchavých proměnách horkých vln. Vilma přede krutou vášeň. Tělo rozhozené vilným promykem klína do široké a nahé bujnosti se podobá sladkému sněhovému pohoří s černým pramenem tekoucím z ledovce. Kdo by neklekl a nepil? Který Atlas by neomládl dotekem růžové země? Potom vzlyky a slast a ticho.

Ale jen okamžik. Vilma se vymrštila, jako by ji byla odhodila síla, působící mimo ni, přikryla ho tělem a řekla strašné, ale oživující slovo, jež podruhé otevřelo zakletý svět a vypustilo cválající karavany rozkoše na dno mezi rozdělené vlny rudého moře. Úžasné krásná křivka beder, houpavý rytmus Řekyň a Saracének, nosících břemena na hlavě, a potom růžové vylučující pudrovaná převázané zlatohnědým provázkem. Gagátový beran hnal stádo bílých pštrosů, záliv šuměl a pěnil jako kráter plný černé sodovky, ohnivé vlny se rozbíhaly na písku a přesypaly korále na ňadrech skvělé kurtizány, ověšené zlatými řetězy. Teplá vůně se smekala po horkých úbočích, kde rostl muškát. Dlouhé a vláčné paže byly chladivým atolem odpočinku na moři bičovaném bouří. Srdce bilo v celých prsou. Růže lisovaná těly potila krůpěje oleje. Potom divoký otřes a opět slast, jen slast a ticho a žhavé nic. Vilma vstala a řekla: „Tak divoké to nebylo nikdy!“

Edici erotik nakladatele Jaroslava Korela, nazvanou *Moderní autoři*, spojoval ve třicátých letech se surrealistickou produkcí tohoto typu nejen fakt, že do ní nakladatel vybíral mimo jiné z textů markýze de Sade. Pojítkem byl také autor grafické úpravy a obálky. Pro edici ji v roce 1934 navrhl Jindřich Štyrský, jenž byl jako úpravce uveden pouze v prvním svazku, byť nakladatel vycházel z jeho osnovy i ve zbytku edice. Na obálce třetího svazku edice *Moderní autoři*, kterou zde reprodukuje, byla použita fotografie Jaroslava Fabingera, známého autora aktů. Kniha vyšla v listopadu 1935 v nákladu 300 číslovaných a 200 volných

erotik a obdobně jako tomu bylo v případě *Obrátílově*, i další příbuzné ediční řady se stávaly terčem cenzurních zásahů. Připomeňme v této souvislosti alespoň edici nakladatelství Borský a Šulc *Knihy lásky a vášně* (1923–1924),¹³⁰ rozsáhlou, nejméně čtrnáctisvazkovou řadu Stanislava Neumanna *Knížky pro potěšení, jež zahrnovala práce „francouzské, ale také výpisky ze souborů Jana Jeníka z Bratřic nebo texty z italské literatury“*,¹³¹ *Roubalovu erotickou ročenku* (1927–1931) či edici *Lotos* (1932–1936) Václava Láchy.¹³²

Ilustrativním případem postižené erotické produkce dokládajícím jednak škálu sofistikovaných strategií umožňujících obcházet dobovou cenzurní praxí, odhalujícím však rovněž postupy, jimiž se nepovolená literatura mohla dostávat k zájemcům i prostřednictvím sítě oficiálních knihkupectví, byl zásah proti nakladateli bez koncese Václavu Čejkovi – další výrazné postavě spojené s produkcí erotických tiskovin – z února 1932. Na základě podnětu pražského státního zastupitelství, jež obdrželo „od neznámého udavatele“ poštou

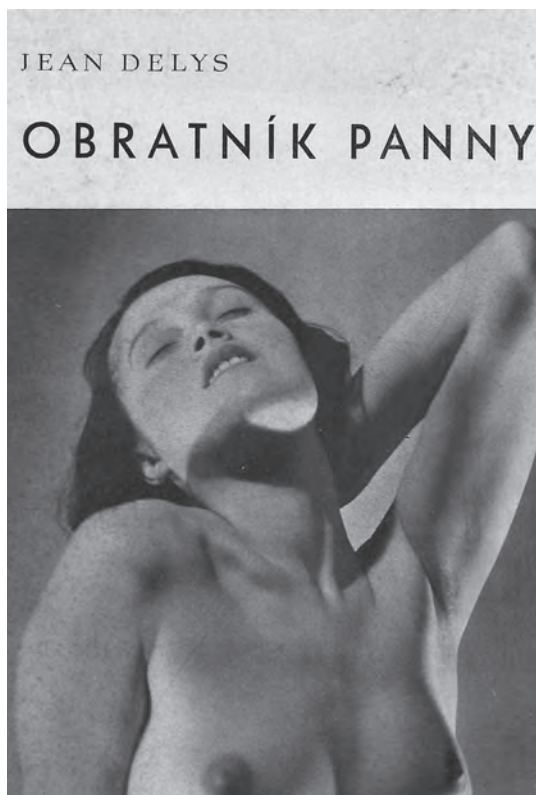
130) R. Kopáč, J. Schwarz: *Zůstaňtež tudíž tajemstvím...*, cit. dílo, s. 66.

131) Tamtéž, s. 71.

132) Srov. Aleš Zach: „Václav Lácha“, in *Slovník českých nakladatelství 1849–1949*, <<http://www.slovník-nakladatelství.cz/nakladatelství/vaclav-lacha.html>>, přístup 12. 7. 2014.

výtisků. Její obsah tvořil původní erotický román *Obratník panny*, jehož autor Quido Palička (jako básník debutoval v *Moderní revue*, prosadil se však jako plodný překladatel z francouzštiny, angličtiny, němčiny a severských jazyků) zde vystupoval pod pseudonymem Jean Delys, odkazujícím ke „galantní“ francouzské kultuře. (S cenzurou se Palička znovu setkal za druhé republiky jako překladatel prózy Henryho Millera *Obratník raka*.) Román, z něhož zde přetiskujeme jednu z eroticky exponovaných scén, propadl v roce 1937 konfiskaci. Spolu s ním se v období 1936–1937 na prvorepublikový cenzurní index dostala další čtyři Korelova erotika (Henri Adés: *Deset nocí lásky*, 1935; Paul Adam: *Stádo Klarissiných milenců*, 1936; markýz de Sade: *Leonora a Klementina*, 1936; Henri Dulaurens: *Miláček přírody*, 1936).

Zdroj: Jean Delys [= Quido Palička]: *Obratník panny*, Praha, Jaroslav Korel 1935, s. 63–64; František Frenzel (ed.): *Seznam knih a písní zakázaných v Československu*, Hora Svaté Kateřiny, vl. n. 1937; Aleš Zach: „Jaroslav Korel“, in *Slovník českých nakladatelství 1849–1949*, <<http://www.slovník-nakladatelství.cz/nakladatelství/jaroslav-korel.html>>, přístup 8. 9. 2014; Marcela Husová: „Quido Palička“, in Jiří Opelík (ed.): *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce*, díl 3, sv. 2, P–Ř, Praha, Academia 2000, s. 765–766.

prospekty k subskripci pornografického románu *Josefina Mutzenbacherová neboli Paměti vídeňské holky* s obrázkem zachycujícím „sedící dívku závadného rázu“, byla v Čejkově bytě na Žižkově v Poděbradově třídě č. 11 provedena domovní prohlídka. Jak uvádí dochovaný policejní protokol: „Ani na domě, ani uvnitř není však žádná tabulka, jež by označovala nějaké nakladatelství Olisbos. Při provedené revizi byly nalezeny toliko 102 prospekty, v nichž se zve k subskripci.“¹³³ V Čejkově bytě byla v době prohlídky přítomna pouze jeho manželka, jež odmítala vpustit dovnitř přítomného policejního komisaře a otevřela teprve za asistence „uniformované strážě“. Do protokolu pak uvedla, že jí o tom, co manžel vydává, není nic známo, ani netuší, „u které firmy je toho času zaměstnán“.¹³⁴ Po skončení „revize“ se však dostavil i Václav Čejka, který při výslechu uvedl, že subskribentské letáky doručené státnímu zastupitelství nedistribuoval on, ale jakýsi „Čížek“, jenž „prý se jmenuje Štika a má u Poštovního úřadu v Žižkově poštovní schránku č. 97“. Tyto letáky, jak dokládají jejich přiložené exempláře, se skutečně lišily od subskribentských prospektů nalezených v Čejkově bytě. V rámci edice Olisbos, kterou Čejka připravoval již před ča-

133) NA, PŘ II - ODD, kt. 168, sign. 46/1, protokol z domovní prohlídky provedené u V. Čejky 18. 2. 1932.

134) Tamtéž.

sem a jejíž svazky již údajně byly rozebrány, měl vydat v nákladu 120–250 výtisků celkem tři svazky (Česká národní bibliografie ovšem dokumentuje pět titulů),¹³⁵ jméno tiskaře odmítl uvést. Dalším šetřením bylo zjištěno, že Čejka je „v obchodním spojení s knihkupcem [Josefem, TP] Bošem [...], Václavem Petrem [...], Jaroslavem Pospíšilem [...], Hockrem [sic] a redaktorem Eduardem Králem“.¹³⁶ Kontakty s knihkupcem Josefem Hokrem ostatně dokládá při domovní prohlídce nalezená navštívenka, na níž je Čejka uveden jako jeho obchodní zástupce. Snahu po zakrytí distribuce nelegálních tiskovin i pokus vyhnout se případnému trestnímu stíhání dokládá reverz, který obsahoval jednak seznam svazků edice Olisbos s cenami a pokynem, aby zájemci případnou objednávku zaslali zpět „v zalepené obálce“, především však sdělení na rubové straně téhož dokumentu, v němž objednavatel potvrzuje: „Zavazuji se, že nebudu knihy uvedené na první straně tohoto listu rozšiřovati, dále půjčovati nebo prodávati a že se postarám, aby se nedostaly do rukou osobám mladým nebo lidem úchylným.“¹³⁷

V některých uměleckých periodických listech byly výlučně komerčně zaměřené pornografické publikace kladeny do přímého protikladu k náročné modernistické produkci, kterou kvůli otevřeným erotickým pasážím cenzura postihovala na základě téže legislativní normy. Výmluvně o tom svědčí jedno z čísel *Literárních novin*, časopisu redigovaného Václavem Kaplickým, z října 1929. Kromě razantního odsouzení rostoucího množství pornografických edic, označovaných za „sviňské soukromé tisky“¹³⁸ a v konkrétním případě zastoupených produkcí nakladatelství Popularia, uveřejnil list i vášnivý protest proti postihu překladu Lautréamontova *Maldorora*, jehož text byl na šesti místech konfiskován. Je přitom řazen do okruhu podobně neprávem postižených beletristických děl, při jejichž posuzování cenzura nezhlednila umělecké kvality textu: „Zmizely ze světa pozoruhodné zpěvy Priapovy, zmizely, tuším, též krásné překlady knih Rictusových [...] a v nejposlednější době propadly konfiskaci i Lautréamontovy zpěvy o Maldororovi, jedna z geniálních knih francouzské poezie.“¹³⁹

A právě konfiskace českého překladu *Maldorora*, klíčového díla moderní literatury a především emblematického textu francouzských surrealistů,¹⁴⁰ představuje jeden z nejvýznamnějších zásahů prvorepublikové cenzury namířený do sféry elitní literatury. Kniha byla postižena nálezem krajského soudu v Novém Jičíně z 26. září 1929. Všechny zásahy se přitom týkaly explicitního zachycení erotických scén či scén se sexuálním podtextem ze třetího zpěvu skladby. Konfiskaci tak podlehly pasáže o znásilnění mladé dívky snově přízračným Maldororem (s. 43), tentýž akt vykonaný jeho psem boxerem (s. 44), obraz prostitutky, atakované kohouty a slepicemi (ve skladbě výjev traktován jako symbolické očišťení po sexuálním aktu, s. 46), zachycení soulože „s degradovanou ženou v prostopášných

135) Srov. též Aleš Zach: „V. Čejka“, in *Slovník českých nakladatelství 1849–1949*, <<http://www.slovník-nakladatelství.cz/nakladatelství/v-cejka.html>>, přístup 28. 6. 2014.

136) NA, PŘ II - ODD, kt. 168, sign. 46/1, protokol z domovní prohlídky provedené u V. Čejky 18. 2. 1932.

137) Tamtéž, prospekt k subskripci edice Olisbos.

138) „Pornografie na postupu“, *Literární noviny* 3, 1929, č. 17 (57), s. 2.

139) -jst.: „Maldoror‘, syn zla“, tamtéž, s. 3–4, zde s. 3.

140) Srov. studii Ludvíka Kundery: „Hyperbolik“, in Comte de Lautréamont: *Souborné dílo. Zpěvy Maldororovy, Poesie, Dopisy*, přel. Prokop Voskovec, Petr Turek, Praha, Kra 1993, s. 5–29.

a nečistých objetích“ (s. 47–48), soulož s prostitutkou (s. 48–49), opakované použití motivů spermatu a krve (s. 52).¹⁴¹

Přes zmiňované opakované protesty z řad kulturní veřejnosti nebyla konfiskace zrušena. Jeden z důvodů, který k postihu výrazně přispěl, představovala pro cenzurní úředníky nesrozumitelná koncepce díla, založeného na hrozivých snových vizích a asociativním principu popírajícím zásady logiky. Obdobně jako v případě jiných zdokumentovaných zásahů vůči beletrii se cenzura soustředila na pasáže tematizující pohlavní styk či jiné projevy sexuálního chování; spouštěcím mechanismem zákroku se často stávala i přítomnost vulgarismů. V duchu tohoto myšlení cenzura překlad Lautréamontovy skladby neposuzovala jako svébytný umělecký celek s dominující estetickou funkcí. Bezprecedentní amorálnost a zlo, metaforicky vyjadřované mimo jiné zmiňovanými pasážemi, které tvořily jeden ze stavebních principů díla, tak nemohly být adekvátně interpretovány. Nepochopení se vzápětí promítlo do výsledného rutinního konfiskačního zákroku.

Z dalších konfiskačních postihů

Skupina textů představovaných v závěru této kapitoly zahrnuje z hlediska tematického různorodé konfiskáty, jež dokreslují sféru působnosti cenzury v oblasti beletrie. První z nich, román *Botostroj* (1933) T. Svatopluka, patřil mezi okruh tiskovin, jež byly postiženy na základě další z prvorepublikových norem, opakovaně uplatňovaných v souvislosti s cenzurou, a to zákona o ochraně cti (č. 108/1933 Sb.). Autor v díle kritickou optikou vylíčil život velkého obuvnického závodu, v němž jsou důsledně uplatňovány principy všestranné modernizace a racionalizace a ve kterém i soukromý život zaměstnanců podléhá „železným“ pravidlům diktovaným „šéfem“ průmyslového kolosu. Román byl bezprostředně po vydání napaden majitelem Baťových závodů, kde autor před skandálem pracoval a kde čerpal inspiraci k napsání díla. Jan Antonín Baťa podal na základě zmiňované legislativní normy na autora díla žalobu, načež následovaly další soudní spory.¹⁴² Pro postižení obecnějších rysů cenzurní praxe v prvorepublikovém období představuje důležitý moment závěrečná fáze sporu, v níž bylo v rámci soudního přelíčení prokazováno, zda je *Botostroj* „skandalizujícím pamfletem“, či beletristickým dílem. Román byl nakonec označen za pamflet, a proto mohl být vzápětí posuzován již jako běžný tištěný text, jenž nemá své místo mezi jedinečnými „výtvoři lidského ducha“, a není tedy třeba jej ani zvláštním způsobem hájit. V důsledku toho se pak na posledním ze soudních jednání (11. ledna 1938) otevřela cesta k úplnému zákazu díla. Závěrečný verdikt dlouholetých sporů byl navíc doplněn bezprecedentním ustanovením o předání autorských práv firmě Baťa, čímž mělo být zabráněno i dalším reedicím knihy.

Poněkud odlišný výsledek měl cenzurní případ jednoho z nejoceňovanějších děl moderní české literatury, románu Ivana Olbrachta *Nikola Šuhaj loupežník* (1933). Tento román, jehož základní dějová linie sleduje konflikt koločavského zbojníka s představiteli státní moci na Podkarpatské Rusi, zastoupené především českými četníky a vojskem, byl od počátku

141) Odkazy na stránky konfiskovaného vydání knihy Isidore Ducasse, comte de Lautréamont: *Maldoror. Výbor ze Zpěvů Maldororových*, přel. Jindřich Hořejší, Karel Teige, Praha, Odeon 1929.

142) Téma souhrnně v duchu dobové ideologie zpracoval Volodymyr Motornyj: *T. Svatopluk*, přel. Eva Šimůnková, Praha, Československý spisovatel 1983; výběr dokumentů ze soudních procesů byl zahrnut do prvního poválečného vydání románu: T. Svatopluk: *Botostroj*, Praha, Svoboda 1946, s. 227–253.

vnímán jako výjimečné umělecké dílo. Jeho v naprosté většině kladná kritická recepce i příznivá čtenářská odezva se staly jedním z důvodů, pro který za něj autor v roce 1933 obdržel státní cenu a zvítězil i v tradiční anketě *Lidových novin*. Navzdory tomu se *Nikola Šuhaj*, a to zejména v souvislosti s kontroverzním námětem, stal i předmětem zájmu cenzury. Stalo se tak na základě výzvy policie z Podkarpatské Rusi. Dne 20. března 1933 adresoval jeden z úředníků prezidia policejního ředitelství v Užhorodě pražským kolegům úřední sdělení: „Dle mého soudu jsou některá místa v románě závadná, zejména ta, která vyličují činnost československého četnictva. Proto žádám o sdělení, zda tento román prošel tiskovou cenzurou a s jakým výsledkem.“¹⁴³ Pražská policie vzápětí iniciovala tiskovou přehlídku díla, na jejímž základě proběhla i komunikace se státním zastupitelstvím, během níž se řešila mimo jiné i otázka, jak dané literární dílo hodnotit. Na jedné straně bylo konstatováno, že z hlediska státní moci je v románu značně problematicky ztvárněn příběh hlavního protagonisty, podle úředních dokumentů lupiče a zločince odpovědného za smrt četníka a viněného i z dalších trestných činů. Cenzurní posuzování zároveň probíhalo v ovzduší útoků uveřejňovaných v dobovém periodickém tisku. Nejsoustavněji se tématu věnoval list *Četnický obzor*, který napadal přímo i autora, v jehož díle údajně měli být čeští četníci „vyličení jako násilníci a ožralci“,¹⁴⁴ v podobném duchu psal například také časopis *Podkarpatské hlasy*. V rozhodování cenzurních úřadů ovšem nakonec převážil fakt, že Olbrachtův román podává umělecké zpracování tématu a že, jak se vyjádřilo i oddělení ministerstva vnitra reagující na opakované stížnosti četníků, „kniha byla přijata kritikou jako dílo vysoké literární hodnoty“, a z tohoto důvodu není třeba sahat k cenzurním opatřením.¹⁴⁵ Příklad byl poté uzavřen strohým vyjádřením pražského státního zastupitelství do Užhorodu ze 4. května 1933: „sděluji, že od zabavení bylo upuštěno.“ Nepříznivý postoj úřadů z Podkarpatské Rusi se ovšem projevil cenzurním postihem ukrajinského překladu, který doprovázela předmluva, v níž byla země označována jako ukrajinské Zakarpatsko. Konfiskován byl vzápětí – rovněž v souvislosti s předmluvou překladatele románu Bohumíra Šmerala – i ruský překlad díla, vydaný v Sovětském svazu.¹⁴⁶

Jedním z případů, jež dokládají jednak atmosféru stupňujícího se napětí druhé poloviny třicátých let, jednak komplikace cenzury při posuzování vydání jednoho díla ve více jazycích, byla cenzurní prohlídka bestselleru britského autora Sydneyho Fowlera Wrighta v originálu nazvaného *Prelude in Prague. A Story of the War of 1938*. Tento špionážní thriller zachycoval téma od nástupu Hitlera nanejvýš aktuální: válku ve střední Evropě, jejíž vypuknutí autor situoval do blízké budoucnosti. Text přibližuje poslední okamžiky příprav

143) NA, PŘ II – ODD, kt. 168, sign. 46/3, dopis prezidia policejního ředitelství v Užhorodě policejnímu ředitelství v Praze z 20. 3. 1933.

144) Cit. dle Ota Holub: *Věc: Loupežník Nikola Šuhaj*, Praha, Československý spisovatel 1983, s. 211. Kniha obsahuje kromě podrobného vyličení událostí, jež byly předlohou románu, i souhrn recepce díla a publicistických polemik, které jeho vydání provázely. Jsou zde popsány i okolnosti cenzurního posuzování díla.

145) Tamtéž, s. 221.

146) Z dobových ohlasů postihu ukrajinského vydání mj. Šk.: „Policie hledá ukrajinský překlad Nikoly Šuhaje“, *Lidové noviny* 42, 1934, č. 594, 25. 11., s. 7. Ukrajinský překlad vydaný ve Lvově byl dle citované publikace O. Holuba zabaven 30. 11. 1934 rozhodnutím krajského soudu v Chustu, srov. O. Holub: *Věc: Loupežník Nikola Šuhaj*, cit. dílo, s. 225–226. O zásahu proti ruskojazyčnému vydání „s předmluvou s. Šmeralja“ rozhodl krajský tiskový soud v Praze dne 5. 5. 1935, viz F. Frenzel (ed.): *Seznam knih a písní zakázaných v Československu*, cit. dílo, s. 77.

a průběh válečného střetu, během něhož německá armáda, v první řadě její moderní le-
tectvo, rozdrtil československé vojenské síly a přinutil souseda ke kapitulaci.

Kniha vyšla v roce 1936 v českém překladu péčí nakladatele Gustava Voleského, sou-
běžně se na domácím trhu objevil její německý překlad vydaný ve Štrasburku. Obě vydání –
zejména vzhledem k značnému čtenářskému ohlasu díla – vzbudila pozornost česko-
slovenských cenzurních úřadů; výsledek kontroly ovšem proběhl s rozdílnými výsledky.
České vydání bylo v roce 1936 shledáno nezávadným, vydání německé však bylo konfis-
kováno na základě deseti problematických míst v textu a na obálce. Policejní úřad v Ústí
nad Labem, který dal k zásahu impulz, přitom konstatoval:

zdejší úřad jest názoru, že německý text byl ve vyznačených místech úmyslně pozměněn tak,
aby ve čtenářích německé národnosti budil dojem skutečnosti a tím nenápadně do obyva-
telstva smíšených území vnášel neklid a myšlenky říšskoněmecké propagandy. Po objevení
se knihy na zdejším knižním trhu bylo ji nutno z výkladních skříní odstraniti. Již pouhý titul
a zvláště zadní stránka obálky způsobil, že byl o ni velký zájem, který v některých případech
hrozil porušením veřejného pořádku.¹⁴⁷

Jak vyplývá z dochovaných dokumentů, vlastní konfiskaci podpořila i volba skanda-
lizujícího názvu *Untergang von Prag*, který měl oproti českému titulu *Bomby nad Prahou*
explicitněji vyjadřovat problematické téma vojenské porážky Československa a konce
demokratického režimu. Nález byl potvrzen tiskovým soudem v Litoměřicích, případ však
měl svou dohru na politické scéně. V říjnu 1936 vystoupil v poslanecké sněmovně se svou
interpelací na ministra spravedlnosti poslanec SdP Georg Wollner. Napadal v ní odlišný
přístup cenzury k českému a německému překladu románu a upozornil, že kniha vyšla na
pokračování i v německém exilovém protinacisticky zaměřeném deníku *Pariser Tagblatt*.
Vyzval k přešetření případu a vysvětlení onoho odlišného přístupu k různým jazykovým
verzím textu. V odpovědi ministerstva vnitř z 25. ledna 1937 byl pak postup cenzurních
orgánů s poukazem na již zmíněné odlišnosti překladů shledán správným: „ze srovnání
německého textu s českým překladem vychází najevo, že německý text je v mnohých
a podstatných částech odlišný od českého překladu, zejména v místech, jež byla zabave-
na, čímž kniha v německém vydání má zcela určitý tendenční ráz“.¹⁴⁸ Situace se vzápětí
rozhodl využít i Gustav Voleský, který v německy psaných cyklostylovaných nabídkových
listech knihkupcům z pohraničí nabízel slevu na cenou nezakázané české vydání ro-
mánu. V textu přitom zdůrazňoval, že „německé publikum česky čte více, než je obecně
známo“.¹⁴⁹

O povaze dobového cenzurního systému a jeho místě v tehdejší literární komunikaci
však přináší cenné informace další osudy samotného českého překladu. Wrightův ro-
mán i nadále vzbuzoval rozruch a nejistotu cenzury, jak dokládá úřední korespondence
příslušných úřadů a zvláštní vyjádření státního zastupitelství v Brně o nezávadnosti jeho

147) NA, MV – SR, kt. 4490, sign. 2/54/89, prezidium Zemského úřadu v Praze ministerstvu vnitř 4. 8. 1936.

148) NA, MV – SR, kt. 4490, sign. 2/54/89, odpověď ministra vnitř z 25. 1. 1937.

149) NA, MV – SR, kt. 4490, sign. 2/54/89, nabídkový list Gustava Voleského, b. d.

českého vydání či zpráva okresního úřadu v Sušici z jara 1938.¹⁵⁰ V ní je reflektována dále se zhoršující politická situace: „obsah knihy v dnešních neklidných dobách mohl by vésti obzvláště u pražských čtenářů k velikému znepokojení, a navrhuji tudíž, aby kniha byla z knižního trhu vzata a vyloučena současně ze všech veřejných knihoven“.¹⁵¹ K postihu českého vydání pak nakonec přece jen došlo, ač za zcela změněné společenské situace, po vzniku Protektorátu Čechy a Morava. Román byl konfiskován „pro celý obsah [...], protože se v něm hanobí národ“.¹⁵² Reálný dopad postihu však byl, vzhledem k tomu, že celý náklad již byl rozprodán, mizivý: během nařízené konfiskace došlo k zabavení pouhých dvaceti šesti výtisků.

150) NA, MV – SR, kt. 4490, sign. 2/54/89, Zemský úřad v Brně ministerstvu vnitra 13. 8. 1937.

151) NA, MV – SR, kt. 4490, sign. 2/54/89, Okresní úřad v Sušici ministerstvu vnitra 15. 3. 1938.

152) NA, MV – SR, kt. 4490, sign. 2/54/89, policejní ředitelství v Praze ministerstvu vnitra 19. 5. 1939.

Recepty na řešení krizových jevů z druhé poloviny třicátých let

Hluboké sociální otřesy vyvolané hospodářskou krizí postihly globální ekonomiku a negativně zasáhly do politického života většiny zemí světa. Zásadním způsobem dopadly rovněž na střední Evropu a zejména na Německo, kde zapůsobily jako katalyzátor vstupu totalitního režimu, jenž se svými expanzivními ambicemi brzy stal hrozbou pro celý kontinent. Nástup Hitlera k moci byl provázen tvrdou restriktivní politikou, jež od počátku mířila nejen na světonázorové odpůrce na politické scéně a jejich tiskové orgány, ale cílila i do oblasti kulturního života. Nacistický režim prosazoval vlastní kulturní politiku vycházející z ideologických postulátů hnutí a zaměřující se na potlačení všeho, co do jeho zúženého zorného úhlu nezapadalo. Postihováno tak bylo dílo celých politicky a etnicky stigmatizovaných skupin kulturních tvůrců (levicově orientovaní intelektuálové a umělci, Židé) i tvorba těch, kteří jednoduše nebyli ochotní se s novým stavem politických věcí a diskriminací ztotožnit. Výsledkem prvních několika měsíců existence nacistického režimu bylo konstituování zvláštních institucí, jež zahájily rozsáhlé protimodernistické a protiliberální tažení; jeho součástí bylo „glajchšaltování“ kultury, vypracovávání rozsáhlých seznamů zakázaného písemnictví i stavění hranic, na nichž hořely knihy z hlediska nacistické kulturní politiky „škodlivé“ či „nežádoucí“.

Toto dění nemohlo zůstat bez odezvy v sousedních zemích, zejména těch s menšinou německého obyvatelstva, s nadějami sledující úspěchy režimu, který si jako jeden z bodů programu vytyčil boj za práva svých zahraničních „soukmenovců“. Také v souvislosti s vážnými hospodářskými problémy i proměnou společenského klimatu v prostoru střední Evropy se rodily iniciativy a programy směřující proti dosavadní liberální praxi vydávání knih i stávajícím zásadám kulturního života. Ve svých programových člancích, otiskovaných v listu *Československý knihkupec*, začal nakladatel a hudební publicista Václav Mikota v době kulminující nakladatelské krize představovat koncepci, jež měla rázně přispět k řešení problémů doby. Jejím základem bylo zavedení regulačních mechanismů, omezení stávající „anarchie“ na knižním trhu, redukce nadprodukce a vypracování plánu, kterým by do budoucna byla nakladatelská činnost jako celek řízena.¹⁵³

Prakticky souběžně (1936) se uvnitř agrární strany formoval program, reagující na dosavadní kulturní vývoj za první republiky i aktuální politickou situaci ve střední Evropě. Jeho cílem bylo vytvoření samostatného orgánu – kulturní rady, jenž by měl koordinovat vzdělávací, osvětovou a kulturní činnost (zatím v rámci jediného politického subjektu v Československu) v národním duchu. Vedle bodů požadujících obvyklé navyšování finanční podpory místního, regionálního a vyššího specializovaného (vzhledem k zájmům strany především zemědělského) školství či pasážím o způsobech podpory osvětových spolků obsahoval i pasáže ideové. V nich byl vyzdvižen ústřední pojem „ruralpatriotismus“, který „není ani strohé rozumářství, racionalismus, ani nespoutaná citovost, romantismus [...],

153) Václav Mikota: *Krise knihy a krise stavu. Organizační a programové poznámky k poválečné knižní krizi a k reorganizačním snahám stavovským*, Praha, Svaz knihkupců a nakladatelů 1935.

ani světoobčanský socialismus, kosmopolitismus, ani povrchní velkoměstský urbanismus. Ruralpatriotismus je živelná láska k vlasti, tryskající z vlastnictví půdy posvěceného tradicí“.¹⁵⁴ Na základě tohoto pojmu, který by měl stát v ústředí veškerých aktivit kulturních a vzdělávacích institucí, je podán kritický obraz aktuální kulturní situace: „Dnešní kultura rozleptává všechny svazky s tradicí, zavrhuje soukromé vlastnictví, podceňuje náboženství, zpřetrhává posvátná pouta rodinná, zmrazuje cynismem vlastenecké citění.“¹⁵⁵

Význam těchto a podobných iniciativ, směřujících k odlišné představě literární komunikace, než jaká byla realitou v dobách první republiky, začínal stoupat, a to zejména v posledních měsících existence tohoto státu. Jasným signálem nastupujících změn se stal postupný přesun německých emigrantů a jejich vydavatelských aktivit mimo území Československa. Již od roku 1937 probíhala tajná jednání s Německem a na počátku roku 1938 vyhovělo vedení exilové sociální demokracie žádosti československých státních úřadů a zastavilo distribuci časopisu *Vorwärts*; jeho vydávání se následně přesunulo z Karlových Varů do Paříže.¹⁵⁶

Společenská atmosféra těchto okamžiků byla plně pod vlivem příprav k válce, jež měla jako poslední možný prostředek zabránit ztrátě státní a národní samostatnosti. V symbióze této atmosféry a zmíněných konceptů usilujících o řešení „krizové situace“ kultury, knižního trhu a dalších oblastí společenského života pak lze sledovat zárodečné impulzy k dění za druhé republiky.

154) NA, Národní rada česká, kt. 546, Pracovní program Kulturní rady (Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu), Praha 1936, cyklostylovaný dokument.

155) Tamtéž.

156) Srov. K. Čapková, M. Frankl: *Nejisté útočiště*, cit. dílo, s. 254–331; též B. Rokytová: *Dost tichého šepotu*, cit. dílo, s. 159.